

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗ
Α.Μ 2637

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ L. S. VYGOTSKY

Επιβλέπων καθηγητής: Μανώλης Δαφέρμος

Πάτρα 2014- 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περιεχόμενα.....	3
Λέξεις -κλειδιά.....	5
Εισαγωγή.....	6
Κεφάλαιο Πρώτο: Από το 1917 – 1918 και τα έργα της περιόδου της διαμονής στο Gomel	19
1) Τα έργα της περιόδου 1917 – 1918.....	19
2) Η περίοδος της διαμονής στο Gomel.....	21
Κεφάλαιο Δεύτερο: Από το 1923 μέχρι το 1927.....	27
1) Η επιστημονική και πολιτική συγκυρία	27
2) Τα έργα από το 1923 μέχρι το 1925 «Οι μέθοδοι της Ρεφλεξολογικής και Ψυχολογικής Έρευνας» και «Η συνείδηση ως πρόβλημα για τη Ψυχολογία της Συμπεριφοράς».....	29
3) Έρευνα με παιδιά με ειδικές ανάγκες.....	34
Κεφάλαιο Τρίτο: Η πρωταρχική εμφάνιση της Ιστορικής – Πολιτισμικής Προσέγγισης..	38
1) Η εργαλειακή μέθοδος στη ψυχολογία.....	38
2) Για τα ψυχολογικά συστήματα.....	40
3) Το άρθρο «Νους, συνείδηση και υποσυνείδητο».....	45
Κεφάλαιο Τέταρτο: Ιστορικό νόημα της κρίσης της ψυχολογίας	47
1) Ιστορικό νόημα της κρίσης της ψυχολογίας.....	47
Κεφάλαιο Πέμπτο: Κοινή επεξεργασία στον πρόλογο της ρώσικης μετάφρασης του βιβλίου του Kohler «Η έρευνα της νοημοσύνης των ανθρωποειδών» και στο πρόλογο της ρώσικης μετάφρασης του Koffka «Ανάπτυξη της Βασικής Ψυχολογίας».....	52
1) Κοινή επεξεργασία.....	52

Κεφάλαιο Έκτο: Η έρευνα στη Κεντρική Ασία με τον Luria.....	55
1) Η έρευνα στη Κεντρική Ασία	55
Κεφάλαιο Έβδομο: Το βιβλίο «Η ιστορία της ανάπτυξης των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών».....	58
1) Η «Ιστορία της ανάπτυξης των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών» ως τομή με τα προγενέστερα έργα.....	5
8	
3) Τι είναι οι ανώτερες ψυχικές λειτουργίες.....	58
4) Κριτική άλλων ρευμάτων.....	62
5) Η ιστορική περίοδος διαμόρφωσης του ανθρώπου	63
Κεφάλαιο Όγδοο : Νόηση και Ομιλία.....	67
1) Η μεθοδολογία συγκρότησης του έργου.....	67
2) 1η ερευνητική περίοδος.....	68
3) 2 ^η ερευνητική φάση – Κριτικές επεξεργασίες του Vygotsky.....	79
4) 3 ^η ερευνητική φάση.....	88
Κεφάλαιο Ένατο: Μεταγενέστερη ανάπτυξη του έργου του Vygotsky και η Κριτική της Θεωρίας της Δραστηριότητας.....	97
1) Τα πρώτα βήματα της Θεωρίας της Δραστηριότητας.....	97
2) Η διάσπαση των δύο σχολών και η μεταγενέστερη ανάπτυξη τους.....	99
Συμπεράσματα.....	105
Βιβλιογραφία.....	109

Περίληψη

Το ζήτημα της Συνείδησης συμπυκνώνει όλες τις αντιθέσεις του γνωστικού αντικειμένου της επιστήμης της Ψυχολογίας. Από τις πνευματοκεντρικές αντιλήψεις μέχρι τον απόλυτο νατουραλισμό μπορούν να διαφανούν οι ιδιαιτερότητες του κάθε ρεύματος από τη στάση που κρατούν απέναντι μάλλον στο πιο κορυφαίο πρόβλημα της επιστήμης μας. Η εργασία αυτή έχει στόχο να παρουσιάσει το κεντρικό νόημα της έννοιας της συνείδησης στο πέρασμα των διαφόρων φάσεων του διανοητή, που ομολογουμένως δεν είναι και λίγες. Στο Vygotsky ο προβληματισμός σχετικά με την έννοια της συνείδησης δεν εξετάζεται μόνο στο πλαίσιο των προβληματισμών όσον αφορά της επιστήμη της Ψυχολογίας. Οι θεωρητικοί προβληματισμοί σχετικά με τους όρους συγκρότησης της επιστημονικής συνείδησης χρησιμοποιούνται ως μεθοδολογικός φάρος και για το ζήτημα της συνείδησης στη Ψυχολογία. Η ανάπτυξη της επιστημονικής συνείδησης, οι φυλογενετικές ρίζες της συνείδησης και η ανάπτυξης της συνείδησης στο παιδί, στον Vygotsky αποτελούν προβληματισμοί στο πλαίσιο της ανάπτυξης κοινής μεθοδολογίας ανάλυσης των κοινωνικών δεδομένων. Το «ταξίδι» στην επιστημονική ζωή του Vygotsky αποτυπώνει την αδιαμεσολάβητη δέσμευση ενός ανθρώπου δώσει απαντήσεις στα κρίσιμα ερωτήματα της εποχής του.

Λέξεις – Κλειδιά

Ιστορική – Πολιτισμική Προσέγγιση, Ανώτερες νοητικές λειτουργίες, Αντανακλαστικά, Συνείδηση, Σοβιετική Ψυχολογία, Μαρξισμός, Γενετική μέθοδος, Φυλογένεση, Οντογένεση

Εισαγωγή

Διαβάζοντας τα έργα του Vygotsky βρισκόμαστε αντιμέτωποι με κάτι το εντυπωσιακό. Ο Vygotsky μέσα σε μία σχετικά μικρή περίοδο επιστημονικής παραγωγής μας κληροδοτεί ένα πολύ πλούσιο έργο, η σπουδαιότητα του οποίου διατηρεί το ριζοσπαστισμό του στους επιστημονικούς προβληματισμούς ακόμα και σήμερα. Ο Vygotsky ήταν ένας άνθρωπος ο οποίος δεν «βουλευόταν» και αυτό εκφράζεται ποικιλοτρόπως. Όπως φαίνεται από τα ερωτήματα που καταθέτει στο πλαίσιο του εκάστοτε ζητήματος έχει γνώση από ένα τεράστιο εύρος κλάδων της ψυχολογίας, της φιλοσοφίας και άλλων επιστημών.

Αυτός είναι ο λόγος που καθίσταται δύσκολη αυτή την εργασία. Το περιεχόμενο της πτυχιακής εργασίας είναι η αναζήτηση της έννοιας της συνείδησης στο έργο του Vygotsky. Ο Lev Semyonovich Vygotsky ήταν ένας επιστήμονας ο οποίος αναστοχαζόταν διαρκώς το περιεχόμενο των εννοιών που συγκροτούσαν τις θεωρίες του για τη Ψυχολογία. Ο Vygotsky περνάει από πολλές ερευνητικές φάσεις και θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να παρατηρήσουμε τις αξιοσημείωτες διαφορές δίχως να γνωρίζουμε το περιεχόμενο των βασικών ρευμάτων από τα οποία επηρεάζεται.

Ο Schopenhauer , τα ρεύματα των ρώσων νεοσυμβολιστών στη Ρωσία και ο Άμλετ, η Ρεφλεξολογία (ή Αντανακλασιολογία) και ο προβληματισμός για τη συνείδηση και σύγχρονη μεθοδολογία της επιστήμης της Ψυχολογίας, ο μαρξισμός και τα όρια αξιοποίησης του στο πλαίσιο της φυλογενετικής και οντογενετικής ανάπτυξης του ανθρώπου, η Gestalt (ή Μορφολογική) Ψυχολογία και το ερώτημα της σχέσης

συνέχειας/ασυνέχειας ανθρώπου και χιμπατζή, ο Spinoza, η υλιστική θεωρία και η αναγκαιότητα μονιστικής και υλιστικής κατεύθυνσης της επιστήμης της Ψυχολογίας είναι μερικά μόνο από τα θεωρητικά δίδυμα που κοσμούν το έργο του. Δίδυμα υπό την άποψη ότι επιδιώκει τη μεταφορά του προβληματισμού του τότε στο τώρα, στο πλαίσιο του αναγκαίου προγράμματος της επιστήμης της Ψυχολογίας. (Veresov, 1999)

Αντιστοίχως δύσκολη θα ήταν όμως μία απόπειρα εξέτασης του θεωρητικού και ερευνητικού έργου δίχως μία σύγχρονη θεωρία περιοδολόγησης του Vygotsky (Δαφέρμος, 2002b). Αξιοσημείωτες είναι οι συμβολές του Veresov, του Dafermos, του Van der Veer, του Valsiner, του Rieber, του Bruner, του Rey, της Zavershneva, του Shotter, του Miller, του Leitch καθώς και του Wertsch στην επεξεργασία του έργου του Vygotsky. (Veresov, 1999) (Δαφέρμος, 2002b) (Veer & Valsiner, 1993) (Vygotsky, 1987)

Ενδεχομένως αυτή η προσπάθεια να αποτελεί τη πιο σημαντική διαδικασία για τη κατανόηση του Vygotsky καθώς ο τρόπος διαχείρισης ενός τόσο πλούσιου έργου καθορίζει και τα βασικά συμπεράσματα που μπορούμε να εξάγουμε για την κάθε ερευνητική φάση. Ο βασικός στόχος της παραπάνω έρευνας ήταν η κατανόηση της πορείας των φάσεων του έργου. Η ανάλυση αυτής της εργασίας δεν στηρίζεται σε μία αυταπάτη αδιαμεσολάβητης αντικειμενικότητας στη βάση μίας σταθμισμένης και μη επιδεχόμενης αλλαγής μεθοδολογίας. Αντιθέτως ο μόνος τρόπος για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε και να εκτιμήσουμε τον Vygotsky είναι μέσα από το πρίσμα της διαρκούς προσαρμογής των κριτηρίων μας τα οποία είναι σε θέση να διαχωρίζουν τη μία ερευνητική φάση από την άλλη. Η ερμηνεία είναι αναγκαίο γνώρισμα της περιγραφής σε κάθε ερευνητική προσπάθεια, ιδιαίτερα δε για ένα τόσο πλούσιο και σύνθετο έργο όπως αυτό του Vygotsky. Η ανάγκη αυτή εκφράζεται άμεσα για τις περιόδους εκείνες, στις οποίες πρέπει να συνάγουμε συμπεράσματα σχετικά με τη συνείδηση στηριζόμενοι σε έμμεσες αναφορές από το γενικότερο ψυχολογικό σύστημα που μας παρουσιάζει. Δεν είναι άλλωστε λίγοι οι ερευνητές που στηρίχτηκαν για την εξέταση της έννοιας της συνείδησης αποκλειστικά στα αποσπάσματα που αναφερόταν ο Vygotsky στη συνείδηση, παρουσιάζοντας έτσι μία περιοδολόγηση που εξαιρούσε περιόδους τρομερής συμβολής. Για τους παραπάνω λόγους αποτέλεσε και σκοποθεσία της εργασίας να παρουσιάζεται σε κάθε φάση το αναλυτικό πλαίσιο της σκέψης του για να εξαχθούν στη συνέχεια τα

αναγκαία συμπεράσματα για το πώς κατανοεί τη συνείδηση. Η προσπάθεια για μεθοδολογική προσαρμογή της έρευνας μας σε κάθε στάδιο βρήκε την έκφραση της στη παράλληλη εξέταση των κειμένων του Vygotsky με αυτά των μεταγενέστερων ερευνητών του.

Ένα δεύτερο σημαντικό πρόβλημα είχε να κάνει με το γεγονός ότι για αρκετές δεκαετίες η ερευνητική του συνεισφορά συστηματικά διαστρέβλωθηκε και λογοκρίθηκε στη Σοβιετική Ένωση (Leontiev, 2005). Αντιστοίχως η ύστερη αναβίωση του ενδιαφέροντος για το Vygotsky στις Ηνωμένες Πολιτείες έγινε με όρους εκλεκτικής πρόσληψης του έργου του (Rey, 2008). Οι αναλύσεις του Veresov ιδίως είναι ανεκτίμητες καθώς προσφέρουν τη πρώτη οργανωμένη επεξεργασία της προϊστορίας του Vygotsky. Άλλωστε αν δεν κατανοήσουμε το χαρακτήρα των πρώιμων επιρροών όπως είναι για παράδειγμα το έργο του γλωσσολόγου Shpet και Potebnya είναι αδύνατο να εκτιμήσουμε το πραγματικό περιεχόμενο των γραπτών του Vygotsky (Rey, 2008). Επίσης το ενδιαφέρον που εκδηλώνεται για την εξέταση του ύστερης ανολοκλήρωτης έρευνας για τα συναισθήματα και την έννοια *Perezhivanie* έχουν εξίσου μεγάλη σπουδαιότητα καθώς αναιρούν μία ανάγνωση του Vygotsky στη βάση απλώς της σημειακής διαμεσολάβησης. Μόνο από αυτή τη πλευρά καθίσταται δυνατή η ανασυγκρότηση του έργου του στο πλαίσιο της γνωσιακής συγκυρίας της εποχής του.

Το περιεχόμενο της εργασίας αυτής βασίστηκε κατά κύριο λόγο στις αγγλικές μεταφράσεις των έργων που έχουν μέχρι στιγμής συγκεντρωθεί. Πιο συγκεκριμένα βασίστηκε στους έξι τόμους «*The Collected Works of L. S. Vygotsky*», οι οποίοι σύμφωνα με τους σημαντικότερους ερευνητές του Vygotsky αποτυπώνουν με τον καλύτερο δυνατόν τρόπο συγκριτικά με άλλες παλαιότερες μεταφράσεις το περιεχόμενο των έργων του.

Στην εισαγωγή αυτή θεωρούμε αναγκαίο την συνοπτική ανάλυση μερικών επεξεργασιών με τις οποίες συνέβαλαν άλλοι ερευνητές για την εξέταση της έννοιας της συνείδησης στο έργο του Vygotsky. Η Ekaterina Zavershneva έχει συγγράψει ένα σημαντικό άρθρο το οποίο είναι αποκλειστικά αφιερωμένο στο ζήτημα της συνείδησης στο Vygotsky (Zavershneva, 2014). Η Zavershneva αναγνωρίζοντας τις υπαρκτές αντιθέσεις ανάμεσα στα έργα κάνει τη περιοδολόγηση του έργου του σε τρεις φάσεις,

εκκινώντας από τη διετία 1924 – 1926. Σε όλες τις φάσεις του Vygotsky παρουσιάζεται ο καθοριστικός ρόλος της ομιλίας για τη διαμόρφωση και την ανάπτυξη της συνείδησης, η σκέψη ότι η συνείδηση έχει χαρακτήρα συστήματος ως όλον καθώς και ότι η καταγωγή της προέρχεται από κοινωνικές μορφές της συμπεριφοράς (Zavershneva, 2014).

Κατά τη πρώτη φάση η Zavershneva ερμηνεύει τη συνείδηση στο Vygotsky ως την αντίδραση της αντίδρασης. Η συνείδηση αποτελεί ένα μηχανισμό ο οποίος δεν ανάγεται στις απλές συσχετίσεις που δημιουργούνται ανάμεσα στα Ερεθίσματα και τις Αντιδράσεις και δημιουργούνται στη βάση της εξαρτημένης μάθησης. Αυτός ο μηχανισμός είναι ένας ανώτερος μηχανισμός δημιουργίας συνδέσεων ο οποίος στηρίζεται στις αντιδράσεις της ομιλίας. Τα διαφορετικά αντικείμενα της πραγματικότητας με τη λέξη αποκτούν μία νέα διάσταση. Τα Ερεθίσματα και οι Αντιδράσεις εξισώνονται στη βάση αυτού του κοινού παρονομαστή. Δεν αποτελούν μόνο φυσικά γνωρίσματα αποτελούν και αντικείμενα στη συνείδηση με τη μορφή της λέξης. Έτσι είναι δυνατό να συνδεθούν τα ερεθίσματα με διαφορετικές αντιδράσεις. Η έννοια της συνείδησης στη περίοδο αυτή αντιπροσωπεύει αυτό το μεταβιβαστικό μηχανισμό Ερεθισμάτων και αντιδράσεων (Zavershneva, 2014).

Η δεύτερη φάση αναφέρεται στα χρόνια ανάμεσα στο 1927 και το 1931. Τα χρόνια εκείνα έχουμε δύο σημαντικές ανακαλύψεις, την εργαλειακή μέθοδο στην εξέταση των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών και την έννοια του ψυχολογικού συστήματος. Η συνείδηση σύμφωνα με την Zavershneva τη περίοδο εκείνη εξετάζεται ως σύστημα δευτερογενών συνδέσεων ανάμεσα στις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες. Με τη διαμεσολάβηση του σημείου και την οργάνωση των ψυχικών λειτουργιών στην αλληλεπίδραση τους ως σύστημα είναι δυνατή η ύπαρξη ηθελημένης σκόπιμης συμπεριφοράς. Η μορφή με την οποία παρουσιάζεται η συνείδηση με την ανάβαση του ψυχισμού στο επίπεδο των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών είναι αυτή της επίγνωσης των ψυχολογικών διεργασιών και της αυτορρύθμισης της συμπεριφοράς (Zavershneva, 2014).

Η τρίτη ερευνητική περίοδος εξετάζει τη συνείδηση συγκροτημένη στη βάση του συστήματος σημασιών (Sense). Σε αντίθεση με αρκετούς ερευνητές της τελευταίας περιόδου του Vygotsky η Zavershneva αξιοποιεί και υλικό από τις αδημοσίευτες σημειώσεις που αποτελούσαν κομμάτι του αρχείου της οικογένειας του Vygotsky. Αυτό το

χρονικό διάστημα ο Vygotsky επεξεργάζεται βαθύτερα τον αναπτυξιακό χαρακτήρα του νοήματος της λέξης και εξετάζει την συνεπαγόμενη αλλαγή του χαρακτήρα της σκέψης. Όσο αποδεσμεύεται η λέξη από το άμεσο και συγκεκριμένο νόημα της, τόσο απελευθερώνονται οι δυνατότητες κατηγοριοποίησης και σύνθετης ερμηνείας της πραγματικότητας. Τα τελευταία ιδίως χρόνια σημαντική είναι η αλλαγή του εννοιολογικού εξοπλισμού του Vygotsky με την εμφάνιση της έννοιας της σημασίας και της *Perezhivanie*. Η συνείδηση στην ώριμη της μορφή αποτελεί μία ιδιαίτερη σχέση με τη πραγματικότητα ως αποτέλεσμα της συγκρότησης του συστήματος των σημασιών των λέξεων. Το δίκτυο των σημασιών των λέξεων εκφράζει ένα γενικώς διαμορφωμένο τρόπο αντιμετώπισης των αντικειμένων, ένα σύστημα το οποίο τείνει να ερμηνεύει προς ένα συγκεκριμένο τρόπο τη πραγματικότητα. Οι ανθρώπινες πράξεις αντιστοιχούν πάντοτε σε μία ερμηνεία της πραγματικότητας και ξεδιπλώνονται πάντοτε ως νοηματοδοτημένες πράξεις (Zavershneva, 2014).

Ο James Wertsch έχει προσφέρει σημαντικές επεξεργασίες για το Vygotsky. Το βιβλίο του «Vygotsky and the Social Formation of Mind» το οποίο εκδόθηκε το 1985 θεωρείται ένα κλασικό έργο για την ανάλυση της Πολιτισμική – Ιστορική θεωρία. Στη βάση των επεξεργασιών του Wertsch διακρίνονται δύο ορισμοί της συνείδησης στο έργο του Vygotsky. Ο πρώτος αναφέρεται στο άρθρο του Vygotsky για τη συνείδηση «Η συνείδηση ως πρόβλημα για τη Ψυχολογία της συμπεριφοράς» και ο δεύτερος στο βιβλίο «Νόηση και Ομιλία» (Wertsch, 1985).

Ο Wertsch θεωρεί ότι το μοντέλο της συνείδησης κάτω υπό το οποίο λειτουργούσε ο Vygotsky στη περίοδο της συγγραφής του πρώτου άρθρου το 1924, ήταν αυτό της μελέτης της ως «την αντικειμενικά παρατηρησιμη οργάνωση της συμπεριφοράς η οποία υιοθετείται από τους ανθρώπους μέσω της συμμετοχής τους στη κοινωνικοπολιτισμική πρακτική». Ένας τέτοιος ορισμός έχει πραγματικά βάση καθώς πράγματι τη περίοδο εκείνη ο Vygotsky κατανοούσε τη συνείδηση με όρους οργάνωσης της διαμεσολάβησης. Αποτελεί δηλαδή μία ποιότητα οργάνωσης της συμπεριφοράς με τη μορφή της οργάνωσης της διαχείρισης των εισερχόμενων ερεθισμάτων και εξερχόμενων αντιδράσεων του οργανισμού (Wertsch, 1985).

Οι αδυναμίες όμως είναι επίσης σημαντικές. Δεν αποτυπώνονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιόδου στην οποία αναφέρεται ο ορισμός αυτός. Από τα έργα της περιόδου της διαμονής στο Gomel μέχρι και αυτά στα οποία η αντικειμενική μέθοδος της ρεφλεξολογίας υπόκειται σε σημαντική κριτική, παρατηρούνται σημαντικές διαφορές στο πως κατανοείται η έννοια της «αντικειμενικά παρατηρήσιμης συμπεριφοράς». Επιπλέον σημαντικό έλλειμα αυτού του ορισμού είναι η αδυναμία του να αποτυπώσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιόδου καθώς η κοινωνικοπολιτισμική πρακτική είναι πάγιο γνώρισμα σχεδόν όλων των ερευνητικών περιόδων του Vygotsky. Έτσι μπορεί μεν να προσδιορίζεται το χρονικό πλαίσιο αλλά δεν περιγράφεται η ουσία της περιόδου, το οποίο δημιουργεί προβλήματα στην οριοθέτηση αυτής σε σχέση με προγενέστερες και μεταγενέστερες περιόδους.

Ο ορισμός της συνείδησης της περιόδου της συγγραφής του Νόηση και Ομιλία είναι η κατανόηση της ως «την υποκειμενική αντανάκλαση της αντικειμενικής πραγματικότητας από την έμπυχη ύλη Η συνείδηση περιγράφεται από το Vygotsky κατά τον Wertsch ως μία ιδιαίτερη οργάνωση των ψυχικών λειτουργιών η οποία αποτελείται από επίπεδα συγκρότησης στοιχείων. Τα κατώτερα στοιχεία υπάγονται στα ανώτερα στοιχεία που συγκροτούν διαφορετικό επίπεδο. Η συνείδηση είναι το στοιχείο της ανώτατης βαθμίδας της οργάνωσης. Άμεσα υπαγόμενα στοιχεία της συνείδησης που συνιστούν την αμέσως κατώτερη βαθμίδα είναι η νόηση και το συναίσθημα. Αντιστοίχως υπαγόμενα στη νόηση είναι οι ανώτερες νοητικές λειτουργίες. Αυτή η ενότητα των στοιχείων στα διάφορα επίπεδα δεν είναι σταθερή, αλλά υπόκειται στην αρχή της δυναμικής οργάνωσης. Δηλαδή η τροποποίηση της σχέσης των ανώτερων νοητικών λειτουργιών είναι δομικό κομμάτι των οργανωτικών αρχών της ανθρώπινης συνείδησης. Η αλλαγή της δομής όμως δεν αναιρεί τον ολιστικό χαρακτήρα της συνείδησης. Ο Wertsch στο πλαίσιο αυτής της οργάνωσης αναγνωρίζει στο Vygotsky το νόημα της λέξης ως τη βασική μονάδα ανάλυσης της συνείδησης(Wertsch, 1985).

Ο Wertsch ακολουθώντας τη βασική κριτική του Zinchenko στο έργο του Vygotsky θεωρεί πως η έννοια του νοήματος της λέξης είναι ακατάλληλη ως μονάδα εξέτασης της συνείδησης(Wertsch, 1985). Το συμπέρασμα αυτό στηρίζεται στο γεγονός ότι η έννοια αυτή δεν αποτυπώνει τη δυναμική της ανάπτυξης. Ο Zinchenko δεν

απαρνείται δηλαδή τον κομβικό ρόλο που έχει η ένταξη του σημείου στο ψυχισμό. Αντιθέτως μπορεί μόνον να χρησιμοποιηθεί για την ανάδειξη του χαρακτήρα της διαμεσολάβησης των σημείων και της αναδιοργάνωση των ψυχικών λειτουργιών. Αυτό όμως που αδυνατεί να αναδείξει είναι το πώς γεννιούνται και εξελίσσονται οι πρώτες πράξεις γενίκευσης. Πιο συγκεκριμένα οι απαρχές των πρώτων γενικεύσεων μπορούν να βρεθούν αν ερευνήσουμε το χαρακτήρα των πρώτων πράξεων του ανθρώπου με το περιβάλλον του μέσα από τα συγκεκριμένα εργαλεία που χρησιμοποιεί για να πετύχει τους στόχους του (Wertsch, 1985). Θεωρεί λοιπόν πως η έννοια της πράξης που διεκπεραιώνεται μέσω της διαμεσολάβησης κάποιου εργαλείου είναι καταλληλότερη για την εξήγηση της συνείδησης. Η κατανόηση αυτή θεμελιώνεται στο γεγονός ότι η εξωτερική πραγματικότητα και η ενεργητική σύνδεση του ανθρώπου με αυτήν μέσω των δραστηριοτήτων του είναι πάντοτε η κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης.

Είναι αναγκαίο να παρατηρήσουμε ότι είναι αδύνατο να οριστεί η συνείδηση σε αυτό το στάδιο δίχως αναφορά στη πολύπλοκη σχέση που περιγράφει ο Vygotsky στο Νόηση και Ομιλία, ανάμεσα στην κοινωνική συνεργασία – τη συγκρότηση όλο και πιο αφηρημένων νοημάτων λέξης – την εκδήλωση συνειδησιακών εκφάνσεων της συμπεριφοράς. Η σύνδεση της σκέψης με την ομιλία είναι η διαδικασία της ανάβασης από την αισθητηριακό στον συνειδητό ψυχισμό. Ο Wertsch μην δίνοντας επαρκή προσοχή σε αυτό το βασικό σημείο για τη κατανόηση της έννοιας της συνείδησης, καταλήγει σε μη επαρκή σχήματα σκέψης. Ακόμα και αν ορίσουμε τη συνείδηση ως ιδιότυπη οργάνωση αυτό δεν μας λέει τίποτα για το περιεχόμενο και τη πραγματική κίνηση της θεωρίας του Vygotsky. Πέραν αυτού σημαντική κριτική μπορεί να ασκηθεί σχετικά με την συνοργάνωση της νόησης μαζί με το συναίσθημα στο ίδιο επίπεδο στοιχείων. Ο Vygotsky στο σημαντικότερο τμήμα του βιβλίου δεν αναλύει το ρόλο των βουλητικών διαστάσεων της συμπεριφοράς και των κινήτρων. Μόνο στο τελευταίο τμήμα παρουσιάζει αυτήν την ενότητα με την έννοια της σημασίας (sense). Η αιτία αυτής της απουσίας είναι ότι στο ίδιο το βιβλίο στο οποίο στηρίζεται ο Wertsch παρουσιάζεται μετατόπιση στη σκέψη του ερευνητή. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Wertsch παραπέμπει μόνο στα κεφάλαια της τρίτης ερευνητικής περιόδου της συγγραφής του βιβλίου στα οποία ο Vygotsky αναλύει το ρόλο της βούλησης στο σύστημα του. Αυτά τα προβλήματα μεθοδολογικής φύσης τα παρατηρούμε σε όλο το βιβλίο του του Wertsch. Το πιο

χαρακτηριστικό πρόβλημα είναι το γεγονός ότι σε ένα σημαντικό βαθμό στηρίζεται στην ανάλυση του σε αποσπάσματα από το βιβλίο «Νους στην Κοινωνία», ένα έργο το οποίο είναι αποτέλεσμα σύνθεσης αποσπασμάτων διαφορετικών βιβλίων και διαφορετικών περιόδων του Vygotsky (Wertsch, 1985).

Επιλεκτική αξιοποίηση βλέπουμε και στο πως ο Wertsch αντιμετωπίζει την έννοια του νοήματος της λέξης στο Vygotsky. Ο Wertsch ασκεί κριτική στο ότι το νόημα της λέξης αποτελεί το «μικρόκοσμο της συνείδησης» είναι αδύνατο να εξηγήσουμε το περιεχόμενο της συνείδησης. Κατά τον Wertsch το νόημα της λέξης μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο ως έννοια για την εξήγηση του δια-λειτουργικού, και δη ενοποιημένου χαρακτήρα της οργάνωσης της συνείδησης (Wertsch, 1985).

Η κριτική αυτή δεν κατανοεί ότι η χρήση της έννοιας του νοήματος της λέξης έχει πρωτίστως μεθοδολογικό χαρακτήρα. Για το Vygotsky της τελευταίας ερευνητικής περιόδου είναι μία σημαντική πλευρά εκκίνησης της έρευνας για τη σχέση νόησης ομιλίας. Για αυτό ακριβώς και η επιχειρηματολογία του Vygotsky προσανατολίζεται, όταν αναφέρεται στο νόημα της λέξης, στη κριτική της αναλυτικής μεθοδολογίας που διασπά τα δύο αλληλένδετα μέρη της λέξης, σε ήχο και καθαρό νόημα. Το νόημα της λέξης είναι η αφετηρία της ανάλυσης της συνείδησης, εφόσον μέσω της εξελικτικής σχέσης νόησης και ομιλίας περιγράφεται ο δρόμος του πως οικοδομούνται τα συνειδησιακά φαινόμενα. Χάρης σε αυτή την αφετηρία μπορεί και επιχειρηματολογεί στη συνέχεια για τον σχετικά ανεξάρτητο χαρακτήρα της νόησης από την εξωτερική πραγματικότητα και τη συγκρότηση των δικτύων των σημασιών της λέξης (sense), το βουλητικό υπόβαθρο κάθε ενέργειας μας και την ενότητα της νόησης με την εξωτερική πραγματικότητα μέσω των κινήτρων. Επομένως ο Wertsch δεν κατανοεί τον μεθοδολογικό χαρακτήρα της έννοιας του νοήματος της λέξης.

Η επιλεκτική αξιοποίηση αυτών των αποσπασμάτων μας οδηγεί στο αναγκαίο συμπέρασμα ότι ο Wertsch γράφει για τη συνείδηση στο Vygotsky στηριζόμενος μόνο στα αποσπάσματα που ο στοχαστής κάτι άμεση και συγκεκριμένη αναφορά σε αυτήν. Έτσι ο Wertsch ξεχνάει ότι το ζήτημα της συνείδησης είχε πάντοτε λανθάνον ρόλο σε όλη την επιστημονική πορεία, παρότι ο ίδιος κάνει αναφορά σε αυτή τη διαπίστωση. Το σημαντικότερο τεκμήριο αυτού είναι το γεγονός ότι η προσπάθεια εξέτασης των ανώτερων

νοητικών λειτουργιών που καθόρισε το μεγαλύτερο και το σπουδαιότερο κομμάτι του έργου του ήταν μία προσπάθεια επίλυσης του γρίφου της συνείδησης. Εν τέλει εξετάζοντας τον εγωκεντρικό λόγο μπόρεσε να βρει ένα μοντέλο ανάλυσης του εσωτερικού μη εμπειρικά γνώσιμου αντικειμένου της συνείδησης(Wertsch, 1985).

Η επιλεκτική αξιοποίηση αυτών των αποσπασμάτων οδηγεί και σε αυθαίρετες κατηγοριοποιήσεις εκ μέρους του Wertsch, όπως για παράδειγμα η αντίληψη ότι η συνείδηση έχει οργανωσιακά χαρακτηριστικά διαχρονικά στο έργο του Vygotsky, από το 1924 μέχρι και το 1934. Αυτή η δήλωση όμως δεν έχει να προσφέρει κάτι το ιδιαίτερο πλην του να αναπαράγει μία κοινότυπη ομολογία. Ουσιαστικά διαγράφει το πλαίσιο μέσα στο οποίο άλλαξε η έννοια της συνείδησης από περίοδο σε περίοδο. Έτσι φαίνεται μέσα από την επεξεργασία του Wertsch πως ο Vygotsky διατηρεί διαχρονικά κάποιες ιδέες, πράγμα το οποίο δεν μπορεί να βασιστεί στη ποικιλομορφία και τη διαρκή αμφισβήτηση που χαρακτηρίζει το έργο του Vygotsky.

Ο Leitch διαφοροποιήθηκε σημαντικά από τον τρόπο ανάλυσης του Wertsch. Η βασική διαφωνία έχει να κάνει με το κατά πόσο η έννοια του νοήματος της λέξης μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ανάλυση της συνείδησης. Για τον Wertsch η αξιοποίηση της έννοιας περιορίζεται απλώς στην ανάδειξη των διαμεσολαβητικών χαρακτηριστικών της νόησης ως αποτέλεσμα της αξιοποίησης της λέξης. Ο Leitch υποστηρίζει πως η γλώσσα αποτελεί το θεμέλιο λίθο της ίδιας της συγκρότησης της συνείδησης, μία παράδοση που προέρχεται από τη γερμανική γλωσσολογία(Leitch, 2011).

Η επιχειρηματολογία του Leitch στηρίζεται στο ότι η γλώσσα είναι ο κορυφαίος κρίκος που επιτρέπει την αντανάκλαστική επίγνωση της δραστηριότητας μας. Όπως θα εξηγηθεί αναλυτικότερα στο κεφάλαιο που είναι αφιερωμένο στο βιβλίο Νόηση και Ομιλία, η επίγνωση, δηλαδή η εγκαθίδρυση συνειδησιακών όρων ελέγχου της δραστηριότητας μας, βρίσκει τις γενετικές της καταβολές στη λέξη. Η λέξη επιτρέπει οργάνωση της συνειδητής αντανάκλασης της πραγματικότητας. Επομένως η λέξη υπερβαίνει την απλή διαμεσολαβητική λειτουργία που της αποδίδεται από τον Wertsch ως κριτική στο Vygotsky. Η λέξη και ιδιαίτερα το νόημα της είναι ο τρόπος συγκρότησης της συνείδησης. Συνέπεια αυτής της θεωρίας είναι το ότι η συνείδηση και η σκέψη για τον Leitch ταυτίζονται(Leitch, 2011).

Ιδιαίτερα για τον Leitch η κατανόηση της λέξης ως μονάδα συγκρότησης της σκέψης προέρχεται από τις επιρροές του Vygotsky από την γερμανική σχολή γλωσσολογίας. Στη βάση αυτή ο Leitch υποστηρίζει ότι η σχέση του Vygotsky με τον μαρξισμό είναι υπερεκτιμημένη, καθώς βρίσκει αμεσότερες συσχετίσεις με τα έργα των Shpet, Herder, Hegel και Humboldt. Η σχέση του Vygotsky με αυτό το ρεύμα ανιχνεύεται από τον Leitch από τη περίοδο που ήταν ακόμη φοιτητής και τα μαθήματα του Shpet που είχε παρακολουθήσει. Για τον Leitch το περιεχόμενων των επιρροών της περιόδου έχει να κάνει με το γεγονός ότι όλοι οι στοχαστές που αναφέρθηκαν προσπαθούσαν να βρουν το νήμα εξήγησης των υποκειμενικών νοητικών καταστάσεων με τον αντικειμενικό κόσμο μέσω ενός γλωσσολογικού συστήματος (Leitch, 2011).

Η συμβολή του Shotter για τη κατανόηση του ζητήματος της συνείδησης στο έργο του Vygotsky έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο ερευνητής αυτός αποπειράται μία συνδυαστική ανάλυση της τελευταίας ερευνητικής περιόδου του Vygotsky με έργα θεωρητικών ρευμάτων ξένων προς την Ιστορική – Πολιτισμική θεωρία με σκοπό την ανάδειξη του χαρακτήρα της έννοιας της επίγνωσης και της συνείδησης (Shotter, 2006).

Στο σύστημα του Vygotsky κομβική θέση έχει η κοινωνική προέλευση των ανώτερων νοητικών μας λειτουργιών. Το παιδί καθώς μεγαλώνει δέχεται κάποιες κατευθυντήριες ώστε να αναμένει κάποιο αποτέλεσμα από την συμπεριφορά του αν προσαρμοστεί ικανοποιητικά σε αυτές. Χάρης στις λέξεις, αυτές οι κατευθυντήριες ολοκληρώνονται και το παιδί είναι σε θέση να οργανώσει τη συμπεριφορά του πολύ πιο αποτελεσματικά. Έτσι η λέξη γίνεται μέσο οργάνωσης και τελειοποίησης της συμπεριφοράς και της νόησης του (Shotter, 2006).

Η ανάλυση του Shotter εκκινά από μία πολύ σωστή βάση στη προσπάθεια του να εξηγήσει τη συνείδηση κατά Vygotsky, από το γεγονός ότι το νόημα της λέξης αποτελεί ταυτόχρονα και μέσο επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων και μέσο γενίκευσης, δηλαδή αναγωγής του περιγραφόμενου σε μία γενικότερη κατηγορία πραγμάτων. Η διαφορά ανάμεσα σε μία ζώδη προσαρμογή στο περιβάλλον και την ανθρώπινη εκδηλώνεται με την υπέρβαση της αυθόρμητης αντίδρασης στο ερέθισμα που μας προσελκύει τη προσοχή. Με την εισαγωγή της λέξης οι άνθρωποι είναι σε θέση να επεξεργαστούν τη σχέση ανάμεσα στο τρόπο σκέψης και τις πράξεις τους (Shotter, 2006). Με τις λέξεις

κατηγοριοποιούμε τη πραγματικότητα και έτσι είμαστε σε θέση να προσελκύσουμε τη προσοχή μας στο ένα ή στο άλλο γνώρισμα της πραγματικότητας. Η εξοικείωση με τις λέξεις είναι η βάση για τη επεξεργασία της πραγματικότητας βάσει νοημάτων. Μέσω της χρήσης της λέξης δηλαδή, μπορούμε και προσανατολίζουμε τη προσοχή μας στη πραγματικότητα σαν να έχει σταθερά και μόνιμα χαρακτηριστικά. Έτσι ο άνθρωπος αναλαμβάνοντας το περιεχόμενο της προσοχής του μπορεί να οργανώνει συνειδητές συνδέσεις στοιχείων αυτής της πραγματικότητας(Shotter, 2006).

Η μεσολάβηση της λέξης στις νοητικές μας λειτουργίες δεν αλλάζει μόνο την επικοινωνία μας λόγω της ανάδειξης της ομιλίας. Αντιθέτως η μεσολάβηση αυτή σημαίνει πως μεταμορφώνεται η συνολική μας σχέση με το περιβάλλον, ώστε κάθε σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον να είναι πάντοτε τρόπος αξιολόγησης του περιβάλλοντος αυτού. Στη λέξη αποδίδεται η ανάβαση της νόησης στο επίπεδο εκείνο που η πραγματικότητα εξηγείται μέσω γενικεύσεων. Εφόσον λοιπόν η πραγματικότητα εξηγείται με τη γενίκευση, η πραγματικότητα υπάρχει για τον άνθρωπο ως επιλογή των στοιχείων εκείνων που διαμορφώνουν τη πραγματικότητα αυτή. Έτσι το σημείο/λέξη εγκαινιάζει το ότι τα πάντα γίνονται ερμηνεία, εφόσον τα πάντα αποκτούν όνομα, προοδευτικά νόημα και γίνονται γενίκευση(Shotter, 2006).

Ο παραπάνω χαρακτήρας της νόησης σημαίνει πως η εξήγηση της πραγματικότητας δεν έχει ποτέ έναν ανεξάρτητο ορίζοντα. Η εσωτερική διαπάλη των στοιχείων στη βάση των οποίων κρίνεται το είδος της γενίκευσης που θα αποδοθεί στη πραγματικότητα διαμορφώνει ένα εσωτερικό πεδίο πολυφωνίας διαφορετικών αξιολογήσεων της πραγματικότητας που συμβαίνει ταυτόχρονα. Όπως η ομιλία έχει διαλογικό χαρακτήρα, έτσι και ο εσωτερικός λόγος(Shotter, 2006).

Το ζήτημα της συνείδησης εξετάζεται ως αποτέλεσμα των παραπάνω θεωρητικών προϋποθέσεων. Η γέννηση της συνείδησης προέρχεται από τη δυνατότητα μας να επεξεργαστούμε τις δικές μας νοητικές ικανότητες με τη βοήθεια ενός γενικού κοινωνικού μέσου, όπως είναι η λέξη. Η συνείδηση όμως ως λειτουργία είναι να μπορούμε να εξηγήσουμε πως και γιατί οργανώνουμε τη πραγματικότητα με τον τρόπο που την οργανώνουμε. Έχω συνείδηση σημαίνει πως γνωρίζω πως οργανώνω την εξωτερική πραγματικότητα, είμαι σε θέση να περιγράψω τις πράξεις μου στο πλαίσιο της

αλληλεπίδρασης μου με τους άλλους. Έτσι σύμφωνα με τον Shotter η συνείδηση έχει κοινωνικές ρίζες καθώς η διαμεσολάβηση της λέξης είναι το γεγονός που εγκαινιάζει την δυνατότητα συνειδητής επίγνωσης των πράξεων του ανθρώπου. Άμεση επίπτωση αυτής της αντίληψης είναι ότι ο σκόπιμος και ηθελημένος έλεγχος στη συμπεριφορά δεν είναι κάτι το στάσιμο αλλά αποτελεί κάτι το αναπτυσσόμενο. Όσο καλύτερα είναι σε θέση ο άνθρωπος να ανασυστήσει νοητικά τη πραγματικότητα τόσο περισσότερο συνειδητά μπορεί και να οργανώσει τη δράση του. Η ελευθερία της δράσης προέρχεται από την ελευθερία που διαμορφώνει η συνείδηση(Shotter, 2006).

Η συμβολή του Rey παρουσιάζει αρκετά ριζοσπαστικά γνωρίσματα στην ανάλυση της περιодολόγησης του έργου του στοχαστή. Η συνεισφορά του Rey έχει κυρίως να κάνει με την έμφαση που δίνει στην έννοια της υποκειμενικότητας και τον γενικώς ενεργητικού χαρακτήρα της ανθρώπινης συνείδησης. Για τον Rey ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι έννοιες της σημασίας (sense) και της Perezhivanie. Οι έννοιες αυτές χρησιμοποιού για την ανάπτυξη μίας νέας κατανόησης της συνείδησης στο πλαίσιο του ρεύματος της Πολιτισμικής – Ιστορικής προσέγγισης, στη βάση των ενοποιημένων γνωστικών και συναισθηματικών γνωρισμάτων της εμπειρίας. Η ενότητα αυτή λαμβάνει τη μορφή μίας ενιαίας δομής γενίκευσης και συναισθηματικής και συμβολικής φόρτισης στις ποικίλες σχέσεις του υποκειμένου με τον κόσμο. Στη βάση αυτών δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι η βασικότερη κριτική του Rey στους κυρίαρχους τρόπους πρόσληψης του Vygotsky είναι ότι παραμελούν συστηματικά το ύστερο ερευνητικό μοντέλο στη βάση της έννοιας Perezhivanie(Rey, 2011).

Ο Rey θεωρεί πως αυτή η επιλεκτική ανάγνωση εκφράζεται κυρίως με τη παραμέληση της έννοιας της προσωπικότητας στο έργο του Vygotsky. Θεωρεί πως η προσωπικότητα και γενικότερα η υποκειμενικότητα παρουσιάζεται με αρκετές ομοιότητες στο πρώιμο και στο ύστερο έργο του Vygotsky. Ειδικότερα στο πρώιμο έργο η έμφαση στα δημιουργικά χαρακτηριστικά της συναισθηματικής αντίδρασης σημαίνει πως κατανοούσε τη συνείδηση ως δημιουργική παραγωγή, παρά ως αντανάκλαση της πραγματικότητας (Rey, 2009). Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η διετία ανάμεσα στο 1929 και 1931 στην οποία ο Vygotsky δεν εξέταζε πια το ζήτημα της προσωπικότητας δίνοντας περισσότερο έμφαση στο ρόλο της διαμεσολάβησης των σημείων για τη συγκρότηση των

ανώτερων ψυχικών λειτουργιών. Για τον Rey με τη θεωρία περί εργαλειακής συγκρότησης των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών παρουσιάζεται μία άκαμπτη μηχανιστική κατανόηση του ψυχισμού ως το αποτέλεσμα των εξωτερικών επιδράσεων του περιβάλλοντος.

Από το 1932 ο Rey παρατηρεί μία δεύτερη στροφή με την επανεξέταση ζητημάτων σε σχέση με την υποκειμενικότητα. Πριν ακόμη εμφανιστεί η έννοια της σημασίας (sense) στο άρθρο «Η Φαντασία και η ανάπτυξη της στη παιδική ηλικία» υπάρχει η κατανόηση περί κοινής συγκρότησης της σκέψης με τη βούληση και τη φαντασία (Rey, 2009). Αυτού του είδους την ενότητα μπόρεσε να περιγράψει με την έννοια της σημασίας αποτελεσματικότερα. Ιδιαίτερα για τον Rey προσφέρει τη δυνατότητα μίας νέας σύνθεσης εσωτερικών και εξωτερικών διεργασιών. Διαφορετικές ψυχικές λειτουργίες εντάσσονται πια σε ένα ενιαίο συναισθηματικό και νοητικό ψυχικό όλον, που δεν μπορεί να αναχθεί στους παράγοντες που τον δημιούργησαν, όπως είναι η λέξη. Η σημαντικότερη όμως συμβολή αυτής της έννοιας είναι το γεγονός ότι μπόρεσε να ενοποιήσει τη προσωπικότητα με το ψυχισμό. (Rey, 2009) Το δίκτυο των σημασιών αφενός δημιουργεί ένα τρόπο σκέψης, ο τρόπος σκέψης όμως αποτελεί μία δευτερογενής δημιουργία που δρα καταληκτικά στις επιμέρους σημασίες. Η έννοια *Perezhivanie* αντιμετωπίζεται διαφορετικά από τους υπόλοιπους ερευνητές. Για τον Rey αποτελεί απόδειξη του όλο και μεγαλύτερου ενδιαφέροντος του στοχαστή για το ζήτημα της υποκειμενικότητας. Μέσω αυτής υπάρχει η αντίληψη ότι ο συναισθηματικός χαρακτήρας μίας εμπειρίας κρίνει την επίδραση που θα έχει αυτή στην ανάπτυξη. Έτσι κάθε εξωτερικό γεγονός έχει ψυχολογικό ενδιαφέρον υπό την άποψη της συναισθηματικής αξίας που του προσδίδει το παιδί (Rey, 2009).

Σύμφωνα με τον Rey το θεωρητικό κεκτημένο της Σοβιετικής ψυχολογίας μπορεί να ερμηνευτεί μέσα από το πρίσμα του διπόλου κατανόησης της συνείδησης ως απλή αντανάκλαση της αντικειμενικής πραγματικότητας ή ως ενεργητική παραγωγή της πραγματικότητας στη βάση των πολιτισμικών συστημάτων επεξεργασίας της πραγματικότητας. Για αυτόν η συμβολή του Vygotsky είναι σημαντική ακριβώς επειδή εξέτασε τη συνείδηση ξεκόβοντας από μία παράδοση κατανόησης της ως «αντανάκλαση», η οποία είναι ριζωμένη στη Σοβιετική Ψυχολογία και σε μία εκχυδαϊσμένη αντίληψη του μαρξισμού.

Κεφάλαιο Πρώτο: Από το 1917 – 1918 και τα έργα της περιόδου της διαμονής στο Gomel

1) Τα έργα της περιόδου 1917 - 1918

Η διερεύνηση της ιστορίας του «Μότσαρτ της Ψυχολογίας» ως φυσικού προσώπου προσφέρει στον ερευνητή αρκετά στοιχεία που υπό το φως των μελλοντικών ανακαλύψεων είναι κρίσιμα για τη κατανόηση της ανάπτυξης του. Ο Vygotsky πέρασε μέσα από αρκετές διακριτές περιόδους, οι απαντήσεις στα ερωτήματα που έβαζε η γνωσιακή συγκυρία τον εξόπλισε με βασικά εργαλεία και ερωτήματα που τον βοήθησαν στη συνέχεια. Εξετάζοντας το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον του Vygotsky στο σχολείο και στο πανεπιστήμιο μπορεί να ειπωθεί με αρκετή βεβαιότητα ότι γεννήθηκε και μεγάλωσε σε ένα σπίτι με πλούσιες πολιτισμικές καταβολές, φιλοσοφικούς και πολιτικούς προβληματισμούς με επιρροές από τα πιο διαφορετικά ρεύματα (Veresov, 1999). Ο Vygotsky πριν ασχοληθεί με την Επιστήμη της Ψυχολογίας είχε ιδιαίτερη ενασχόληση με τη Λογοτεχνία (Veer & Valsiner, 1993). Οι 70 λογοτεχνικές κριτικές, η διοργάνωση ομάδων μελέτης και συζήτησης αποτυπώνουν την εικόνα ενός νέου «βιβλιοφάγου» (Veresov, 1999).

Σε αυτή τη φάση της ζωής του οι Ψυχολογικές αντιλήψεις δεν είχαν ακόμη λάβει ένα αυτοτελή χαρακτήρα μελέτης του γνωστικού αντικειμένου της Ψυχολογίας, αλλά αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της λογοτεχνικής του ενασχόλησης (Δαφέρμος, 2002b). Η μελέτη της τραγωδίας του Hamlet, του Shakespeare, το οποίο αποτέλεσε και θέμα της πτυχιακής του εργασίας για το πανεπιστήμιο αποτελεί το πρώτο σταθμό στο ερευνητικό ταξίδι του Vygotsky (Veresov, 1999).

Στη διατριβή για το Άμλετ δεν αποτυπώνεται ακόμη η ρήξη από το στρατόπεδο του ιδεαλισμού. Ένας ιδιαίτερος αγνωστικισμός διαπερνά το έργο αυτό υπό την άποψη ότι

σκοπός δεν είναι η κατανόηση του νοήματος, του ρόλου της τραγωδίας αυτής καθεαυτής αλλά το μυστηριώδες συναισθηματικό δέσιμο που γεννά το έργο με τους αναγνώστες (Veresov, 1999). Η υποκειμενική κριτική διαχωρίζεται από αυτό καθαυτό το αντικείμενο και η μοναδική σύνδεση υπάρχει στη βάση της κοινής εντύπωσης ή βιώματος με άλλους αναγνώστες. Σκοπός επομένως δεν είναι η εξέταση του πως η Τέχνη επηρεάζει αντικειμενικά τον αναγνώστη αλλά τα κοινά συναισθήματα που προκαλεί ένα έργο στους αναγνώστες. Ο Veresov (1999) εύστοχα τοποθετεί το σκελετό της εργασίας για τον Άμλετ διαλέγοντας τα εξής κομμάτια από την εργασία του Vygotsky : «Η παρούσα συνοπτική εργασία είναι μία απόπειρα να ερμηνεύσουμε τη τραγωδία ως ένα μύθο, μία απόπειρα που για πρώτη φορά παρουσιάζεται σαν κριτική στο έργο του Σαίξπηρ. Στην αρχαία τραγωδία, στη Βίβλο η πλοκή δεν αποκαλύπτεται, δεν είναι απλώς κινούμενο χαρακτηριστικό της δραματικής περσόνας, αυτό που προσεγγίζει, το πιθανό, το δευτερογενές. Είναι ένας μύθος, μια μυστικιστική πραγματικότητα. Εδώ το σύμβολο δεν είναι αλληγορία αλλά η πραγματικότητα» (σελ.65) (Veresov, 1999)

Επομένως η διάσπαση ανάμεσα στο πραγματικό κείμενο και το βαθύτερο θεολογικό μεταφυσικό υπερβαίνει μία απλή καλλιτεχνική αντίληψη της τραγωδίας. Ιδιαίτερα για το Hamlet το πραγματικό νόημα της τραγωδίας που είναι καθολική αλήθεια για όλη την ανθρωπότητα είναι η αρχέγονη ενοχή για τη πράξη της γέννησης μας (Veresov, 1999). Η θλίψη λοιπόν που μας δημιουργεί το έργο αυτό είναι πτυχή αυτής της αυταπόδεικτης πρωταρχικής αλήθειας. Στο σημείο αυτό βλέπουμε μία υπαρξιστική κατανόηση του Άμλετ που αποτυπώνει επιρροές από το Schopenhauer (Δαφέρμος, 2002b).

Οι αντιλήψεις αυτές βρίσκονται σε αντιστοιχία με τα ρεύματα του συμβολισμού και του ακμεισμού στη λογοτεχνία (Δαφέρμος, 2002b). Η αποδόμηση της γνωστικής διεργασίας, η απουσία διαχωρισμού Υποκειμένου και Αντικειμένου αποτελεί αντανάκλαση βασικών αρχών και εννοιών του συμβολισμού, στον οποίο παρατηρούμε μία σύνθεση της υποκειμενικής κριτικής με τα χαρακτηριστικά του αντικειμένου στο πλαίσιο ενός θολού συμβολικού μίγματος. Επίσης στις αντιλήψεις αυτές βλέπουμε και το ρεύμα του ακμεισμού με τη μορφή της λογικής της «τέχνης για την τέχνη». Πιο συγκεκριμένα σύμφωνα με το ρεύμα αυτό σκοπός της λογοτεχνικής δημιουργίας είναι η εξωτερική αισθητηριακή αντίδραση που προκαλεί (Δαφέρμος, 2002b).

Στους πρώιμους αυτούς θεωρητικούς προβληματισμούς υπάρχουν σημαντικά στοιχεία για το πώς κατανοούσε ο Vygotsky την έννοια της συνείδησης εκείνη την εποχή. Η συνείδηση δεν εξετάζεται αντικειμενικά. Δεν υπάρχει η λογική του ότι η συνείδηση αποτελεί κάτι το ξεχωριστό από το πώς κατανοούν τα ίδια τα Υποκείμενα τη συνείδηση. Αυτή η διαχωριστική γραμμή παρατηρείται αφού κάνει τη τομή του με το ιδεαλιστικό στρατόπεδο και εισέλθει στη πρώιμη Ρεφλεξολογική περίοδο της ζωής του. Η αποδόμηση της γνωστικής διεργασίας με την πλήρη ενοποίηση Υποκειμένου και Αντικειμένου δημιουργεί εξωτερική σχέση ανάμεσα στις άλλες συνειδήσεις. Η βάση πάνω στην οποία συνδέονται οι διαφορετικές συνειδήσεις είναι οι όμοιες ή ανόμοιες συναισθηματικές εκφράσεις ανάμεσα σε δύο ανθρώπους που αντιμετωπίζουν το ίδιο έργο.

Επομένως η εννοιολογική συγκρότηση της συνείδησης τη περίοδο εκείνη δεν θεμελιώνεται στο «ειδέναι», δηλαδή στην αντανάκλαση της αντικειμενικής πραγματικότητας αλλά πλαγίως, στη βάση των όμοιων ή ανόμοιων συναισθηματικών εκφράσεων των δύο μερών που βρίσκονται σε μία τυχαία συμφωνία μεταξύ τους.

2) Η περίοδος της διαμονής στο Gomel

Ο Vygotsky με το που τελείωσε τις σπουδές του και τη πτυχιακή του εργασία πάνω στο Shakespeare, μετακόμισε στο Gomel (Δαφέρμος, 2002b). Τη περίοδο εκείνη, διδάσκοντας Ρώσικη Γλώσσα και λογοτεχνία διοργάνωνε ομιλίες για τα πιο απροσδόκητα θέματα όπως για παράδειγμα τη θεωρία της σχετικότητας. (Veresov, 1999). Τα ποικίλα ενδιαφέροντα του, ο ενεργητικός του χαρακτήρας στην ανάπτυξη της κοινότητας του Gomel καταδεικνύουν ότι ο Vygotsky είχε σημαντικό πολιτιστικό και κοινωνικό ρόλο. Εκείνη τη περίοδο παρουσιάστηκε η πρώτη συστηματική ενασχόληση με ζητήματα της επιστημονικής ψυχολογίας του καιρού του (Veresov, 1999). Η Ψυχολογία της Τέχνης και η Παιδαγωγική Ψυχολογία είναι τα δύο βασικά έργα στα οποία συμπύκνωσε τους πρώτους θεωρητικούς προβληματισμούς για τη Ψυχολογία. Επίσης σημαντική ήταν η συνεισφορά μέσα από τα δύο μικρότερα έργα, το « Μέθοδοι για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στα γυμνάσια» που παρουσιάστηκε σε συνέδριο και το «Περί της έρευνας για τις διαδικασίες της κατανόησης της γλώσσας μέσω μίας σειράς μεταφράσεων ενός κειμένου από τη μία γλώσσα στην άλλη» (Veresov, 1999).

Τα έργα αυτά δεν παρουσιάζονται αρκετά συχνά στην νεότερη επιστημονική βιβλιογραφία για την εξήγηση της ανάπτυξης της σκέψης του Vygotsky στη πορεία προς την Ιστορική- Πολιτισμική προσέγγιση (Veresov, 1999). Αυτό έχει δημιουργήσει διάφορες προβληματικές στην ιστορική οριοθέτηση της εμφάνισης της κατεξοχήν Ρεφλεξολογικής περιόδου του Vygotsky με ερευνητές να την παρουσιάζουν ως μία μικρή περίοδο μεταξύ του 1924 με 1925 (Veresov, 1999). Με τα δύο βασικά βιβλία της περιόδου εγκαινιάζεται όμως επίσημα η Ρεφλεξολογική περίοδος σε αντίθεση με άλλους ερευνητές που αμελούν τα έργα αυτά προσδιορίζοντας την έναρξη αυτής της περιόδου το 1924. Η συμβολή λοιπόν των έργων αυτών είναι σπουδαία στην ανασυγκρότηση της επιστημονικών περιόδων του Vygotsky.

Το βιβλίο «Παιδαγωγική Ψυχολογία» βασίστηκε πάνω στα σεμινάρια ψυχολογίας που ανέλαβε να κάνει ο Vygotsky στο πλαίσιο του Κολλεγίου Καθηγητών του Gomel, ενώ ήταν καθηγητής (Wertsch, 19845). Οι ανακαλύψεις του Bekhterev και Pavlov πάνω στα εξαρτημένα ανακλαστικά δημιούργησε σε ολόκληρη τη μετεπαναστατική Ρωσία μία μεγάλη στροφή από τον ιδεαλισμό και τον υποκειμενισμό στην ρώσικη μορφή του θετικισμού στη ψυχολογία (Δαφέρμος, 2012) (Vygotsky, 1997a). Σημαντική είναι επίσης η συμβολή του Blonsky και της θεωρίας της αντίδρασης στη διαμόρφωση του επιστημονικού κλίματος (Δαφέρμος, 2012). Ο Vygotsky όμως δεν τασσόταν ακόμα και τότε ολόπλευρα με αυτό το επιστημονικό κίνημα. Αντιλαμβανόταν την επιστήμη της Ρεφλεξολογίας όχι απλώς σαν ένα τρόπο κατανόησης των κατώτερων ψυχολογικών διαδικασιών, κάτι το οποίο είχε ήδη πετύχει ο Bekhterev αλλά σαν ένα επιστημονικό πλαίσιο που θα μπορούσε να προωθηθεί και σε ζητήματα εξέτασης των τυπικά ανθρώπινων δραστηριοτήτων, όπως η συνείδηση, η σκέψη και ο νους.

Η ψυχολογική υφή της συμπεριφοράς τη περίοδο αυτή γίνεται κατανοητή με όρους εξαρτημένων Ερεθισμάτων και Αντιδράσεων. Δεν αποτελεί όμως κλασικό παράδειγμα συμπεριφοριστικής θεωρίας όπως αυτή αναπτύχθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αποτελεί μία Ρώσικη μορφή της θεωρίας του Συμπεριφορισμού (Δαφέρμος, 2012). Οι ποικίλες συσχετίσεις Ερεθισμάτων με Αντιδράσεις διαμορφώνουν ένα πολύπλοκο πλέγμα τέτοιων συνδέσεων. Το πλέγμα των εξαρτημένων ανακλαστικών στα ερεθίσματα δεν συγκροτούνταν τυχαία με ανεξάρτητο τρόπο αλλά είναι οργανωμένα στη βάση των

χαρακτηριστικών των ερεθισμάτων και των αντίστοιχων αντιδράσεων (Veresov, 1999). Αυτά τα οργανωμένα δίκτυα Ερεθισμάτων – Αντιδράσεων ενεργοποιούνται στη βάση του ερεθίσματος που προκαλεί τη μέγιστη δυνατή ηγεμονική διέγερση (Veresov, 1999). Κατά αυτόν τον τρόπο η σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον εξαρτάται από την αντίστοιχη κατάσταση στην οποία βρίσκεται το άτομο, τη κατάσταση διέγερσης ή αναστολής του ηγεμονικού κάθε φορά οργανωμένου δικτύου (Veresov, 1999).

Το ζήτημα της συνείδησης σε αυτή τη φάση της ανάπτυξης της σκέψης του ερευνητή εξετάζεται ως επακόλουθο των παραπάνω θεωρητικών βάσεων. Για την κατανόηση της έννοιας της συνείδησης κεντρικό ρόλο έχει η έννοια της αναστολής στο σύστημα του Vygotsky (Veresov, 1999). Η δυνατότητα αναστολής μίας εξωτερικής σωματικής αντίδρασης σημαίνει πως το υποκείμενο έχει τη δυνατότητα να επεξεργαστεί αποτελεσματικότερα την απλή σχέση ανάμεσα σε ένα Ερέθισμα και μία Αντίδραση (Veresov, 1999). Με την αναστολή εγκαινιάζεται η δυνατότητα συσχέτισης διαφορετικών Ερεθισμάτων με διαφορετικές Αντιδράσεις. Η επεξεργασία αυτή διαμορφώνει τη δυνατότητα αποτύπωσης της πραγματικότητας σε μία εσωτερική εικόνα της.

Κάθε ερέθισμα ή αντίδραση του οργανισμού μπορεί λοιπόν να ανασταλεί, άρα και η αντίδραση της ομιλίας (Speech reflex). Εφόσον η λέξη μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο ως εξωτερικό ερέθισμα όσο και αντίδραση, η αναστολή αυτής της εξωτερικής λεκτικής αντίδρασης δίνει τη δυνατότητα διαμόρφωσης εσωτερικής λέξης. Η εσωτερικευμένη λέξη είναι ο παράγοντας που συγκροτεί οργανωτικά τη σκέψη.

Η σκέψη βρίσκεται σε μία αναπόσπαστη σύνδεση με την κίνηση. Μέσω της νοητικής δραστηριότητας κρίνεται το επίπεδο της εσωτερικής έντασης η οποία διαμορφώνει την εξωτερική κινητική δραστηριότητα (Δαφέρμος, 2002b). Η νόηση δηλαδή ανάγεται σε μέσο αύξησης ή μείωσης της κίνησης. Μπορούμε με αρκετή σιγουριά να υποθέσουμε ότι ο ανθρώπινος ιδεότυπος που διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα των παραπάνω παραδοχών είναι μη ενεργητικός – παθητικοποιημένος – εξαρτημένος από το εξωτερικό (Veresov, 1999). Δεν υπάρχει αυτοτέλεια των νοητικών λειτουργιών.

Αυτή η θεωρητική τοποθέτηση όμως δεν είναι εσωτερικά ομοιογενοποιημένη. Στο έργο της Παιδαγωγικής Ψυχολογίας, παρά τον γενικά μηχανιστικό χαρακτήρα αυτού του υποδείγματος της νόησης, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στον ενεργητικό χαρακτήρα του ανθρώπου και τη προσπάθεια ανάπτυξης ενός αντίστοιχου εκπαιδευτικού συστήματος. Αυτή η ενδογενής αντίθεση αυξάνεται λόγω του γεγονότος ότι σύμφωνα με το Vygotsky ο άνθρωπος διακρίνεται από το ζώο ακριβώς χάρις στη δυνατότητα στοχοθεσίας, ιδεατού σχεδιασμού και πρόγνωσης των αποτελεσμάτων των πράξεων του (Veresov, 1999). Είναι φανερό ότι οι μεθοδολογικές βάσεις της θεωρίας των αντιδράσεων που εξισώνουν τον άνθρωπο με το ζώο είναι μεθοδολογικά ασύμβατα με το ότι η ανθρώπινη δραστηριότητα είναι άλλης ποιότητας δραστηριότητα (Δαφέρμος, 2002b).

Η Ψυχολογία της Τέχνης είναι το δεύτερο έργο του οποίου η συγγραφή χρονολογείται ενώ ήταν ακόμη στο GomeI. Η ανεπάρκεια της υποκειμενικής υπαρξιστικής ψυχολογίας της περιόδου του Άμλετ τον οδήγησε το ριζικό μετασχηματισμό των απόψεων του για τη Τέχνη όπως αυτές αντανακλώνται στο έργο αυτό (Veresov, 1999). Το πέρασμα αυτό μπορεί σε γενικούς όρους να προσδιοριστεί ως το πέρασμα από το ιδεαλιστικό στο υλιστικό στρατόπεδο όσον αφορά τις απόψεις του για την Τέχνη. Τα κεκτημένα αυτού του περάσματος έχουν καθοριστική επίδραση σε όλο το μεταγενέστερο επιστημονικό του έργο (Veresov, 1999).

Το βασικό ερώτημα αυτού του έργου είναι το πώς μπορούμε να ερευνηθούν τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά της Τέχνης, στο πλαίσιο της κατανόησης της αισθητικής εμπειρίας (Veresov, 1999). Το ερευνητικό μοντέλο που χρησιμοποιείται είναι το Ρεφλεξολογικό μοντέλο ανάλυσης μέσω των Ερεθισμάτων – Αντίδρασης. Η επεξεργασία των σταθερών εξωτερικών μορφολογικών χαρακτηριστικών ενός έργου και όχι το σημασιολογικό του περιεχόμενο συνιστούν την αντικειμενική μέθοδο (Δαφέρμος, 2002b). Ως βασικά μορφολογικά χαρακτηριστικά εννοείται το σύστημα βασικών αισθητηριακών σημείων τα οποία προκαλούν την αντίστοιχη συναισθηματική και συγκινησιακή διέγερση (Δαφέρμος, 2002b). Η φαντασία είναι η κεντρική συνισταμένη μίας συναισθηματικής αντίδρασης (Rey, 2009).

Η επικέντρωση στα μορφολογικά στοιχεία αποτελεί αντανάκλαση των λογοτεχνικών συζητήσεων της εποχής. Πιο συγκεκριμένα κατά τη περίοδο συγγραφής της

Ψυχολογίας της Τέχνης επιδιώκεται μία άρση του μυστικιστικού συμβολισμού και πέρασμα στον φορμαλισμό (Δαφέρμος, 2002b). Ο ρώσικος φορμαλισμός ήταν ένα λογοτεχνικό ρεύμα βασικό γνώρισμα του οποίου ήταν μελέτη των αντικειμενικών γλωσσικών χαρακτηριστικών που συγκροτούν τη λογοτεχνία ως τέτοια (Wertsch, 1985). Η γλωσσική μορφή είναι αυτή που κάνει το λογοτεχνικό κείμενο λογοτεχνία. Οι έρευνες βασικών εκπροσώπων του φορμαλισμού, όπως είναι ο Yakubinskii και ο Jakobson εισήγαγαν την έννοια της λειτουργίας της γλώσσας (Wertsch, 1985). Η γλωσσική μορφή και ο ρόλος που έχει συγκροτούν τα τυπικά μορφολογικά χαρακτηριστικά των διαφορετικών λειτουργικά ειδών γλώσσας.

Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι ο Vygotsky εκφράζει όλες τις θεωρητικές πτυχές του ρωσικού φορμαλισμού. Η σχέση του Vygotsky με αυτό το ρεύμα δεν είναι ενιαία. Κατά τη διάρκεια της συγγραφής της Ψυχολογίας της Τέχνης ο ρώσικος φορμαλισμός γίνεται γίνεται ο τρόπος έκφρασης θετικιστικών αντιλήψεων που τον εξέφραζαν εκείνη τη περίοδ. Η τομή προς μία πλέον αντικειμενική και όχι υποκειμενική ανάλυση της Τέχνης εναρμονίζεται με τις έρευνες των φορμαλιστών. Για αυτό τον λόγο δεν γίνεται να συσχετιστεί η περίοδος αυτή με τις μεταγενέστερες απόψεις στο βιβλίο Νόηση και Ομιλία στο οποίο υπάρχουν παραπομπές φορμαλιστών. Οι συμπτώσεις στις παραπομπές δεν είναι έκφραση παραμονής στις ίδιες αντιλήψεις.

Η επιστημονική αντικειμενική μέθοδος που χρησιμοποιείται στο βιβλίο για τη Ψυχολογία της Τέχνης συγκροτείται κυρίως στη βάση του ρεύματος της Ρεφλεξολογίας. Η προσπάθεια όμως αυτή τον οδήγησε σε μετωπική σύγκρουση με τα ίδια τα εννοιολογικά και θεωρητικά όρια της Ρεφλεξολογίας. Αυτό εκφράστηκε μέσα από τη προσπάθεια της απόδειξης ότι ένα ερέθισμα της τέχνης διέπεται από αντικειμενικά χαρακτηριστικά τα οποία προκαλούν πάγιες και συγκεκριμένες ανώτερου είδους συναισθηματικές αποκρίσεις (Δαφέρμος, 2002b). Ο Wertsch (1985) συμπυκνώνει την ουσία της τοποθέτησης σε εκείνη τη περίοδο «Από τη μορφή του έργου της τέχνης, μέσω της λειτουργικής ανάλυσης των στοιχείων και της δομής του, διαμορφώνεται η αισθητική αντίδραση που εγκαθιδρύει τους γενικούς της νόμους» (σελ. 58). Σημαντικό να τονιστεί το γεγονός ότι στο συγκεκριμένο στάδιο επιστημονικής ανάπτυξης το εξωτερικό ερέθισμα

σε κάποιο έργο τέχνης δεν ταυτίζεται με τη μεταγενέστερη έννοια του σημείου (Δαφέρμος, 2002b).

Δηλαδή ανεξάρτητα από την υποκειμενική αντίληψη συγκινούμαστε από την Τέχνη διότι λειτουργεί ως ερεθίσμα αυτών των ιδιαίτερων συγκινησιακών οδών που ονομάστηκαν αισθητικές αντιδράσεις. Σε αυτή τη θεωρητική προσπάθεια αποπειράται να ερμηνεύσει φαινόμενα ανώτερων ψυχολογικών διεργασιών με βιολογικούς όρους (Veresov, 1999). Επί της ουσίας στο φορμαλισμό ο Vygotsky βρίσκει έναν θεωρητικό σχηματισμό τον οποίο νοηματοδοτεί με όρους Ρεφλεξολογίας. Είναι το κάλυμμα μέσω του οποίου εντάσσει λαθραία την Ρεφλεξολογία στη Τέχνη (Veresov, 1999). Η αδυναμία όμως και των δύο θεωριών (Ρεφλεξολογία, Φορμαλισμός) να ανταποκριθούν στο στόχο της κατανόησης της Τέχνης ως κοινωνική μορφή συνείδησης έβαλε τα θεμέλια για τη μεταγενέστερη άρση τους μέσα από το ριζικό αναστοχασμό της Ρεφλεξολογίας η οποία έγινε στο έργο «Η συνείδηση ως πρόβλημα της Ψυχολογίας της Συμπεριφοράς» (Δαφέρμος, 2002b).

Ριζικά διαφορετική ερμηνεία έχει ο Rey για την περιодολόγηση της ερευνητικής φάσης. Στη «Ψυχολογία της Τέχνης» ο Rey θεωρεί ότι εκδηλώνεται η κατανόηση του ψυχισμού ως δημιουργική παραγωγή της πραγματικότητας. Στη βάση αυτής της αντίληψης βρίσκει στοιχεία ενοποίησης των συμπερασμάτων από τη Ψυχολογία της Τέχνης και αυτά της ύστερης ερευνητικής περιόδου που θεμελιώθηκε στη βάση της έννοιας του *Perezhivanie* (Rey, 2009).

Στη Ψυχολογία της Τέχνης η συναισθηματική αντίδραση αλλάζει τη γνωσιολογική σχέση με τη πραγματικότητα. Η φαντασία, η οποία αποτελεί η κατεξοχήν μορφή της συναισθηματικής αντίδρασης στη Τέχνη, αποτελεί δημιουργική παραγωγή της πραγματικότητας και όχι παθητική αντανάκλαση (Rey, 2009). Επίσης ο παθολογικός φόβος δημιουργείται από την διαστρέβλωση της συναισθηματικής λειτουργίας καθώς δεν στηρίζεται σε πραγματικά φοβογόνα ερεθίσματα. Επομένως κατά τον Rey ο Vygotsky αυτής της περιόδου εκφράζοντας στοιχεία που προσανατολίζουν προς ένα δημιουργικό χαρακτήρα στις συναισθηματικές διεργασίες, μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε παρόμοιο μοντέλο σκέψης με αυτό που παρουσιάζεται στην ύστερη περίοδο του (Rey, 2009).

Στα δύο μικρότερα έργα της περιόδου, που επικεντρώνονται στις Μεθόδους διδασκαλίας της Λογοτεχνίας και την Εκμάθηση ξένων γλωσσών ο προβληματισμός σχετικά με τη ψυχολογία είναι ακόμη σε εμβρυακό επίπεδο σε σχέση με τη μετέπειτα επιστημονική ανάδειξη του Vygotsky και επικεντρώνεται κυρίως σε ζητήματα που έχουν να κάνουν με την αναγκαιότητα ύπαρξης ψυχολογικών νόμων, τον ψυχισμό ως επεξεργαστικό μέσο, και τη μη ταυτότητα λέξης και σκέψης (Veresov, 1999).

Κεφάλαιο Δεύτερο: Από το 1923 μέχρι το 1927

1) Η επιστημονική και πολιτική συγκυρία

Διαβάζοντας τα πρώτα έργα του Vygotsky από το 1923 μέχρι και το 1925, είναι φανερό το ότι ήταν ένας άνθρωπος της εποχής του. Είναι ένας ενεργητικός αναγνώστης, αφομοιώνει τα κυρίαρχα ρεύματα της ψυχολογίας και προσπαθεί να αναμετρά τις πρακτικές προεκτάσεις τους με τις ριζικές κοινωνικές αλλαγές της μετεπαναστατικής Ρωσίας και το Μαρξισμό – Λενινισμό. Οι κοινωνικές αυτές συνθήκες και οι αντιφάσεις του θεωρητικού υλικού το οποίο κληρονόμησε από τις προόδους της Ψυχολογίας τον καθιστά στις αναλύσεις του από τότε έναν μετρητή της επιστημολογίας. Από τις πραγματικά αναρίθμητες πηγές που παραπέμπει τουλάχιστον στα εκδοθέντα έργα ο Vygotsky ήταν εξοικειωμένος με ένα μεγάλο κομμάτι της σύγχρονης του βιβλιογραφίας σε ζητήματα Ψυχολογίας (Veresov, 1999).

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι τη περίοδο μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου στη Σοβιετική Ένωση υπήρξαν δραματικές και γρήγορες αλλαγές στα πανεπιστημιακά ιδρύματα και στην επιστημονική σκέψη εν γένει. Στη ψυχολογία συμβολικό γεγονός αυτής της ριζικής αλλαγής αποτέλεσε η αντικατάσταση του Sechenov από τον Kornilov στη θέση του διευθυντή του Ινστιτούτου Ψυχολογίας. Με την αλλαγή αυτή εκφράστηκε η βούληση για εγκαθίδρυση μιας υλιστικής μαρξιστικής προσέγγισης στη διερεύνηση των φαινομένων της Ψυχολογίας. Παρότι υπήρχε ιδιαίτερη δυναμική και ενθουσιασμός τη περίοδο αυτή, δεν έλειψαν καθόλου οι εκχυδαϊσμένες μορφές ένταξης των μαρξιστικών αρχών στη σφαίρα της ψυχολογίας (A. Leontiev, 2005).

Η αυτοπεποίθηση για την οικοδόμηση της νέας κοινωνίας στη νεαρή ΕΣΣΔ, η αναμέτρηση με τα κορυφαία προβλήματα της περιόδου όπως ήταν ο γενικευμένος

αναλφαβητισμός, οι σημαντικές διαπολιτισμικές αντιθέσεις του νέου κράτους καθώς και η τρομακτική έλλειψη υπηρεσιών μέριμνας για παιδιά με ειδικές ανάγκες ήταν σημαντικοί παράγοντες αναζωογόνησης της επιστήμης της Ψυχολογίας στο περιβάλλον εκείνο (Wertsch, 1985). Πρέπει να παρατηρήσουμε δε ότι τη περίοδο εκείνη δεν υπήρξαν ακόμη άμεσες πολιτικές παρεμβάσεις στην επιστήμη της Ψυχολογίας. Η στροφή προς υλιστικές κατευθύνσεις στον προσανατολισμό των πανεπιστημίων ήταν εκδήλωση μίας πραγματικής επιστημονικής προσπάθειας θεμελίωσης υλιστικής θεωρίας της ψυχολογίας στη βάση του μαρξισμού. Η προσαρμογή της επιστημονικής δραστηριότητας στις κοινωνικές επιστήμες στην ΕΣΣΔ με τη μορφή της θεωρητικής απολογητικής της τρέχουσας πολιτικής γραμμής επρόκειτο να εμφανιστεί πολύ αργότερα επί Στάλιν, θύμα της οποίας ήταν και τα έργα του Vygotsky για πάνω από 20 χρόνια (Wertsch, 1985).

Το πιο σημαντικό ερώτημα σε σχέση με αυτή τη περίοδο έγκειται στο κατά πόσο πρέπει να κατηγοριοποιηθεί ως αυτοτελής και διακριτή περίοδος της επιστημονικής ανάπτυξης του ερευνητή. Σύμφωνα με τον Veresov (1999) η περίοδος αυτή σηματοδοτεί το πέρασμα στην εποχή κατανόησης της συνείδησης ως πρόβλημα της δομής της συμπεριφοράς. Σε αυτή τη περίοδο μία σημαντική αλλαγή συμβαίνει στο πως ερμηνεύεται η σχέση εσωτερικού και εξωτερικού. Στο Ρεφλεξολογικό παράδειγμα, το περιβάλλον λαμβάνει τη μορφή πάντοτε εξωτερικού ερεθίσματος και ποτέ δεν ενέχει το χαρακτήρα ενιαίας ψυχοκοινωνικής ενότητας. Είναι ένας εξωτερικός παράγοντας ο οποίος επιδρά σε ένα αυτοαναφορικό σύστημα. Με άλλα λόγια η συμμετοχής στο κοινωνικό και το πολιτισμικό εξωτερικό δεν αποτελεί το φυσικό περιβάλλον ανάπτυξης της συνείδησης. Η συνείδηση δεν βρίσκεται στην ενότητα με το πολιτισμικό περιβάλλον που την γέννησε αλλά ανάγεται σε έναν ουδέτερο μαυροπίνακα εγγραφής του εξωτερικού ερεθίσματος. Σε αυτά τα έργα έχουμε τη γέννηση της γενετικής μεθόδου, της οποίας τη πλήρη ανάπτυξη βρίσκουμε στις επόμενες περιόδους, υπό την άποψη ότι ο Vygotsky απομακρύνεται από την αναλυτική μεθοδολογία. Προϊόν αυτών των μεθοδολογικών τροποποιήσεων είναι η ανάπτυξη των εννοιών όπως είναι το σημείο, η διαμεσολάβηση, η πολιτιστική ανάπτυξη.

Οι συζητήσεις σχετικά με τη Ψυχολογία εκείνη τη περίοδο είχαν το χαρακτήρα έντονης διαπάλης της υποκειμενικής ψυχολογίας με τη νατουραλιστική ψυχολογία και ιδιαίτερα του ρεύματος της Ρεφλεξολογίας. Τα ευρήματα των ερευνών των Bekhterev και

Ρανβον αμφισβήτησαν σημαντικά τα παραδοσιακά πνευματοκεντρικά θεωρητικά συστήματα (Δαφέρμος, 2010). Η ιδεαλιστική ψυχολογία είχε σε σημαντικό βαθμό εκδιωχθεί από τα πανεπιστήμια και η νέα γενιά ψυχολόγων προσπαθούσαν να οικοδομήσουν τη νέα ψυχολογία (Δαφέρμος, 2012). Σε αυτό το κλίμα κύριο διακύβευμα ήταν η τοποθέτηση των ορίων ανάμεσα στο επιστημονικό και το μη επιστημονικό στις έννοιες της αντικειμενικής μεθόδου, στο ζήτημα της συνείδησης και της συγκρότησης της ψυχολογίας της νέας εποχής (Δαφέρμος, 2010).

Σε αυτές τις συζητήσεις ο Vygotsky εισέρχεται με πολλές ιδιότητες. Δάσκαλος, ερευνητής, συγγραφέας δύο βιβλίων ψυχολογίας, εκπρόσωπος του «Silver age» της λογοτεχνίας και του ανθρωπιστικού πνεύματος αλλά προ πάντων εξοικειωμένος με το ζήτημα του μονισμού και του υλισμού τα οποία θα αποτελέσουν τη κύρια βάση (Veresov, 1999) (Veer & Valsiner, 1993). Στη βάση αυτών δεν αποτελεί παράξενο το γεγονός ότι το ζήτημα που έβαλε στην ημερήσια διάταξη ως επιστήμονας ήταν το ζήτημα της ενοποίησης της συνείδησης και της εξωτερικής συμπεριφοράς στη βάση της αντικειμενικής μεθόδου (Veresov, 1999).

2) Τα έργα από το 1923 μέχρι το 1925 «Οι μέθοδοι της Ρεφλεξολογικής και Ψυχολογικής Έρευνας» και «Η συνείδηση ως πρόβλημα για τη Ψυχολογία της Συμπεριφοράς»

Τα έργα αυτά εγκαινιάζουν μία νέα περίοδο στο έργο του Vygotsky μετά τη περίοδο που διέμενε στο Gomel (Δαφέρμος, 2002b) (Veresov, 1999). Συγκεκριμένα η παρουσίαση που ανέλαβε να κάνει στο 2^ο Πανρωσικό συνέδριο ψυχονευρολογίας στο Leningrad το 1924 είναι ορόσημο. Η εποχή που εγκαινίασε η παρουσίαση αυτή με την εγκατάσταση στη Μόσχα ήταν ιδιαίτερα παραγωγική. Οι προβληματισμοί του Vygotsky πάνω στη Ψυχολογία παίρνουν το χαρακτήρα συστηματικής επιστημονικής πραγματείας.

Συστηματικά εξετάζει τις αρχές και τα όρια των μέχρι στιγμής επιτευγμάτων της Ρεφλεξολογίας και της Gestalt Ψυχολογίας. Ο Vygotsky σε αυτή την εποχή αναστοχάζεται κριτικά το θεωρητικό υλικό της Ρεφλεξολογίας. Το ψυχολογικό υπόβαθρο του ανθρώπου

δεν ερμηνεύεται απλώς ως το σύνολο των συστημάτων Ερεθισμάτων – Αντιδράσεων μέσω των οποίων διαμορφώνεται η πολύπλοκη συμπεριφορά, όπως ισχύει στο κλασικό Ρεφλεξολογικό παράδειγμα (Δαφέρμος, 2010). Στο σύστημα του Vygotsky τη περίοδο της συγγραφής των δύο αυτών άρθρων η συνείδηση εξετάζεται ως στοιχείο της δομής της συμπεριφοράς. Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι απαρνείται τις κυρίαρχες αντιλήψεις της συνείδησης της εποχής του. Απορρίπτει τόσο της κατανόηση του Watson σύμφωνα με την οποία η εξέταση εσωτερικών ψυχικών φαινομένων είναι μεταφυσική, όσο και τη κατανόηση του Bekhterev που υιοθετούσε μία δυστική αντίληψη ουσιαστικά μη συστηματικής έρευνας της συνείδησης (Zavershneva, 2014) Η ανθρώπινη δραστηριότητα έχει ενεργητικό και οργανωτικό ρόλο στο γενικό σύστημα της ρύθμισης της συμπεριφοράς. Η συνείδηση δηλαδή αποτελεί άλλης τάξεως ποιότητα στο γενικό σύστημα της συμπεριφοράς. Παρόλα αυτά η εξαρτημένη μάθηση η γενική θεωρία που αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία χτίζονται όλες αυτές οι διασυνδέσεις. (Veresov, 1999)

Τίθεται λοιπόν η ανάγκη κατανόησης της συνείδησης. Στο σημείο αυτό ο νεαρός ακόμη στοχαστής, παραμένει στο επίπεδο της Ρωσικού συμπεριφορισμού. Δεν κάνει ακόμη τη βασική του τομή με τα εργαλεία της Ψυχολογίας. Όμως, όπως σωστά παρατηρεί ο Veresov (1999), ο Vygotsky αναφέρει ότι οποιαδήποτε άκριτη μεταφορά εννοιών από τη Ρεφλεξολογία στη ψυχολογία είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη διαδικασία (Vygotsky, 1997a). Προσπαθεί να εξηγήσει τη συνείδηση συνεπής προς τους νόμους και τα εργαλεία της Ρεφλεξολογίας. Η συνέπεια όμως αυτή τον οδηγεί έξω από τα όρια αυτών καθαυτών των νόμων της Ρεφλεξολογίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το γεγονός ότι το σχέδιο Ερέθισμα – Αντίδραση μπορεί να αφορά μόνο εξωτερικές σωματικές αντιδράσεις το οποίο επιδέχεται σημαντικής κριτικής (Vygotsky, 1997a). Ένα ερέθισμα δηλαδή μπορεί να εκπυρσοκροτήσει με τη σειρά του εσωτερικούς κρίκους – Αντιδράσεις. Η σκέψη ή μία εικόνα δηλαδή μπορεί να έχει το χαρακτήρα Αντίδρασης από ένα εξωτερικό Ερέθισμα (Vygotsky, 1997a). Με τη σειρά του αυτός ο εσωτερικός κρίκος μπορεί ταυτόχρονα να είναι και Ερέθισμα και Αντίδραση, δηλαδή να χρησιμοποιείται ως Ερέθισμα προκειμένου να προκληθεί μία σωματική αντίδραση. Παραδείγματος χάριν η θέα ενός φοβογόνου Ερεθίσματος προκαλεί την εσωτερική Αντίδραση της σκέψης της προηγούμενης εμπειρίας που σχετιζόταν με αυτό και στη συνέχεια η προηγούμενη εμπειρία ως Ερέθισμα προκαλεί την Αντίδραση της κινητικής αποφυγής του εξαρχής αντικειμένου του φόβου. Γίνεται

λοιπόν φανερό ότι από την έννοια της αντίδρασης ο Vygotsky μεταφέρεται στην έννοια της ανασταλμένης αντίδρασης, από την έκδηλη εμπράγματη αντίδραση στην εσωτερικευμένη της μορφή της σκέψης .

Ποια είναι όμως η διαφορά σε σχέση με το προηγούμενο επίπεδο κατανόησης της σχέσης εσωτερικού και εξωτερικού όταν διέμενε ακόμα στο Gomel. Ο νους για το Vygotsky της περιόδου που εξετάζουμε είναι το εσωτερικό εκείνο σύστημα Ερεθισμάτων – Αντιδράσεων που διαμεσολαβούν ανάμεσα στα διάφορα Ερεθίσματα του εξωτερικού περιβάλλοντος και τις Αντιδράσεις του Υποκειμένου. Ο νους είναι δηλαδή το πεδίο καθορισμού την έκβασης μίας εξωτερικής αντίδρασης και της διαμόρφωσης της εσωτερική διεργασίας μετά από ένα εξωτερικό ερέθισμα (Vygotsky, 1997a). Ο ρόλος της συνείδησης είναι η ενίσχυση ή η αναστολή των συστημάτων Ερεθισμάτων – Αντιδράσεων (Vygotsky, 1997a). Δηλαδή η συνείδηση έχει ένα χαρακτήρα ρυθμιστικό και οργανωτικό, καθορίζοντας ποιες από τις αντιδράσεις υπό καθεστώς αναστολής θα εξωτερικευτούν και ποιες όχι (Vygotsky, 1997a). Από την άλλη η συνειδητή προσοχή είναι ένα σύστημα διαβιβαστικών μηχανισμών από ένα σύστημα ερεθισμάτων σε ένα άλλο. Αυτή η κατανόηση θεμελιώνεται στην αρχή της δόμησης των Ερεθισμάτων και των Αντιδράσεων με τη μορφή των συστημάτων (Vygotsky, 1997a). Το προηγούμενο δηλαδή βασικό σχήμα σκέψης που αναφερόταν σε Εξωτερικά Εξαρτημένα Ερεθίσματα τα οποία προκαλούν Εξωτερικές Εξαρτημένες Αντιδράσεις, αντικαθιστάται δια της κατανόησης του νου ως διαμεσολαβητικού κρίκου, από ένα σχήμα σκέψης σύμφωνα με το οποίο η σκέψη, η λεκτική αντίδραση είναι απλώς κομμάτια στην αλυσίδα των συστημάτων Ερεθίσματος και Αντίδρασης (Veresov, 1999).

Ο Vygotsky ιεραρχώντας με αυτό τον τρόπο τη συνείδηση στο πλαίσιο του νου και των υπόλοιπων αντιδράσεων του σώματος αναγνωρίζει ότι το αντικείμενο της ψυχολογίας δεν αποτελεί πια μόνο το σύνολο των εξωτερικευμένων και μη αντιδράσεων. Αναδύεται μία κατανόηση του ανθρώπου με τη μορφή του συστήματος, ειδικότερα «ενός συστήματος (συνείδηση – νους) που αντανακλά τα υπόλοιπα συστήματα (εξαρτημένες αντιδράσεις)» (Veresov, 1999). Σε αυτό το πλαίσιο κατανόησης είναι σημαντικότερος ο ρόλος του υποσυστήματος στο πλαίσιο της ευρύτερης δομής της συμπεριφοράς, παρά τα επιμέρους αναλυτικά χαρακτηριστικά τους. Αυτό είναι και το σημαντικότερο στοιχείο που διακρίνει

αυτά τα έργα από τα προηγούμενα, όπως λέει και ο Veresov (1999) «η ερμηνεία της συνείδησης εντός του πλαισίου της δομής της ανθρώπινης συμπεριφοράς».

Η γλώσσα έχει κομβικό ρόλο στο διαβιβαστικό μηχανισμό της νόησης. Η γλώσσα είναι ένα σύστημα εξαρτημένων αντιδράσεων και ερεθισμάτων το οποίο διευκολύνει την αλληλεπίδραση Φύσης – Ανθρώπου. Αποτελεί όμως και μέσο το οποίο μπορεί και αντανακλά όλα τα ερεθίσματα και τις αντιδράσεις. Η λέξη μπορεί και αντανακλά σε γλωσσικό επίπεδο ένα Ερέθισμα ή μία Αντίδραση. Λειτουργώντας ως καθρέπτης όλων των διαφορετικών ερεθισμάτων και αντιδράσεων μπορεί και τα εξισώνει σε ένα ενιαίο επίπεδο, αυτού της λέξης (Zavershneva, 2014). Χάρης σε αυτή τη δυνατότητα του κοινού παρονομαστή μπορούν και δημιουργούνται αυτές τις μεταβιβάσεις διαφορετικών ερεθισμάτων σε διαφορετικές αντιδράσεις, διαταράσσοντας τις κανονικές φυσικές και άμεσες συνδέσεις.

Η ομιλία συνεπώς είναι ένα μέσο για την αύξηση ή την αναστολή μιας αντίδρασης (Vygotsky, 1997a). Με αυτή τη μεθοδολογία η κίνηση, η σκέψη και η λέξη τα οποία μέχρι πρότινος θεωρούνται διαφορετικής τάξης φαινόμενα, με την παραπάνω λογική ομαδοποιούνται μεν στην ίδια βάση του ότι μπορούν να αποτελούν και Ερέθισμα και Αντίδραση, διαφοροποιούνται βέβαια στο ότι επιτελούς διαφορετικό ρόλο.

Από τους παραπάνω ορισμούς κατασκευάζονται και άλλες έννοιες στο πρώιμο κόσμο της Ψυχολογίας του Vygotsky. Η αυτοσυνείδηση είναι η ικανότητα κατανόησης των Ερεθισμάτων του εαυτού ως Αντικείμενα τα οποία προκαλούν συγκεκριμένες Αντιδράσεις (Vygotsky, 1997a). Επίσης στο πρώιμο Vygotsky το ασυνείδητο είναι ένα Ερέθισμα το οποίο δεν μεταβιβάστηκε στη συνέχεια σε άλλα συστήματα Αντιδράσεων.

Η σύλληψη αυτή είναι τομή σε σχέση με το κεκτημένο της Ρεφλεξολογίας, καθώς με τους συγκεκριμένους προβληματισμούς μπόκαν οι προϋποθέσεις υπέρβασης της στείρας αναλυτικής μεθοδολογίας και του αναγωγισμού με τη μορφή της έμφασης σε κατώτερες μορφές κίνησης της ύλης. Για την Ρεφλεξολογία ό,τι δεν μπορούσε να αποδειχθεί «υλικά», δηλαδή με τη μορφή της αντανακλαστικού, δεν υπήρχε καταδικάζοντας έτσι όλα τα φαινόμενα της συνείδησης σε ανυπαρξία και όποιον αναφερόταν σε αυτά σε υποκειμενιστή ψυχολόγο και μη αντικειμενικό (Δαφέρμος,

2002b). Ο Vygotsky δείχνει πραγματική επιστημολογική μαεστρία ισχυριζόμενος ότι ο ορισμός του ανθρώπου σύμφωνα με τη Ρεφλεξολογία οδηγεί σε απάρνηση της πραγματικότητας, εν προκειμένω των φαινομένων του νου (Vygotsky, 1997a). Η συμβολή του άρθρου αυτού από επιστημολογική πλευρά έγκειται στο ότι η απουσία της έννοιας της συνείδησης στη Ρεφλεξολογία αναπαράγει έναν ιδιαίτερο δυισμό, καθώς το πνεύμα εφόσον δεν μπορεί να έχει υλική υπόσταση, αναγκαστικά περιορίζεται μονάχα στην μεταφυσική υποκειμενική θρησκευτική διάσταση του (Vygotsky, 1997a).

Όμως ο Vygotsky στα έργα αυτά δεν έχει ακόμη εσωτερική θεωρητική ενιαιότητα (Veresov, 1999). Οι σκέψεις του διέπονται από διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες οι οποίες αντανακλώνονται στους προβληματισμούς του για τη συνείδηση με τη μορφή ποικίλων προβληματισμών σχετικά με τις έννοιες της κυρίαρχης ψυχολογίας της εποχής. Ένα σημαντικό ερώτημα είναι το κατά πόσο σε αυτό το έργο βλέπουμε την επικείμενη γένεση του νέου. Ο Veresov (1985) συμφωνώντας με την αντίληψη των Davydov – Radzikhovskii, διαπιστώνει ότι η συνείδηση λαμβάνει τις εξής τρεις έννοιες στο έργο αυτό: η συνείδηση ως αντανακλαστικό των αντανακλαστικών, η συνείδηση ως βασικό πρόβλημα της Ψυχολογίας της συμπεριφοράς και η συνείδηση ως το μέλλον της ανθρώπινης εργασιακής δραστηριότητας. Στις τρεις αυτές διαφορετικές πλευρές κατανόησης της συνείδησης αντανακλάται η κατά Davydov - Radzikhovskii μεθοδολογική διαπάλη που συνέβαινε στο Vygotsky εκείνη τη περίοδο ανάμεσα στην αναλυτική μέθοδο και τα πρώτα έμβρυα της γενετικής – ιστορικής μεθόδου, δηλαδή του μεθοδολογικού υποβάθρου της Πολιτισμικής - Ιστορικής προσέγγισης (Veresov, 1999). Αυτή η τοποθέτηση δεν βρίσκει σύμφωνους όλους τους ερευνητές της περιόδου. Ο Veresov (1999) για παράδειγμα θεωρεί ότι ο Vygotsky δεν κατανοούσε ακόμη τη συνείδηση στο πλαίσιο ακόμη της εργασιακής δραστηριότητας.

Πιο συγκεκριμένα για τον Veresov (1999) η ανάδειξη της ποιοτικής διαφοράς του ανθρώπου από τη μέλισσα, το κλασσικό μαρξιστικό παράδειγμα που συγκρίνει τη δεινή ικανότητα κατασκευής κερήθρων με την αρχιτεκτονική του ανθρώπου, δεν γίνεται κατανοητή ακόμη στο πλαίσιο της κοινωνιογένεσης του ανθρώπου. Η ικανότητα του ανθρώπου να θέτει στόχους και συνειδητά να αναστοχάζεται το προϊόν της εργασίας του δεν γίνεται κατανοητή ακόμη στο πλαίσιο της εργασιακής δραστηριότητας του ανθρώπου

στην οργανική του αλληλεπίδραση με τον οργανωμένο καταμερισμό της εργασίας και την διαμεσολάβησης του εργαλείου. Η Ψυχολογία στο άρθρο αυτό δεν έχει βρεθεί ακόμη σε μία κρίσιμη αλληλεπίδραση με την κοινωνική πρακτική και τα μέσα διαμεσολάβησης της πραγματικότητας. Δηλαδή το θεωρητικό φορτίο της γενετικής μεθόδου δεν υπάρχει ακόμη. Η έννοια της διαμεσολάβησης και του εργαλείου απουσιάζει σε αυτή τη φάση του έργου(Δαφέρμος, 2002). Είναι λοιπόν πολύ πιθανότερο η συνείδηση να γίνεται αντιληπτή στο πλαίσιο της δομής της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Veresov, 1999)

3) Έρευνα με παιδιά με ειδικές ανάγκες

Σημαντικός είναι ο ρόλος των ερευνών και της πρακτικής αλληλεπίδρασης του Vygotsky με το ζήτημα της Ειδικής Αγωγής. Στο κεκτημένο που διαμορφώθηκε εκείνη τη περίοδο μπορούμε να βρούμε σημαντικές αφετηρίες για τη διαμόρφωση της Ιστορικής – Πολιτισμικής περιόδου (Δαφέρμος, 2002b). Η πρακτική εμπλοκή με τα παιδιά με ειδικές ανάγκες βοήθησε το Vygotsky να αναμετρηθεί συγκεκριμένα με τις αντιλήψεις της προηγούμενης περιόδου και σηματοδοτεί μία σχετική αποδέσμευση από τη παράδοση της Ρεφλεξολογικής και της Συμπεριφοριστικής περιόδου της ζωής του (Δαφέρμος, 2002b). Όπως αναφέρει και ο Giddis (1988), για το Vygotsky ο τομέας της ειδικής αγωγής συνιστούσε ένα μεγάλο φυσικό εργαστήριο αναμέτρησης με τις έννοιες της ψυχολογίας. Υπό αυτήν την προοπτική μπορούμε να εξετάσουμε και το πώς τροποποιήθηκε η έννοια της συνείδησης σε αυτή την ερευνητική φάση.

Ο κλάδος των παιδιών με ειδικές ανάγκες στη περίοδο της μετεπαναστατικής Ρωσίας αναφερόταν σε παιδιά τα οποία είχαν νοητική υστέρηση, οπτικά και ακουστικά ελλείμματα και προβλήματα που είχαν σχέση με το Λόγο (Vygotsky, 1993). Η βιβλιογραφία για τα παιδιά αυτά ήταν αυστηρά προσανατολισμένη προς τη βιολογική σφαίρα. Τα ελλείμματα ερμηνεύονταν ως αποτέλεσμα των βιολογικών ελλειμμάτων. Ο Vygotsky ασκεί σημαντική κριτική στη παραπάνω αντίληψη σύμφωνα με την οποία τα βιολογικά προβλήματα αυτά καθαυτά οφείλονται για τα ελλείμματα στο γνωστικό επίπεδο. Η κατεύθυνση που υιοθέτησε ο Vygotsky ερμήνευε τα ελλείμματα αυτά ως εμπόδια στη πορεία προς την κοινωνικοπολιτισμική ανάπτυξη του παιδιού(Vygotsky, 1993).

Η ουσία του ελλείμματος συνιστάται στο κλείσιμο μίας αισθητηριακής οδού υπό τη προοπτική του πως αυτή η οδός επηρεάζει τη διαδικασία της ανθρωποποίησης του ανθρώπου μέσω της συμμετοχής σε πολιτισμικά διαμεσολαβημένες κοινωνικές σχέσεις (Veresov, 1999). Από αυτή τη βάση αρχίζει και μία νέα προσπάθεια θετικού προσδιορισμού των χαρακτηριστικών των παιδιά που χρειάζονται Ειδική αγωγή. Σκοπός της Αγωγής είναι η αξιοποίηση των λειτουργιών που είναι ανέπαφες για την επιτέλεση της απρόσκοπτης ανάπτυξης των ανώτερων νοητικών λειτουργιών (Vygotsky, 1993).

Στη περίοδο αυτή βρίσκουμε τη προϊστορία της σχέσης ανώτερων και κατώτερων ψυχικών λειτουργιών στη σχέση πρωτογενών – δευτερογενών ελλειμμάτων (Giddis, 1995). Τα πρωτογενή ελλείμματα είναι τα ελλείμματα που εκπορεύονται εξαρχής ως αποτέλεσμα ενός προβλήματος. Παραδείγματα πρωτογενών ελλειμμάτων είναι η τύφλωση και η κώφωση. Τα δευτερογενή όμως ελλείμματα, εκπορεύονται από τις στάσεις και τις πρακτικές αντιμετώπισης της οργανικής αδυναμίας από τη κοινωνία (Δαφέρμος, 200b). Ο διαχωρισμός αυτός περιγράφει με ένα τρόπο τη μεταγενέστερη ερευνητικά διχοτόμηση της νοητικών λειτουργιών σε βιολογικές και πολιτισμικές, σε κατώτερες και ανώτερες, οι οποίες θα αποτελούν βασικό γνώρισμα της επιστημονικής δραστηριοποίησης του ερευνητή στο μέλλον (Giddis, 1995). Η συνείδηση λοιπόν σε αυτή τη περίοδο εξετάζεται ως μία ιδιαίτερη μορφή κοινωνικής εμπειρίας (Veresov, 1999). Η απώλεια ενός φυσικού οργάνου έχει σημασία υπό τη προοπτική του πως αλλάζει η γενική οργάνωση αυτών των κοινωνικών δεσμών που μεταμορφώνουν το χαρακτήρα της νόησης. Έτσι τα προβλήματα των παιδιών αυτών είναι κατεξοχήν προβλήματα πολιτισμικής φύσης (Vygotsky, 1993). Ανακάλυψε ότι το φυσικό περιβάλλον της συνείδησης είναι η κοινωνική- πολιτισμική συνιστώσα (Δαφέρμος, 2002b).

Η έννοια της συνείδησης σε αυτή τη περίοδο είναι το υπόστρωμα στη γενική δομή της ανθρώπινης συμπεριφορά, η οποία αποτελείται από διάφορες κωδικοποιημένες διαμεσολαβήσεις ανάμεσα στο περιβάλλον και το υποκείμενο. Η έννοια του νοήματος ως κωδικοποιημένη διαμεσολάβηση ήταν ένα αναγκαίο συμπλήρωμα της θεωρητικής αρχής ότι το μόνο έλλειμμα ενός παιδιού με ειδικές ανάγκες και ενός φυσιολογικού παιδιού είναι η αδυναμία του πρώτου να κατακτήσει με ευκολία το πολιτισμικό σύστημα.

Στα γραπτά της περιόδου αυτής, ιδιαίτερα της β' φάσης σύμφωνα με τον Δαφέρμο (2000b) έχουμε τροποποίηση της έννοιας του εξωτερικού παράγοντα. Οι κοινωνικές επιδράσεις δεν εξισώνονται με οποιοδήποτε άλλο βιολογικό ή φυσικό ερέθισμα, στο πλαίσιο του Ερέθισμα- Αντίδραση, αλλά είναι η προϋπόθεση για την ανάπτυξη στο επίπεδο των ανώτερων νοητικών λειτουργιών. Η κοινωνία συμπυκνώνει τις κατεκτημένες ανώτερες πολιτισμικές μορφές διαμεσολάβησης οι οποίες είναι το κρίσιμο στοιχείο στο κατά πόσο ένα παιδί θα είναι λειτουργικό στο πλαίσιο μίας κοινωνίας (Vygotsky, 1993). Ο στόχος της Ειδικής Αγωγής είναι η αξιοποίηση των υπόλοιπων αισθήσεων με σκοπό τη μετάδοση στο παιδί αυτού του συστήματος διαμεσολάβησης που χρησιμοποιεί η κοινωνία. Τα σωματικά όργανα είναι πρώτα από όλα κοινωνικά όργανα. Επομένως οι κοινωνικές επιδράσεις αναπαριστούν κάτι παραπάνω σε σχέση με την έννοια της εξωτερικής επίδρασης.

Ένα σημαντικό στοιχείο το οποίο επέτρεψε τη μετάβαση σε αυτόν τον ορισμό της συνείδησης είναι οι μεθοδολογικές τροποποιήσεις της περιόδου (Veresov, 1999). Ήδη από προηγούμενες περιόδους, ερευνώντας τις οδούς για την αντικειμενική ανάλυση της συνείδησης, ο Vygotsky κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η συνείδηση δεν μπορούσε να εξεταστεί ξεχωριστά από την έννοια του Αντανακλαστικού του λόγου (speech reflex). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το αντανακλαστικό του λόγου αποτελούσε την εκφρασμένη μορφή του αντανακλαστικού της σκέψης (thought reflex). Αντίστοιχα το αντανακλαστικό της σκέψης όπως είχε οριστεί τη προηγούμενη περίοδο ήταν το αντανακλαστικό του Λόγου, το οποίο είχε ανασταλεί. Επομένως ο μόνος τρόπος έρευνας του αντανακλαστικού της σκέψης και άρα της συνείδησης, ήταν μέσα από την εξέταση της ομιλίας (Veresov, 1999). Αυτή η εξάρτηση στηριζόταν κυρίως στην ανάγκη θεμελίωσης των φαινομένων της ψυχολογίας στο παρατηρήσιμο το οποίο ήταν το μόνο επιστημονικό (Δαφέρμος, 2000b) (Ιλιένκοφ, 1988). Η αδυναμία όμως επιστημονικής συγκρότησης στη βάση του σχήματος Ερέθισμα – Αντίδραση οδήγησε στην ανάλυση της συνείδησης ως στοιχείο της δομής της συμπεριφοράς.

Το συμπεριφοριστικό μοντέλο ανάλυσης της συνείδησης βρήκε στην έρευνα με παιδιά με ειδικές ανάγκες το αναγκαίο του συμπλήρωμα. Πρόκειται για περίοδο κατά την οποία το άρθρο «Η συνείδηση ως πρόβλημα για τη Ψυχολογία της Συμπεριφοράς» είχε

προγραμματικό χαρακτήρα και οι θεωρητικές αρχές του εφαρμόζονται στην ανάλυση των παιδιών με Ειδικές ανάγκες. Η αδυναμία αυτού του θεωρητικού μοντέλου να εξηγήσει τη σημασία των πολιτισμικών διαμεσολαβήσεων ως παρακαμπτήριες οδούς, έστρεψε το Vygotsky πιο κοντά στην ιδέα ότι το φυσικό περιβάλλον της συνείδησης είναι το πολιτισμικό περιβάλλον. Μεταβαίνει λοιπόν στην ιδέα ότι το κατεξοχήν ψυχολογικό υπόστρωμα βασίζεται στη κοινωνική οργάνωση και ότι τα ανώτερα (πολιτισμικά) μέσα που χρησιμοποιεί η κοινωνία αυτή τροποποιούν ποιοτικά το ψυχισμό. Κρίσιμος κρίκος σε αυτή την απομάκρυνση σε τελική ανάλυση φαίνεται να ήταν η ενεργός εμπλοκή με τα παιδιά με Ειδικές ανάγκες και η αδυναμία των κλασσικών συμπεριφοριστικών και Ρεφλεξολογικών επιστημονικών παραδειγμάτων να δώσουν λύσεις στο κλάδο αυτό.

Η ανάγκη αυτή αποτυπώνεται αρκετά ξεκάθαρα ακόμη από το 1926 σε πρόλογο του Vygotsky σε άρθρο του Koffka στο οποίο αναφέρει ότι «Ακόμη και αυτή τη περίοδο είναι φανερό σε όλους ότι η Μαρξιστική ψυχολογία μπορεί μονάχα σε έως ένα σημείο να ακολουθήσει τη πορεία του Αμερικανικού συμπεριφορισμού και τη Ρώσικη Ρεφλεξολογία. Οι προηγουμένως σύμμαχοι στο γενικότερο πόλεμο ενάντια στον υποκειμενισμό και τον εμπειρισμό, μπορεί να αποτελέσουν τους μελλοντικούς αντιπάλους – στη γενικότερη πάλη για την εγκαθίδρυση των θεμελίων της κοινωνικής ψυχολογίας του κοινωνικού ανθρώπου, για την απελευθέρωση από τη ψυχολογία του ανθρώπου από τα βιολογικά δεσμά...» (σελ. 205) (Vygotsky, 1997a).

Κεφάλαιο Τρίτο: Η πρωταρχική εμφάνιση της Ιστορικής – Πολιτισμικής Προσέγγισης

1) Η εργαλειακή μέθοδος στη ψυχολογία

Το άρθρο για την εργαλειακή μέθοδο στη ψυχολογία, το οποίο δεν δημοσιεύτηκε κατά τη διάρκεια της ζωής του Vygotsky έχει ενδιαφέρον υπό την άποψη ότι παρουσιάζει σημαντικούς κρίκους που συνιστούν τους όρους μετάβασης στην Ιστορική – Πολιτισμική προσέγγιση. Θα πρέπει να κατηγοριοποιηθεί στα «μεταβατικά» έργα του Vygotsky και όχι στα έργα ωριμότητας τα οποία χαρακτηρίζονται από εσωτερική μεθοδολογική και φιλοσοφική ομοιογένεια. Ένα από τα σημαντικότερα και ανεξερεύνητα ζητήματα στο Vygotsky είναι η συσχέτιση των εννοιών της Ανώτερης νοητικής λειτουργίας και της συνείδησης (Δαφέρμος, 2002b). Με το έργο αυτό η έννοια της ανώτερης νοητικής λειτουργίας αποκτά κομβική σημασία, πράγμα το οποίο μας δίνει τη δυνατότητα εξερεύνησης της σχέσης συνείδησης – ανώτερης νοητικής λειτουργίας ιστορικά. Στα έργα έπειτα από το 1930 η αναζήτηση της έννοιας της συνείδησης είναι αδύνατη δίχως την επεξεργασία του νοηματικού φορτίου σε κάθε περίοδο της έννοιας των Ανώτερων νοητικών λειτουργιών

Κομβική έννοια σε αυτό το άρθρο είναι τα ψυχολογικά εργαλεία. Τα ψυχολογικά εργαλεία αποτελούν τεχνητές κατασκευές ψυχολογικής υφής οι οποίες τροποποιούν τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι νοητικές λειτουργίες (Vygotsky, 1997a). Είναι πολιτισμικής και κοινωνικής υφής και ουσιαστικά τροποποιούν το πώς αντιμετωπίζει ένα υποκείμενο ένα στόχο προς εκπλήρωση ή ένα αντικείμενο αλλάζοντας τις φυσικές διεργασίες (Δαφέρμος, 2002b). Φυσικές διεργασίες είναι οι ψυχολογικές λειτουργίες οι οποίες λειτουργούν στη βάση των απλών βιολογικών χαρακτηριστικών της νόησης και δεν έχουν υποστεί επεξεργασία, όπως είναι η φυσική αντίληψη, μνήμη. Η αλλαγή των φυσικών διεργασιών γίνεται με τον εμπλουτισμό των λειτουργιών αυτών μέσω της ένταξης ενός νέου τεχνητού παράγοντα (Vygotsky, 1997a). Ο εμπλουτισμός αυτών των

φυσιολογικών λειτουργιών γίνεται μέσω της ένταξης συμβολικών διαμεσολαβήσεων στην επίλυση κάποιου προβλήματος. Με την ένταξη αυτών των ενδιάμεσων παραγόντων αλλάζει η δομή της συμπεριφορικής απόκρισης καθώς αλλάζει ο τρόπος προσέγγισης ενός προβλήματος (Vygotsky, 1997a).

Αυτά τα τεχνητά εργαλεία, σύμφωνα με το άρθρο μπορούν όμως να αποσυντεθούν στις κατώτερες τους μορφές δηλαδή στις φυσικές λειτουργίες (Vygotsky, 1997a). Η εξαρτημένη μάθηση είναι η βάση συγκρότησης αυτών των ανώτερων στρατηγικών αντιμετώπισης ενός προβλήματος. Συνεπώς ο Vygotsky δεν αντιλαμβάνεται την εργαλειακή μέθοδο ως ριζική ποιοτική τομή της συγκρότησης του ψυχισμού, αλλά περισσότερο σαν ένα τρόπο, ένα μηχανισμό. Το κάθε ψυχικό εργαλείο αντιστοιχίζεται ανά ψυχολογική λειτουργία. Η αρχή των δια-λειτουργικών συνδέσεων εντάσσεται στο θεωρητικό εξοπλισμό στο άρθρο για τα ψυχολογικά συστήματα (Zavershneva, 2014) Έτσι με την εμφάνιση της «εργαλειακής μεθόδου» γίνεται μία μερική τροποποίηση του συμπεριφορικού σχήματος Ερέθισμα – Αντίδραση (Δαφέρμος, 2002b).

Με αυτό το άρθρο ο Vygotsky διαφοροποιείται από τη προηγούμενη περίοδο στην οποία η αντίδραση της ομιλίας ήταν η βάση για την εξέταση της συνείδησης. Επηρεασμένος από το πώς το εργαλείο αλλάζει το χαρακτήρα της εργασίας επιχειρεί μία αναλογία στο ψυχολογικό επίπεδο. Τα ψυχικά εργαλεία αλλάζουν τον τρόπο λειτουργίας του ψυχισμού. Αυτά τα ψυχολογικά εργαλεία δεν αποτελούν απλώς τις λέξεις, αλλά είναι επί της ουσίας οτιδήποτε μπορεί να αλλάξει τη ψυχολογική λειτουργία. Η λέξη δεν είναι ακόμα στο κέντρο του ενδιαφέροντος αλλά εξισώνεται με άλλα συμβολικά μέσα, όπως είναι για παράδειγμα ένας χάρτης ως συμβολική αναπαράσταση των χωρικών σχέσεων (Zavershneva, 2014).

Παρόλα αυτά το άρθρο αποτυπώνει μία δυναμική η οποία δεν γίνεται να ενταχθεί εντός του προηγούμενου Ρεφλεξολογικού σχεδίου περί του ψυχισμού και της συνείδησης. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο ότι με το άρθρο αυτό εγκαινιάζεται μία καινούργια ερευνητική περίοδος (Zavershneva, 2014). Ο Vygotsky σε αυτό το άρθρο ανακαλύπτει μία σημαντική πλευρά της ιστορικής – γενετικής μεθόδου, η οποία θα γίνει και η ακρογωνιαία λίθος της μεθοδολογικής συγκρότησης του ύστερου έργου. Σε αντίθεση με τη προηγούμενη περίοδο ο Vygotsky δεν αντιμετωπίζει τις ψυχικές λειτουργίες στατικά, αλλά υπό τη προοπτική του

πως γεννιούνται και διαμορφώνονται. Βάση της ανάλυσης δεν είναι οι εξωτερικές συμπεριφορικές πλευρές αλλά οι έννοιες που αναφέρονται σε βαθύτερες διεργασίες που βρίσκονται πίσω από τις πράξεις. Η αντίθεση ανώτερων και κατώτερων ψυχικών λειτουργιών ανακαλύφθηκε χάρις στην αποδέσμευση από τους μεθοδολογικούς περιορισμούς της Ρεφλεξολογικής κατανόησης για το τι είναι αντικειμενικό στη ψυχολογία.

Συνεπώς αυτό το άρθρο θα πρέπει να ενταχθεί στα μεταβατικά έργα στη πορεία προς τη συγκρότηση της θεωρίας του. Ο μεθοδολογικός δυισμός αυτού του άρθρου έγκειται στο ότι συνυπάρχει η νατουραλιστική και η γενετική μέθοδος (Δαφέρμος, 2002b). Ο δυισμός αναδεικνύεται στο ότι η ανώτερη πολιτισμική συγκρότηση του εργαλειακού τρόπου αντιμετώπισης ενός προβλήματος μπορεί να αναχθεί στο ερμηνευτικό σχήμα Ερέθισμα – Αντίδραση δίχως να έχουμε απώλεια του νοήματος κανενός από τα δύο σχήματα σκέψης(Δαφέρμος, 2002b). Έτσι λοιπόν αυτό το άρθρο εκφράζει τη δυναμική της εξέλιξης της σκέψης του. Αποτελεί θεωρητική ανασύσταση των ευρημάτων της περιόδου εξέτασης των παιδιών με Ειδικές Ανάγκες και απόπειρα συγκρότησης ενιαίου θεωρητικού σχήματος με το Συμπεριφοριστικό μοντέλο που περιέγραφε τη προηγούμενη περίοδο. Η έννοια του εργαλείου θα έχει μεγάλη επίδραση στο πρόγραμμα της ψυχολογίας. Πλέον η ψυχολογία δεν είναι μία επιστήμη που να εξετάζεται ανεξάρτητα από τη κοινωνία υπό εξέταση αλλά υπάγεται στους νόμους κοινωνικής κατάκτησης των εργαλείων. Δηλαδή η διαδικασία ιστορικοποιείται. Απομυστικοποιείται από το βιολογικό «καλούπι» η διαφορετικότητα στις ακαδημαϊκές προσδοκίες καθώς η ανάπτυξη των δεξιοτήτων συναρτάται από την ανάπτυξη αυτών των ψυχολογικών εργαλείων. Έτσι η ανάπτυξη του παιδιού αναλύεται στη βάση των κατακτήσεων αυτών ακριβώς των επιτευγμάτων. Ο ιστορικός επομένως, ρόλος αυτού του άρθρου είναι πολύ σημαντικός και έγκειται ακριβώς στο ότι συμβάλει στην προσπάθεια κατανόησης της ανάπτυξης ως ιστορικής – γενετικής διαδικασίας.

2) Για τα ψυχολογικά συστήματα

Στο άρθρο αυτό, «Για τα Ψυχολογικά Συστήματα», οι ανώτερες νοητικές λειτουργίες έχουν κεντρικό ρόλο για την αποκωδικοποίηση του θεωρητικού συστήματος το οποίο παρουσιάζει. Τα ψυχολογικά συστήματα αποτελούν σύνθετες συνδέσεις οι οποίες

αναπτύσσονται μεταξύ διαφορετικών νοητικών λειτουργιών στη διαδικασία της ανάπτυξης και διαλύονται ως αποτέλεσμα κάποιας παθολογικής κατάστασης (Vygotsky, 1997a). Η σκέψη, η αντίληψη, γενικώς κάθε νοητική δραστηριότητα εξαρτάται από τη θέση και το ρόλο που έχει στο γενικό σύστημα της συμπεριφοράς, στη γενική σχέση του με τις υπόλοιπες λειτουργίες (Vygotsky, 1997a). Η ανάπτυξη κάποιας λειτουργίας εξαρτάται από τη δια-λειτουργική σχέση και όχι από την αυτοτελή – αυτόνομη έσω-λειτουργική ωρίμανση (Vygotsky, 1997a). Επομένως κάθε αναπτυξιακό στάδιο δεν αντανακλά ένα άθροισμα της ανάπτυξης των επιμέρους επιπέδων των διαφόρων νοητικών λειτουργιών αλλά ιδιαίτερους συσχετισμούς ανάμεσα στις λειτουργίες τα οποία διαμορφώνουν ποιοτικά συμπλέγματα. Σε αυτές τις σκέψεις αυτού του αδημοσίευτου άρθρου βλέπουμε τους μεταγενέστερους θεμελιώδεις κρίκους της Πολιτισμικής – Ιστορικής Προσέγγισης, όπως και μία βασική έννοια της Λογικής της Ιστορίας, αυτή του οργανικού όλου.

Η αντίθεση των ανώτερων προς τις κατώτερες νοητικές λειτουργίες έχει ένα χαρακτήρα πολυπλοκότερης νοητικά απόκρισης, συνθετότερης αναμέτρησης με ένα πρόβλημα ως αποτέλεσμα ανώτερων συνθέσεων ανάμεσα στις βασικές λειτουργίες. Έτσι στο θεωρητικό σύστημα των ψυχολογικών συστημάτων, η αντίληψη ως ανώτερη νοητική λειτουργία διαφοροποιείται από την αντίληψη ως κατώτερη νοητική λειτουργία. Η πρώτη είναι αποτέλεσμα σύνθεσης με τη σκέψη και τη διαμόρφωση της οπτικής σκέψης (Vygotsky, 1997a). Οι κατώτερες νοητικές λειτουργίες φαίνεται λοιπόν να περιγράφουν ένα βασικό μηχανισμό ο οποίος κληροδοτείται από τη περίοδο της βιολογικής διαμόρφωσης του ανθρώπου και έχει τα βασικά χαρακτηριστικά απόκρισης απέναντι στις προκλήσεις της φύσης. Με τον τρόπο αυτό όμως, αναπαράγεται ένας χαρακτήρας αντινομίας ανάμεσα στο βιολογικό και το πολιτισμικό. Αυτό ο ιδιότυπος δυισμός που εκφράζεται μέσα από την πόλωση βιολογικό – πολιτισμικό διορθώνεται έχει αποτελέσει βάση κριτικής από αρκετούς ερευνητές (Wertsch, 1999)

Ένα σημείο το οποίο έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το ότι τα προηγούμενα βασικά σχήματα της κατανόησης του ψυχισμού παρότι διολισθαίνουν στη περιφέρεια της ανάλυσης διατηρούνται ως υπηγμένη στιγμή στο νέο θεωρητικό σύστημα περί ψυχολογικών συστημάτων. Για τη κατανόηση παραδείγματος χάριν των νοητικών λειτουργιών των πιθήκων συγκεκριμένα αναφέρει : «Από το χαρακτήρα των κινήσεων

μπορούμε να συνάγουμε τη κίνηση των εσωτερικών αντιδράσεων» (σελ. 100) (Vygotsky, 1997a). Αυτή όμως η μεθοδολογία δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τον άνθρωπο διότι η συγκρότηση των κινητικών σε σχέση με τις νοητικές λειτουργίες γίνεται διαφορετικά.

Η σημασία αυτού του άρθρου δεν έγκειται στη περιγραφή μόνο της δομής των ψυχολογικών συστημάτων, αλλά στη διαμόρφωση υποθέσεων σχετικά με το πώς γεννήθηκαν. Στο άρθρο αυτό ο Vygotsky περιγράφει μία από τις βασικές θεωρητικές προϋποθέσεις αυτού που μεταγενέστερα θα ονομαστεί γενετική μέθοδος. Οι ανώτερες ψυχικές λειτουργίες παρουσιάζονται με ένα διπλό τρόπο, πρώτα ως ένα στοιχείο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και στη συνέχεια ως αρχή εσωτερικής οργάνωσης των νοητικών λειτουργιών (Vygotsky, 1997a). Έτσι η συνείδηση έχει ξεκάθαρα την αφετηρία της από την συλλογική δια-ψυχική αλληλεπίδραση (Vygotsky, 1997a).

Σε αυτό το στάδιο όμως της ανάπτυξης της θεωρίας του, ο Vygotsky στην προσπάθεια του να αναδείξει τον κοινωνικό χαρακτήρα της ανώτερης νόησης, οδηγείται σε απολυτοποίηση της πολιτισμικού περιβάλλοντος. Στο παράδειγμα του ονείρου ως νοητική λειτουργία, αναλύει το πώς ο πρωτόγονος άνθρωπος κατανοούσε το όνειρο περίπου όπως ο σύγχρονος άνθρωπος περιγράφει τη σκέψη (Vygotsky, 1997a). Σύμφωνα με το Vygotsky το ότι ο πρωτόγονος άνθρωπος αξιοποιεί αυτήν την λειτουργία (όνειρο) είναι μονόπλευρα αποτέλεσμα των «συλλογικών αναπαραστάσεων», της «ιδεολογίας της φυλής» και δεν είναι αποτέλεσμα της αυτοτελούς δημιουργίας του ανθρώπου που χρησιμοποιεί αυτόν τον ψυχολογικό μηχανισμό (Vygotsky, 1997a). «Έχουμε έναν ψυχολογικό μηχανισμό ο οποίος είναι απευθείας αποτέλεσμα ενός συγκεκριμένου ιδεολογικού συστήματος, από ένα συγκεκριμένο ιδεολογικό νόημα που συνδέεται με μία λειτουργία». (σελ 105) (Vygotsky, 1997a). Είναι φανερό ότι η απολυτοποίηση αυτή είναι αποτέλεσμα επιρροών από τη γαλλική κοινωνιολογική σχολή (Δαφέρμος, 2002b).

Φαίνεται με αυτό τον τρόπο ότι δεν αναγνωρίζει την ενεργό πρακτική εμπλοκή του ανθρώπου που χρησιμοποιεί αυτές τις συλλογικές αναπαραστάσεις. Έτσι ο ιδεότυπος του ανθρώπου καταλήγει να έχει παρόμοια παθητικοποιημένη εμπλοκή στο περιβάλλον σε σχέση με το πώς ο Συμπεριφορισμός αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο. Το πολιτισμικό λειτουργεί το ίδιο ασφυκτικά όπως και οι συνδέσεις Ερεθισμάτων – Αντιδράσεων. Οι επιρροές από τη Γαλλική κοινωνιολογική σχολή οδηγούν σε παρόμοια αδιέξοδα με τον

Συμπεριφορισμό. Μεγαλύτερο όμως προβληματισμό δημιουργεί η συσχέτιση αυτών των χωρίων με χωρία από την «Ιστορία των Ανώτερων Ψυχικών λειτουργιών», στα οποία για παράδειγμα ένας ιθαγενής μπορεί να καταλάβει τη σημασία των βιβλίων μετά την εξοικείωση με τα βασικά εργαλεία της καλλιέργειας της γης, δηλαδή μέσα από τη βασική πρακτική του εμπλοκή και την αξιοποίηση εργαλείων. Η παράθεση μίας τέτοιας αντίληψης δείχνει τον αντιφατικό χαρακτήρα της εξέλιξης της σκέψης του Vygotsky.

Τα συναισθήματα γίνονται αντιληπτά με παρόμοιο τρόπο. Δεν συνιστούν απλώς βιολογικά σετ, αλλά οι σκέψεις που πλαισιώνουν αυτά τα συναισθήματα, δηλαδή η συγκεκριμένη νοηματοδότηση είναι αυτή που τροποποιεί και καθοδηγεί τη συναισθηματική ζωή (Vygotsky, 1997a). Άρα τα συναισθήματα εκτός από βιολογικά φαινόμενα, κληροδοτήματα της φυσικής επιλογής για την επιβίωση των ζώων και του ανθρώπου, στην ανθρώπινη κοινωνία αποτελούν και ιστορικά φαινόμενα υπό την άποψη ότι η πολύπλοκη φύση τους εξηγείται στη βάση της ιστορικής ανάπτυξης της κοινωνίας (Vygotsky, 1997a). Αυτές οι πολύπλοκες συνθέσεις σε παθολογικές καταστάσεις καταστροφής τμήματος του νευρικού ιστού (αφασία) και στη σχιζοφρένεια, διαλύονται με αποτέλεσμα την αντι-ιεραρχική οργάνωση του συναισθήματος σε σχέση με το Λόγο, όπως παρατηρούμε για παράδειγμα με το απρόσφορο συναίσθημα (Vygotsky, 1997a)

Σχετικά με το ζήτημα της κοινωνικής προέλευσης των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών το θεωρητικό σχήμα που παρουσιάζει ο Vygotsky βρίσκεται σε ρήξη με πολλές αναλύσεις της εποχής του. Το σχήμα αυτό το έχει επανεξεταστεί και σε προηγούμενα άρθρα του Vygotsky. Σύμφωνα με αυτό οι λειτουργίες αυτές πρώτα παρουσιάζονται ως γνωρίσματα κοινωνικών διαδικασιών (δια-ψυχολογικών λειτουργιών) και στη συνέχεια γνωρίσματα εσωτερικής ψυχολογικής λειτουργίας. Δηλαδή η συλλογική οργάνωση της συμπεριφοράς τροποποιείται και εσωτερικεύεται και γίνεται αρχή οργάνωσης του εαυτού από τον εαυτό (Vygotsky, 1997a). Για παράδειγμα η γλώσσα που αποτελεί πρωταρχικώς μέσο επικοινωνίας στη συνέχεια γίνεται κατηγορία εσωτερικής οργάνωσης της πραγματικότητας. Αυτή η αναγνώριση είναι πολύ σημαντική διότι ανοίγει το δρόμο για την κατανόηση της σπουδαιότητας της κοινωνικής προέλευσης των ανώτερων νοητικών λειτουργιών. Όπως λέει και ο ίδιος «η έρευνα της γέννησης αυτών

των λειτουργιών καταδεικνύει ότι κάθε εκούσια διαδικασία είναι αρχικά μία κοινωνική, συλλογική, δια-ψυχολογική διαδικασία» (σελ 104) (Vygotsky, 1997a).

Όπως είναι φανερό η μεθοδολογία της ιστορικοποίησης των ψυχικών φαινομένων έχει εγκαθιδρυθεί σε ένα σημαντικό βαθμό στο Vygotsky αυτής της περιόδου. Η θεωρία των ψυχολογικών συστημάτων τοποθετεί τη συνείδηση και όλες τις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες σε καθαρά ιστορική βάση. Τα ψυχολογικά αυτά συστήματα που είναι οι ποικίλες διασυνδέσεις μεταξύ των λειτουργιών θεμελιώνονται πάνω στη κοινωνική πραγματικότητα του ατόμου, το ρόλο που επιτελεί σε μία κοινωνία.

Είναι φανερό ότι το ερμηνευτικό σχήμα του νου τίθεται σε τελειώς διαφορετική βάση σε σχέση με πριν 5 χρόνια, όταν ο Vygotsky ήταν κριτικός υπερασπιστής της Ρεφλεξολογίας. Η τομή έγκειται στο εξής. Από μία κατανόηση σύμφωνα με την οποία ο νους συνιστά το σύνολο εκείνων των εσωτερικών διασυνδέσεων-κρικών των Ερεθισμάτων – Αντιδράσεων, τώρα ονομάζει νου το σύνολο των πολύπλοκων διασυνδέσεων των βασικών λειτουργιών. Νους είναι λοιπόν ένα εξελισσόμενο πλαίσιο. Αλλάζει ο βασικός εννοιολογικός εξοπλισμός και από τη βασική έννοια «σύστημα E-A» οδηγείται στην έννοια των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών και των συνδέσεων αυτών των λειτουργιών. Σε αντίθεση επίσης με την εργαλειακή μέθοδο, ο Vygotsky δεν βλέπει απλές αντιστοιχίσεις των ψυχολογικών εργαλείων ανά ψυχολογική λειτουργία. Η ένταξη του συμβόλου είναι η αιτία για τις ποικίλες δια-λειτουργικές συνδέσεις που διαμορφώνουν τα ψυχολογικά συστήματα. Οι ανώτερες ψυχικές λειτουργίες συγκροτούνται δηλαδή ως όλον ως αποτέλεσμα της ένταξης του σημείου.

Η συνείδηση εξετάζεται στο πλαίσιο της ανάλυσης της πορείας από τις κατώτερες στις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες. Όπως αναφέρει και η Zavershneva (2014) η συνείδηση εξετάζεται ως δευτερογενής τρόπος σύνδεσης των ψυχικών λειτουργιών. Στο πρώτο στάδιο κυριαρχεί η φυσική σχέση ανάμεσα στις λειτουργίες. Με την ένταξη της διαμεσολάβησης του σημείου η συνείδηση αναδεικνύεται ως σύστημα συντονισμού των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες. Όσο ωριμάζουν αυτές τόσο ο εθελούσιος και συνειδητός αυτοέλεγχος αποκτά σπουδαιότερο ρόλο (Zavershneva, 2014). Άρα τα συνειδησιακά φαινόμενα χαρακτηρίζουν τις ψυχικές λειτουργίες έπειτα από το πέρασμα στις ανώτερες νοητικές λειτουργίες με τη μορφή της επίγνωσης και της

ρύθμισης της λειτουργίας των ψυχικών διεργασιών. Βέβαια παρουσιάζονται ακόμη σημαντικά ελλείμματα, όπως το γεγονός ότι δεν περιγράφεται η δομή και τα επιμέρους γνωρίσματα της συνείδησης (Zavershneva, 2014).

Η αλλαγή αυτή είναι αποτέλεσμα του επιστημολογικού αναστοχασμού στον οποίο οδηγείται εκ των πραγμάτων. Το ζήτημα του νου και ειδικότερα το ζήτημα της συνείδησης στα πρώιμα αυτά έργα βρίσκονται πάντοτε σε ένα πλαίσιο παράθεσης πολλών επιστημολογικών προβληματισμών σχετικά με τα κυρίαρχα ρεύματα στη Ψυχολογία. Η πώλωση ανάμεσα στο μηχανιστικό υλισμό και τον ιδεαλισμό είναι αυτή που γέννησε την γενετική μέθοδο και την κριτική στον εμπειρισμό ως φιλοσοφική προϋπόθεση των ρευμάτων της Ψυχολογίας (Δαφέρμος, 2002b). Η οικοδόμηση μίας επιστήμης της Ψυχολογίας αποκλειστικά από «υλικά» της φυσιολογίας και από την άλλη μίας Ψυχολογίας με αναφορά αποκλειστικά στην αυτοσυνείδηση, όπως συμβαίνει για παράδειγμα με τον Spranger εμποδίζει τη συγκρότηση μία υλιστικής προσέγγισης για το νου και τη συνείδηση. Ο Vygotsky παρατηρεί πως η παραπάνω αντίθεση είναι αλληλοσυμπληρωματική και ότι συμβάλλει στη διαιώνιση των αδιεξόδων της Ψυχολογίας.

3) Το άρθρο «Νους, συνείδηση και υποσυνείδητο»

Στο άρθρο «Νους, συνείδηση και το υποσυνείδητο» ο Vygotsky περιγράφει για τις αδρές αρχές που πρέπει να πλαισιώνει το νέο πρόγραμμα της Ψυχολογίας, της Διαλεκτικής Ψυχολογίας. Στα αδιέξοδα που οδήγησε η ο φυσιολογικός αναγωγισμός, η Διαλεκτική Ψυχολογία κατανοεί τη σχέση Φυσιολογίας- Ψυχολογίας ως εξής: Ο νους είναι κάτι το μη αναγώγιμο στις βιολογικές διεργασίες, αλλά η υποκειμενική έκφραση αυτών των διεργασιών, ως αποτέλεσμα εκείνης της ιδιαίτερης συγκρότησης της ύλης που ονομάζεται νευρικό σύστημα του ανθρώπου (Vygotsky, 1997a). Βασική δηλαδή αρχή κατανόησης της σχέσης νου και φυσιολογίας είναι η αρχή της ενότητας των ψυχοφυσιολογικών διεργασιών. Τα νοητικά φαινόμενα, όπως είναι για παράδειγμα ο ψυχισμός, η συνείδηση, η σκέψη, δεν αποτελούν εμπόδια για τη περαιτέρω ανάπτυξη της επιστήμης, αλλά είναι χρήσιμες έννοιες που αναφέρονται υπαρκτά αντικείμενα της αντικειμενικής πραγματικότητας. Το ότι ο χαρακτήρας της Ψυχολογίας είναι τέτοιος, με αποτέλεσμα να μην έχει τα ίδια χαρακτηριστικά στοιχεία που εμφανίζουν άλλες επιστήμες, όπως είναι η συνεχής και ανεμπόδιστη σύνδεση των στοιχείων όπως στις φυσικές επιστήμες εκείνης της

περιόδου, υποσκάπτει το κατηγοριακό εξοπλισμό που χρησιμοποιεί η Ψυχολογία(Vygotsky, 1997a). Αυτό κατά το Vygotsky σημαίνει αποτυχία των προϋποθέσεων και των λογικών αφετηριών από τις οποίες ξεκινά η επιστήμη της εποχής και όχι απάρνηση αυτών καθαυτών των ψυχικών φαινομένων(Vygotsky, 1997a).

Με τον παραπάνω ορισμό της σχέσης νοητικού και βιολογικού μπαίνει οριστικά ένα τέλος στη προσπάθεια αντικατάστασης της ψυχολογίας από τη βιολογία. Η ιδέα της μηχανιστικής επενέργειας του νου πάνω στον εγκέφαλο αντικαθιστάται από την ενοποιημένη επιστήμη της Ψυχολογίας που αναγνωρίζει ότι κάθε ψυχολογικό φαινόμενο έχει την αντανάκλαση του στο νευρικό υπόστρωμα(Vygotsky, 1997a).

Κεφάλαιο Τέταρτο: Ιστορικό νόημα της κρίσης της ψυχολογίας

1) Ιστορικό νόημα της κρίσης της ψυχολογίας

Το αδημοσίευτο αυτό έργο, το οποίο εκδόθηκε πολλές δεκαετίες μετά το θάνατο του κορυφαίου στοχαστή επηρέασε καθοριστικά τη συγγραφική του παραγωγή στο μέλλον. Έχει έναν διακριτό ρόλο σε σχέση με όλα τα προηγούμενα έργα, διότι αυτό το έργο είχε ως σκοπό τον ιδιαίτερο μεθοδολογικό στοχασμό επί της διαδικασίας παραγωγής γνώσης από την επιστήμη της ψυχολογίας ως βάση για τη συγκρότηση θεωρίας ανάπτυξης της επιστημονικής γνώσης γενικά (Vygotsky, 1997a). Τοποθετείται στα έργα στα οποία ακόμη συγκροτούνται οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της Ιστορικής – Πολιτισμικής περιόδου (Δαφέρμος, 2002b). Αναλύοντας την αλληλεπίδραση ψυχανάλυσης, ρεφλεξολογίας, περσοναλισμού και υποκειμενικής ψυχολογίας σκοπός είναι η ανάπτυξη συνειδητής μεθοδολογίας στη βάση της γνωσιακής συγκυρίας για την επιστήμη της Ψυχολογίας.

Το έργο αυτό αποτέλεσε σημαντική βάση προβληματισμού για τη μεταγενέστερη συζήτηση πάνω στους όρους και τις διαδικασίες ανάπτυξης της επιστημονική νόησης στη Σοβιετική Ένωση (Πατέλης, 2012). Έννοιες του ρεύματος της λογικής της ιστορίας όπως είναι η βασική πλευρά, η σχέση λογικού – ιστορικού, όπως αυτή εκφράζεται στη κριτική για τον Binswager, το αδιέξοδο της φετιχοποίησης της ανάλυσης, η αναγκαιότητα συνθετικής επανανοποίησης του οργανικού όλου, η αναγκαιότητα δημιουργίας ενοποιημένης επιστήμης στη βάση κοινών μεθοδολογικών και φιλοσοφικών προϋποθέσεων, τις βρίσκουμε σε ανώριμη ακόμα μορφή στο έργο αυτό (Βαζιούλιν, 2004) (Vygotsky, 1997a). Στο Βαζιούλιν η ανάβαση από το αισθητηριακά συγκεκριμένο στο αφηρημένο στην ενότητα της με την ανάβαση από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο έχει ξεκάθαρη μορφή σε αντίθεση με το «Ιστορικό Νόημα της Κρίσης της Ψυχολογίας» και γενικά το έργο του Vygotsky. Επίσης ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά που συνδέουν αναπόσπαστα το έργο του Vygotsky με τη μεταγενέστερη συζήτηση πάνω στη μεθοδολογία της επιστήμης στην Σοβιετική Ένωση είναι η ιδέα, ότι χρειάζεται η ψυχολογία να δημιουργήσει το δικό της Κεφάλαιο, στηριγμένη στη μεθοδολογία

ανάπτυξης και συγγραφής του ίδιου του Κεφαλαίου του Μαρξ (Vygotsky, 1997a). Δηλαδή ότι το Κεφάλαιο αποτελεί πρότυπο συγκρότησης επιστημονικής έρευνας γενικά.

Η συνεισφορά του Vygotsky όσον αφορά αυτό το έργο είναι η ανακάλυψη του ότι η κίνηση της γνώσης δεν έχει μονόπρακτο χαρακτήρα. Δεν αποτελεί απλώς μία αντιστοιχία με το ειδέναι, δεν αποτελεί απλώς αντανάκλαση της αντικειμενικής πραγματικότητας, παραγωγής ανεξάρτητων αντικειμενικών γεγονότων. Η γνωσιακή διαδικασία σύμφωνα με το Vygotsky υπόκειται σε νομοτελή ιστορική εξάρτηση από τις μορφές συγκρότησης και συστηματοποίησης αυτής της γνώσης (Vygotsky, 1997a). «Το να γενικεύεις, το να εντάσσεις κάτι σε ένα φαινόμενο μίας τάξης σημαίνει να ερμηνεύεις» (σελ. 2400 (Vygotsky, 1997a). Δεν υπάρχει αδιαμεσολάβητη κατηγοριοποίηση, οι όροι της συγκρότησης του εννοιολογικού οπλοστασίου της επιστήμης υπόκειται και αυτό σε νομοτελείς ιστορικούς νόμους εμφάνισης αυτών των μορφών κατηγοριοποίησης. «Η γνώση έχει και αυτή τους δικούς της κανόνες» (σελ. 246) (Vygotsky, 1997a). Η έννοια της Υποκειμενικής Διαλεκτικής χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει αυτές τις αναγκαίες μορφές επεξεργασίας της γνώσης. Η Υποκειμενική διαλεκτική, δηλαδή η εξέταση των αντικειμενικών χαρακτηριστικών της κίνησης της γνώσης δεν αποτελεί ανεξάρτητη εξέταση, αποτελεί πάντοτε κομμάτι της Αντικειμενικής διαλεκτικής, δηλαδή της κίνησης της ίδιας της αντικειμενικής πραγματικότητας (Vygotsky, 1997a). Στη βάση αυτών των προϋποθέσεων κάνει και κριτική στους σύγχρονους του επιστημολόγους.

Σύμφωνα με τον ερευνητή δεν υφίσταται μία μονόπλευρη επίδραση της εμπειρικής καταγραφής στη θεωρητική σκέψη, αλλά η θεωρητική σκέψη προϋπάρχει, καθοδηγεί την εμπειρική καταγραφή και συμβάλει στην ερμηνευτική αρχή η οποία συγκροτεί τα γεγονότα σε θεωρία (Vygotsky, 1997). Πιο συγκεκριμένα οι πάγιες μορφές ανασυγκρότησης και κατηγοριοποίησης της γνώσης έχουν εξίσου σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της επιστημονικής θεωρίας. Ο τρόπος που συστηματοποιούνται τα δεδομένα μίας έρευνας, η εφαρμογή καθώς και η ανάλυση της αποκλείουν μία μονόπρακτη «αντικειμενική» αποτύπωση της γνώσης. Τα συμπεράσματα της επιστήμης επηρεάζονται από τον τρόπο επεξεργασίας της επιστήμης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου είδους έρευνας είναι το θετικιστικό μοντέλο στο συμπεριφορισμό που εμφορείται από αντιλήψεις, όπως αυτή του ανεξάρτητου ερευνητή. Δηλαδή το επιστημονικό συνειδέναι, η

συνεπέστερη μορφή αξιολόγησης των δεδομένων της αντικειμενικής πραγματικότητας δεσμεύεται από τα μέσα επεξεργασίας αυτών των δεδομένων (Vygotsky, 1997).

Τα πέντε στάδια ανάπτυξης της γνώσης που παρουσιάζεται στο Ιστορικό νόημα της κρίσης της ψυχολογίας είναι χαρακτηριστικό υπόδειγμα των παραπάνω αρχών. Σύμφωνα με τον Vygotsky η επιστημονική σκέψη κινείται από την εμπειρική ανακάλυψη προς όλο και πιο θεωρητικές και αφηρημένες κατηγοριοποιήσεις της πραγματικότητας. Η κίνηση αυτή καταλήγει στην πιο αφηρημένη αποτύπωση της ως γενική θεωρητική αρχή με το να εκδηλώνει τη βαθύτερη κοινωνική και ταξική υφή της γνώσης. Όσο η εμπειρική ανακάλυψη διατυπώνεται όλο και πιο θεωρητικά και γίνεται όλο και καθολική αρχή ερμηνείας της πραγματικότητας, υπό την έννοια ότι τείνει να ερμηνεύει όλο και περισσότερα φαινόμενα, αναδεικνύονται οι κοινωνικές ρίζες της εκάστοτε θεωρίας (Vygotsky, 1997).

Ο ριζοσπαστισμός της διατύπωσης των σταδίων αυτών έγκειται στο ότι ακόμα και η απλούστατη αποτύπωση των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών ενός αντικειμένου αποτελεί κομμάτι μίας ενιαίας κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής της γνώσης γενικά. Η παραγωγή της γνώσης αποτελεί ένα όλον στο οποίο εντάσσονται οι επιρροές των γνωστικών αντικειμένων μεταξύ τους. Η τάση όλο και πιο αφηρημένης διατύπωσης της γνώσης με τη μορφή αφηρημένων αρχών και μεθοδολογικών κατευθυντήριων καθορίζει τη πορεία ολόκληρης της επιστήμης. Η δεύτερη ακόμη σημαντικότερη παρατήρηση έγκειται στο ότι η επιστήμη δεν αποτελεί ακοινώνητη ανεξάρτητη διαδικασία. Η κοινωνική θέση των φορέων που αναλαμβάνουν τη παραγωγή της γνώσης επηρεάζει τους όρους με τους οποίους η γνώση αυτή γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας. Έτσι η θεωρία των πέντε σταδίων αποτυπώνει τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της ανάπτυξης της γνώσης (Vygotsky, 1997).

Η κρίση στη Ψυχολογία αναλύεται από το Vygotsky υπό την άποψη των φαινομένων εκδήλωσης της και των βαθύτερων αιτιών. Αυτό που έχει άμεσο ενδιαφέρον και για την παρούσα εργασία είναι ότι η έννοια της συνείδησης είναι ένα βασικό πεδίο στο οποίο εκδηλώνεται η κρίση του γνωστικού αντικειμένου της Ψυχολογίας. Το δίπολο συμπεριφοριστικού αναγωγισμού – ιδεοκρατικής μεταφυσικής είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα του πως ο τρόπος επεξεργασίας που έχει κυριαρχήσει στην ανάλυση της επιστήμης εμποδίζει τη δημιουργική ανάπτυξη της. Επίσης η αδυναμία της ψυχανάλυσης

να απεγκλωβιστεί από την μεταφυσική αναγωγή όλων των ανώτερων κοινωνικών φαινομένων σε βιολογικά αίτια στην οποία οδηγείται, συντείνουν στη κρίση της Ψυχολογίας. Αντίστοιχα κριτικές γίνονται για τον περσοναλισμό και τη Gestalt ψυχολογία. Το βασικότερο φαινόμενο στο οποίο εκδηλώνεται η κρίση αυτή είναι η ύπαρξη πολλών ψυχολογιών και απουσιάζει μία ενιαία και κοινή φιλοσοφική και μεθοδολογική βάση για την ενοποίηση των διαφορετικών «ψυχολογιών».

Οι όροι υπέρβασης της ανωριμότητας της επιστημονικής συνείδησης στη ψυχολογία είναι η υπέρβαση του εμπειρισμού, η συνειδητή και ενιαία μεθοδολογική και φιλοσοφική συγκρότηση των προϋποθέσεων της επιστήμης της ψυχολογίας καθώς και η συγκρότηση κατάλληλου εννοιολογικού εξοπλισμού που να συνέχει τα διαφορετικά ρεύματα της ψυχολογίας. Για την υπέρβαση των διασπασμένων διαφορετικών πλευρών της επιστήμης που λαμβάνει τη μορφή της έρευνας της αποσπασμένης συμπεριφοράς, των αποσπασμένων συνειδητών και υποσυνειδητών εκφάνσεων του ψυχισμού, είναι αναγκαία η κριτική στις μεθοδολογικές βάσεις του τρόπου με τον οποίο ερευνά και ερμηνεύει η Ψυχολογία τα φαινόμενα που υπάγονται σε αυτήν. Για αυτό το λόγο ο σημαντικότερος προωθητικός μοχλός της υπέρβασης της κρίσης στην επιστήμη της ψυχολογίας είναι η συνειδητοποίηση των προβλημάτων της μεθοδολογίας της επιστήμης της Ψυχολογίας. Χαρακτηριστικά τέτοια προβλήματα είναι φετιχικοποίηση της ανάλυσης, η νατουραλιστική επεξεργασία, ο συγκεκριαλυμμένος ιδεαλισμός, η υπέρβαση των οποίων είναι σπουδαιότερο ζήτημα στην συγκεκριμένη κριτική συγκυρία από την συνέχιση της επιστημονικής δραστηριότητας με τους ίδιους όρους (Vygotsky, 1997).

Σε αυτό το έργο είναι ιδιαίτερα εμφανείς οι επιρροές από τον Σπινόζα. Η κριτική του αλληλοσυμπληρωματικού δίπολου ανάμεσα στον αναγωγισμό του συμπεριφορισμού και τον ακραιφνή ιδεαλισμό έχει τις ρίζες της στον σπινοζικό μονισμό. Η διάσπαση ανάμεσα στις θεωρίες της ψυχολογίας που λαμβάνει τη μορφή της εξέτασης αφενός μηχανικών συμπεριφορικών αποκρίσεων, αφετέρου ενός καθαρού ύλου νου αποτυπώνει τις βαθιές επιρροές του καρτεσιανού δυισμού στην επιστήμη.

Το έργο αυτό λοιπόν έχει ποικίλες διάστασεις. Το ιστορικό νόημα της κρίσης της ψυχολογίας δεν αποτελεί απλώς μία μεθοδολογική κριτική στη Ψυχολογία. Το Ιστορικό Νόημα της κρίσης της Ψυχολογίας είναι η μελέτη των προβλημάτων της επιστημονικής

συνείδησης στην συγκεκριμένη γνωσιακή συγκυρία. Ο Vygotsky αποπειράται, για να λύσει το προηγούμενο ερώτημα μία επιστημονική εξήγηση του πως συγκροτείται η επιστημονική γνώση γενικά. Η θεωρητική τοποθέτηση του αναφέρεται τόσο στο «ειδέναι» όσο και στις κατεξοχήν συν-ειδησιακές εκφάνσεις της επιστημονικής συνείδησης. Η θεωρητική παραγωγή εξαρτάται τόσο από τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά τα οποία αποτυπώνει η γνώση, όσο και από τον κοινωνικό δεσμό, τη στάση και τον τρόπο επεξεργασίας της γνώσης ως αποτέλεσμα της ιδιαίτερης κοινωνικής σχέσης που έχει ο άνθρωπος με τους υπόλοιπους συνανθρώπους του.

Κεφάλαιο Πέμπτο: Κοινή επεξεργασία στον πρόλογο της ρώσικης μετάφρασης του βιβλίου του Kohler «Η έρευνα της νοημοσύνης των ανθρωποειδών» και στο πρόλογο της ρώσικης μετάφρασης του Koffka «Ανάπτυξη της Βασικής Ψυχολογίας»

1) Κοινή επεξεργασία

Στους δύο αυτούς προλόγους, οι οποίοι είναι αφιερωμένοι σε δύο βιβλία των Γερμανών ψυχολόγων Kohler και Koffka, ο Vygotsky επιδιώκει μία συστηματική κριτική στο ρεύμα της Gestalt Ψυχολογίας. Τα θέματα τα οποία τίθενται από το Vygotsky αναλύοντας τα δύο αυτά βιβλία υπερβαίνουν το βασικό θέμα της πτυχιακής εργασίας. Ως εκ τούτου, παρότι εγείρονται ιδιαίτερα ενδιαφέροντα επιστημολογικά ζητήματα για το πώς το ρεύμα της Gestalt Ψυχολογίας ερμηνεύει το περιεχόμενο των ερευνών, κυρίως θα επικεντρωθεί το ενδιαφέρον στο ζήτημα της ύπαρξης έξυπνων πράξεων εκ μέρους των ανθρωποειδών(Vygotsky, 1997a).

Η επίλυση του γρίφου της συγκρότησης των ψυχικών λειτουργιών προϋποθέτει την αναζήτηση των ριζών της συγκρότησης της ανθρωπότητας ως τέτοιας. Η φυλογένεση συνιστά πλάι στην ιστορική ή πολιτισμική περίοδο συγκρότησης του ανθρώπου και στην οντογένεση, σημαντική περίοδο διαμόρφωσης των προϋποθέσεων του ανθρώπου. Τα έργα του Vygotsky σε αυτό τον τομέα είναι κυρίως συγκριτικές παρουσιάσεις ερευνών για τους ανώτερους πιθήκους και των ανθρώπων(Vygotsky, 1997a).

Για τον Vygotsky η εξέταση της νοημοσύνης των ζώων βρίσκεται ενώπιον δύο πόλων. Ο πρώτος πόλος τείνει στον ανθρωπομορφισμό οδηγώντας σε αναλύσεις που εξετάζουν στις νοητικές πράξεις των ζώων σαν να ήταν κατά βάση ανθρώπινες, ενώ ο δεύτερος πόλος εξετάζει τις νοητικές πράξεις σαν μηχανικές πράξεις. Η ανθρώπινη συμπεριφορά γίνεται κατανοητή ως «ένα σύνολο συνηθειών που διαμορφώνονται μέσα από τη μέθοδο της δοκιμής και της πλάνης, συνήθειες οι οποίες διακρίνονται από την συμπεριφορά των ζώων μόνο όσον αφορά τη σύνθεση τους και όχι επί της αρχής με όρους ποιότητας» (σελ. 187) (Vygotsky, 1997a). Όπως επισημαίνει ο Wertsch αυτού του είδους ο αναγωγισμός επισημάνθηκε ιδιαίτερα από το Vygotsky σε αυτά τα έργα(Wertsch, 1985).

Εξετάζοντας όμως ζώα τα οποία βρίσκονται ανάμεσα στο ζωικό βασίλειο και τον άνθρωπο, όπως είναι οι χιμπατζίδες και γενικώς τα ανθρωποειδή τέτοια πολωτικά σχήματα βρίσκονται σε κρίση καθώς χάνονται τα παραδοσιακά κριτήρια για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων (Vygotsky, 1997a).

Οι διαφορές στις διανοητικές επιδόσεις ανάμεσα στον πιο πρώιμο άνθρωπο και τον πιο εξελιγμένο πίθηκο για τον Vygotsky είναι πολύ μεγάλες για να μπορέσουμε να δικαιολογήσουμε κατεξοχήν ανθρώπινες νοητικές πράξεις στα ανθρωποειδή. Σε αντίθεση με την κατανόηση των Gestalt επιστημόνων της δεκαετίας του 1920 για τους χιμπατζήδες ο Vygotsky παρουσιάζει μια σειρά λόγων για τους οποίους η συμπεριφορά των ζώων δεν μπορεί να αναχθεί στη ίδια βάση με τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Ο χαρακτήρας της χρήσης και της εφεύρεσης εργαλείων, η μη ευελιξία στη συμπεριφορά, η αδυναμία διατήρησης μόνιμων και καθολικών χαρακτηριστικών στα εργαλεία και η συγκυριακή χρήση τους, η αδυναμία συγκρότησης πράξεων πάνω στην ελεύθερη πρόθεση και η εξάρτηση της πράξης από το οπτικό πεδίο, είναι οι σημαντικότεροι λόγοι της ποιοτικής, και όχι ποσοτικής διαφοροποίησης των δύο ειδών (Vygotsky, 1997a). Από τη βάση αυτή αναφέρει πως η ανθρώπινη νόηση εκκινεί ήδη από τη δυνατότητα υπέρβασης των ορίων του συγκεκριμένου και του συγκυριακού. Η αλληλεπίδραση δηλαδή του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον δεν περιορίζεται από το συγκυριακό και το συγκεκριμένο αντικείμενο με το οποίο ασχολείται. Αυτό σημαίνει πως η φυλογενετική περίοδος διαμόρφωσης του ανθρώπου τον εξοπλίζει με ανώτερες νοητικές ικανότητες σε σχέση με οποιοδήποτε ανθρωποειδές (Vygotsky, 1997a).

Η περιστασιακή χρήση εργαλείων, η οποία ακόμη δεν έχει αναχθεί όμως σε κεντρικό μέσο προσαρμογής στον πρωτόγονο άνθρωπο σημαίνει ότι έχει κατακτηθεί ένα αναγκαίο επίπεδο νοητικών πράξεων στη βάση των οποίων είναι επιτεύξιμη η ιστορική εμφάνιση της εργασιακής δραστηριότητας (Vygotsky, 1997a). Έχουν ένα χαρακτήρα αρκετά διαφορετικό ώστε να βγάλει το συμπέρασμα ότι σε καμία περίπτωση οι διαφορές ανθρώπων – ανθρωποειδών δεν είναι διαφορές ποσότητας. Επομένως ανεξάρτητα από το ζήτημα της πολιτισμικής διαμεσολάβησης και της συμβολής της στην ανάπτυξη των νοητικών πράξεων, ο άνθρωπος για το Vygotsky δεν εκκινά από την ίδια ποιοτική βάση σε σχέση με οποιοδήποτε ζώο. Η χρήση εργαλείων και η μερική εφεύρεση όπως

αποτυπώνεται στον πιο πρωτόγονο άνθρωπο αποτυπώνει διαφορετικό χαρακτήρα προσαρμογής. Πιο συγκεκριμένα η εργασία είναι μία νέου τύπου μορφή αλληλεπίδρασης με τη πραγματικότητα δομώντας έτσι την ανάπτυξη των νοητικών λειτουργιών σε νέα βάση (Wertsch, 1985).

Η φυλογενετική αυτή βάση, σύμφωνα με τον Vygotsky συνιστά το στάδιο προετοιμασίας για την μετάβαση από την ζωολογική προσαρμογή στην ιστορική. Αυτό το στάδιο είναι ποιοτικά διαφορετικό σε σχέση με το ιστορικό στάδιο κατά το οποίο οι νοητικές λειτουργίες συνδέθηκαν με την Ομιλία. Αυτή η σύνδεση αποτελεί άλλο ένα σημείο τομής σε σχέση με τους χιμπατζίδες. Για τον Vygotsky η απουσία πολιτισμικών χαρακτηριστικών στους χιμπατζήδες οφείλεται στο ότι τα συγκεκριμένα ανθρωποειδή δεν έχουν αναπτύξει ανθρώπινη ομιλία και γενικώς αδυνατούν να συμβολίζουν τα αντικείμενα της ενασχόλησής τους. Η δυνατότητα συμβολισμού, η συμπύκνωση στη βάση μίας αναπαράστασης είναι το βασικό δεδομένο πάνω στο οποίο θεμελιώνεται η ανάπτυξη πολιτισμικών διεργασιών (Vygotsky, 1997a).

Η σημασία των δύο αυτών άρθρων έγκειται στο γεγονός ότι συγκρίνοντας τον άνθρωπο με τα ανθρωποειδή εξάγονται σημαντικά συμπεράσματα σε σχέση με τη φυλογένεση και το ρόλο της ομιλίας. Οι διαφορές στις νοητικές επιδόσεις αποτελούν αντανάκλαση του ότι τα ανθρωποειδή δεν μπορούν να συμμετέχουν σε ένα σύστημα το οποίο να τους επιτρέπει να διαμεσολαβούν τις νοητικές τους δραστηριότητες. Με αυτά τα άρθρα ορίζονται τα όρια ανάμεσα στη ζωολογική προσαρμογή στη βάση της δοκιμής και πλάνης και τον άνθρωπο. Η διαμεσολάβηση προέρχεται από την ιστορική εμφάνιση της γλώσσας. Οι αντιλήψεις αυτές μας δείχνουν ότι από το 1930 σημαντικές στιγμές της Ιστορικής – Πολιτισμικής θεωρίας έχουν ολοκληρωθεί. Επίσης αυτό το άρθρο έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι είναι το πρώτο στο οποίο εντάσσεται η θεωρία του Ένγκελς για την μετάβαση από τον πίθηκο στον άνθρωπο ως θεωρητικό πλαίσιο για τη κατανόηση της συγκεκριμένης αντιπαράθεσης, καθώς και σημαντικές παραπομπές από έργα του Πλεχάνωφ (Vygotsky, 1997a). Οι θεωρητικές παραπομπές του Vygotsky είναι όλο και πυκνότερα οι κλασσικοί του μαρξισμού στο πλαίσιο βέβαια των σύγχρονων ερευνών για τα ανθρωποειδή και το ρόλο του εργαλείου.

Κεφάλαιο Έκτο: Η έρευνα στη Κεντρική Ασία με τον Luria

Οι προβληματισμοί της δεκαετίας του 1920 βρήκαν την έκφραση τους στις διαπολιτισμικές έρευνες στην Κεντρική Ασία στην ΕΣΣΔ στις απαρχές του 1930. Οι έρευνες αυτές επικεντρώθηκαν σε θέματα που είχαν να κάνουν περισσότερο με την ιστορική περίοδο ανάπτυξης της ανθρωπότητας (πολιτισμική ανάπτυξη ανθρωπότητας) και όχι με την φυλογένεση και την οντογένεση. Οι περιοχές στο Ουζμπεκιστάν και τη Κιργιζία, οι οποίες ήταν ιδιαίτερα υποβαθμισμένες και υπανάπτυκτες, βρίσκονταν σε μία διαδικασία κολλεκτιβοποίησης της παραγωγής(Δαφέρμος, 2002b). Οι αλλαγές σε εκείνες τις κοινωνίες ήταν ραγδαίες καθώς ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να εναρμονιστούν οι πληθυσμοί εκείνων των περιοχών με τους νέους τρόπους παραγωγής και τα μοντέρνα μέσα παραγωγής. Οι πεπαλαιωμένες τεχνικές, ο μαζικός αναλφαβητισμός και η πολιτισμική καθυστέρηση ήταν μερικά από τα προβλήματα της προσπάθειας.

Ο μεταβατικός χαρακτήρας όμως, των κοινωνιών αυτών δημιουργούσε εξαιρετικές συνθήκες για την διάγνωση ή την επιβεβαίωση των ερευνητικών ερωτημάτων της περιόδου. Στους πληθυσμούς εκείνους ο Vygotsky μπορούσε να βρει μία ιδιότυπη αρχαιολογία των νοητικών λειτουργιών καθώς ήταν κοινωνίες με περιορισμένο χαρακτήρα ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας, κυριαρχίας προκαπιταλιστικών πατριαρχικών δομών και ανεπαρκούς ανάπτυξης εκπαιδευτικού συστήματος(Δαφέρμος, 2002b).

Το συγκεκριμένο περιεχόμενο της έρευνας ήταν η εξέταση της συνάφειας ανάμεσα στη κοινωνική πρακτική του υποκειμένου, τη θέση και το ρόλο στη κοινωνία και το χαρακτήρα συγκρότησης των ψυχικών του λειτουργιών. Με τον τρόπο αυτό ήταν δυνατή η αναμέτρηση με το ερώτημα της ιστορικής ανάπτυξης του ψυχισμού. Για την εξέταση της παραπάνω υπόθεσης σχηματίστηκαν μεθοδολογικά βασικές ομάδες πληθυσμών οι οποίες είχαν μικρή εξοικείωση με την αλφάβητο και ήταν απομονωμένες από τη κοινωνική πρακτική ή είχαν σχετικά χαμηλό μορφωτικό επίπεδο. Η επαγωγική σκέψη, η διαμόρφωση συμπερασμάτων στη βάση της λογικής, η επίδραση της εμπλοκής με τη κοινωνική πρακτική στην διεργασία της αντίληψης, καθώς και η δυνατότητα διαμόρφωσης ιεραρχικών σχέσεων ανάμεσα σε αφηρημένες και συγκεκριμένες έννοιες ήταν τα βασικά αντικείμενα των ερευνών (Wersch, 1985) (Δαφέρμος, 2002b). Η βασική ερευνητική υπόθεση ήταν ότι όσο μικρότερη αλληλεπίδραση είχαν τα υποκείμενα των ερευνών με

σχολικούς θεσμούς και ιδιαίτερα δεν είχαν αποκτήσει την ικανότητα για ανάγνωση και γραφή, τόσο η σκέψη τους θα περιοριζόταν σε όλο και πιο πρώιμες μορφές (Wersch, 1985).

Τα αποτελέσματα των ερευνών αυτών ήταν ότι η νόηση των παιδιών που είχαν κατακτήσει την ικανότητα για γραφή και ανάγνωση ήταν σε θέση να διατυπώνουν πολύ πιο αφηρημένες διαστάσεις και νοήματα στο λόγο τους. Τα παιδιά έτειναν να οργανώνουν τη πραγματικότητα στη βάση ιεραρχικών σχέσεων στις λέξεις με το να υπάγουν κατώτερες και πιο συγκεκριμένες έννοιες σε ανώτερες και πιο αφηρημένες (Wersch, 1985). Ειδικότερα παιδιά που δεν είχαν κατακτήσει τη γραφή και την ανάγνωση επιδείκνυαν ανεπαρκή αξιοποίηση της γλώσσας σε πλαίσια που δεν υπήρχε άμεση σχέση με το αντικείμενο και τη δραστηριότητα αναφοράς. Επίσης τα παιδιά αυτά χρησιμοποιούσαν την εμπειρική καταγραφική σκέψη ως μέθοδο επίλυσης προβλημάτων (Δαφέρμος, 2002b). Όσα όμως είχαν κατορθώσει και είχαν αναπτύξει την τυπική λογική αδυνατούσαν να τη χρησιμοποιούν διευρυμένα ως καθολικό τρόπο σκέψης και επίλυσης προβλημάτων. Για αυτό και τα παιδιά αυτά έτειναν να πραγματοποιούν σημαντικά λάθη σε τέτοιες δραστηριότητες. Ο Luria (από Wersch, 1985) έδωσε μία ενδιαφέρουσα εξήγηση των παραπάνω αποτελεσμάτων, υποστηρίζοντας ότι το καθοριστικότερο αίτιο της ανάπτυξης αυτών των ικανοτήτων ανώτερης θεωρητικής συλλογιστικής ήταν η συμμετοχή των υποκειμένων σε θεσμούς αναπτυγμένου καταμερισμού της εργασίας.

Οι Cole και Scribner (από Wersch, 1985) αμφισβήτησαν την στενή συσχέτιση της ανάπτυξης των νοητικών λειτουργιών από την ικανότητα για γραφή και ανάγνωση. Στη βάση ερευνών που διεξήγαγαν οι ίδιοι στην Λιβερία η συμμετοχή στη σχολική ζωή καθώς και η κατάκτηση της ανάγνωσης και της γραφής δεν είχε μόνιμες επιδράσεις στη δυνατότητα αποπλαισιωμένης αξιοποίησης των εννοιών. Ιδιαίτερα σημειώνουν ότι η επιστημονική κοινότητα θα πρέπει να μην παραγνωρίζει ότι υπάρχουν διαφορετικά επίπεδα ενημερότητας της ικανότητας για ανάγνωση και γραφή. Πιο συγκεκριμένα κατ' αυτούς η αποδέσμευση της χρήσης των εννοιών σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο μπορεί να υπάρξει μόνο σε ένα οργανωμένο σχολικό πλαίσιο (Wersch, 1985)

Ένα σημαντικό συμπέρασμα των ερευνών σχετιζόταν με το ζήτημα της αντίληψης. Απορρίπτοντας τόσο τις βιολογικές όσο και τις εμπειριστικές κατανοήσεις της αντίληψης,

φάνηκε πως ο χαρακτήρας της εμπλοκής με την κοινωνική πρακτική αναμόρφωσε τη γνωστική διεργασία. Αφηρημένες πλευρές της αντίληψης, όπως είναι το γεωμετρικό σχήμα ή το χρώμα περιγραφόταν μέσω των αντικειμένων και ποτέ ως αυτοτελές αντιληπτικό γνώρισμα.

Κεφάλαιο Έβδομο: Το βιβλίο «Η ιστορία της ανάπτυξης των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών»

1) Η «Ιστορία της ανάπτυξης των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών» ως τομή με τα προγενέστερα έργα

Το βιβλίο αυτό εγκαινιάζει μία νέα περίοδο ερευνητικών υποθέσεων σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους. Σε αυτό το έργο ο συγγραφέας αναλύει το χαρακτήρα των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών. Η έννοια των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών έχει ωριμάσει και πλέον αποτελεί το κέντρο από το οποίο στερεώνει όλο το θεωρητικό οικοδόμημα περί της ιστορικής εμφάνισης της συνείδησης και του ρόλου της πολιτισμικής ανάπτυξης. Για αυτό το βιβλίο αυτό πρέπει να διαχωριστεί από τις προηγούμενες περιόδους που συνέβαλαν στη κατάκτηση πλευρών της Ιστορικής – Πολιτισμικής θεωρίας.

Η ιστορία των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών είναι ιδιαίτερα πλούσιο σε μεθοδολογικό, επιστημολογικό και φιλοσοφικό α κόμη στοχασμό. Θα μπορούσε να λεχθεί ότι είναι ένα φιλοσοφικό έργο προσαρμοσμένο στις ανάγκες της συζήτησης για τα βασικά εργαλεία με τα οποία η Ψυχολογία συγκροτείται ως επιστήμη.

Σε αυτό το βιβλίο εκφράζεται ένας ιδιαίτερα ενδιαφέρον ορισμός του τι είναι η επιστήμη της ψυχολογίας. Η επιστήμη της ψυχολογίας είναι εκείνη η επιστήμη που εκφράζει το επίπεδο της ύλης «ανώτερες ψυχικές λειτουργίες» όπως αυτές αναπτύσσονται στο πλαίσιο της πολιτισμικής ανάπτυξης του ανθρώπου (Δαφέρμος, 1997b). Δεν αποτελεί μία επιστήμη που ανάγεται σε κατώτερες μορφές κίνησης της ύλης, όπως είναι το αντανακλαστικό, ή μεταφυσικές πνευματοκεντρικές κατηγοριοποιήσεις που αρνούνται την δυνατότητα περιγραφής των νοητικών λειτουργιών αυτών καθ αυτών (Vygotsky, 1997b). Το σημαντικό είναι λοιπόν το γεγονός ότι ο Vygotsky παρουσιάζει την ύπαρξη ενός νέου επιπέδου κίνησης της ύλης, αυτής της εξέτασης των μορφών συγκρότησης των ψυχικών λειτουργιών στη σχέση τους με το κοινωνικό περιβάλλον και τις πολιτισμικές μορφές διαμεσολάβησης της πραγματικότητας.

2) Τι είναι οι ανώτερες ψυχικές λειτουργίες;

Για την επίλυση του δύσκολου γρίφου των ανώτερων νοητικών λειτουργιών ο Vygotsky παρουσιάζει τη σχέση φυλογένεσης – οντογένεσης μέσα από το πρίσμα της σχέσης βιολογικού – πολιτισμικού. Στη περίοδο της φυλογένεσης ο Vygotsky παρουσιάζει δύο περιόδους, τη περίοδο της βιολογικής διαμόρφωσης του Homo Sapiens και τη περίοδο που εγκαινιάζεται η Πολιτισμική ζωή του (Vygotsky, 1997b). Αυτές οι δύο υποπεριόδους είναι σε ένα μεγάλο βαθμό διακριτοί μεταξύ τους και τα αποτελέσματα στις μορφές βιολογικής ή πολιτισμικής προσαρμογής φανερά. Έτσι για τη φυλογένεση, το βιολογικό αναπαρίσταται στη περίοδο συγκρότησης των προϋποθέσεων για τη πολιτισμική «ζωή» (εγκέφαλος, πρώιμη χρήση εργαλείων) ενώ η πολιτισμική ζωή αναπαριστά την ιστορική ανάδειξη της κοινωνικής προσαρμογής μέσω της εργασίας (Vygotsky, 1997b).

Η οντογένεση, δηλαδή η περίοδος της ανάπτυξης του παιδιού σε ώριμο ενήλικα, δεν παρουσιάζει την ίδια διαφάνεια όπως και στη περίοδο της φυλογένεσης με τη μορφή διακριτών περιόδων. Αντιθέτως οι δύο τομείς στο σύστημα του Vygotsky είναι εσωτερικές κινητήριες δυνάμεις της αναπτυξιακής διαδικασίας οι οποίες σε κάθε φορά διαμορφώνουν ιδιαίτερα συμπλέγματα καθώς δρουν ταυτόχρονα (Vygotsky, 1997b). Η βιολογική ωρίμανση αναφέρεται στην προοδευτική επίτευξη εκείνων των διαδικασιών μέσω των οποίων ο άνθρωπος είναι σε θέση να οικειοποιείται τα στοιχεία που τον βοηθούν να μετέχει στη πολιτισμική ανάπτυξη και τη σκέψη. Όπως αναφέρει και ο Wertsch (1985), η βιολογική συνιστώσα της ανάπτυξης είναι στο Vygotsky αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη. Η κατανόηση του βιολογικού έχει περισσότερο τη μορφή ενός στατικού πλαισίου εντός του οποίου δρουν οι πολιτισμικές δυνάμεις που επάγουν την ανάπτυξη.

Η πολιτισμική κινητήρια δύναμη κατά τη περίοδο της οντογένεσης αντιπροσωπεύεται από την κατάκτηση αυτού του ανώτερου συστήματος διαμεσολάβησης το οποίο δημιουργεί τις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες (Vygotsky, 1997b). Το κάθε αναπτυξιακό στάδιο παιδιού αντιπροσωπεύει ένα διαφορετικό επίπεδο σύνθεσης της βιολογικής και της πολιτισμικής συνιστώσας της διαδικασίας. Για το χαρακτήρα της σύνθεσης του βιολογικού και του πολιτισμικού ο Vygotsky υιοθετεί την αντίληψη περί γεωλογικής δόμησης της συμπεριφοράς. Αυτό σημαίνει ότι η ανώτερη πολιτισμική συγκρότηση της συμπεριφοράς δεν ακυρώνει τις προτεραιές βιολογικές μορφές απόκρισης στο περιβάλλον αλλά τις συμπεριλαμβάνει ως επιμέρους στοιχείο στο νέο όλον (Vygotsky,

2002b). Το ένστικτο για παράδειγμα υποτάσσεται στον έλλογο νου αλλά διατηρεί την ύπαρξη του και στη νέα ολότητα του ψυχισμού.

Η έννοια της εσωτερίκευσης έχει κομβικό ρόλο σε αυτό το σύστημα καθώς είναι η διεργασία μέσω της οποίας κοινωνικοποιείται η αρχικώς αδιαμόρφωτη νόηση του παιδιού. Αυτό που εσωτερικεύεται είναι ο κοινωνικός τρόπος αντιμετώπισης εξωτερικών προβλημάτων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που φέρνει ο Vygotsky ενός παιδιού, το οποίο αντί να προσπαθεί να πιάσει ένα αντικείμενο, αρχίζει να δείχνει στους ενηλίκους το αντικείμενο που θέλει. Η δεύτερη στρατηγική αναφοράς στο περιβάλλον η οποία στηρίζεται στην ύπαρξη ενός συμβόλου για τη διευκόλυνση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης είναι το αντικείμενο της εσωτερίκευσης. Το σύμβολο ως καθαρά εξωτερικό μέσο διδάσκεται στο παιδί καθώς διευκολύνει την επίλυση των αναγκών του. Η εσωτερίκευση, σύμφωνα με τον Wertsch (1985), στο Vygotsky είναι η διαδικασία της απόκτησης ελέγχου πάνω σε αυτά τα εξωτερικά σύμβολα. Με την εισαγωγή αυτών το παιδί αρχίζει να αναπτύσσει μία πλευρά του εσωτερικού πλαισίου της συνείδησης (Wertsch, 1985).

Μία πολύ σημαντική πηγή για τη κατανόηση του χαρακτήρα των νοητικών λειτουργιών βρίσκεται στο δεύτερο κεφάλαιο, στο οποίο εμπεριέχονται προβληματισμοί για την Ερευνητική Μέθοδο. Στο αυτό το κεφάλαιο ο ερευνητής παρουσιάζει τις σκέψεις του σχετικά με το πώς η εξέταση των πρωταρχικών (ανώτερων) ψυχικών λειτουργιών μπορεί να προμηθεύσει την επιστήμη της ψυχολογίας με τη μεθοδολογία για την εξέταση των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών (Vygotsky, 1997b). Οι πρωταρχικές νοητικές λειτουργίες ανήκουν στις ανώτερες νοητικές λειτουργίες, όμως αντιπροσωπεύουν προγενέστερες μορφές από ότι οι σημερινές. Είναι ζωντανά «απολιθώματα» παλαιότερων συμπεριφορικών συστημάτων τα οποία έχουν κληροδοτηθεί στο παρόν. Πιο συγκεκριμένα αποτελούν κληροδοτήματα παλαιότερων δραστηριοτήτων που τις γέννησαν (Vygotsky, 1997b).

Ως τέτοια παραδείγματα πρωτόγονων/πρωταρχικών (ανώτερων) νοητικών λειτουργιών παρουσιάζονται το ρίζιμο ζαριών ή οστών, το όνειρο (Vygotsky, 1997b). Το μέτρημα με τη βοήθεια των δαχτύλων είναι μία συμπεριφορά στην οποία εκδηλώνεται το στάδιο της πρωταρχικής ανώτερης ψυχικής λειτουργίας. Παρότι ο άνθρωπος αυτός

κατανοεί το τι σημαίνει το μέτρημα, αδυνατεί να αποδεσμεύσει το μέτρημα από την αντίληψη των συγκεκριμένων αντικειμένων μέσω των οποίων το κατορθώνει (Wertsch, 1985). Επί της ουσίας οι συμπεριφορές αυτές είναι πρωτόγονοι τρόποι με τους οποίους υπερβαίνονται οι φυσικές σχέσεις των ψυχικών λειτουργιών. Μέσω της χρήσης κάποιου διαμεσολαβητικού κριτηρίου συγκροτούνται ανώτερες κοινωνικές πολιτισμικές μέθοδοι αντιμετώπισης των προκλήσεων της πραγματικότητας. Αυτό που το καθιστά ανώτερη ψυχική λειτουργία είναι η για πρώτη φορά αξιοποίηση διαμεσολαβητικών εργαλείων τα οποία κρίνουν τη δράση του υποκειμένου αντιμετώπιζε με το πρόβλημα. Είναι δηλαδή μία πρόωρη, ανώριμη μορφή συμβολισμού, και αυτό είναι που τη διαφοροποιεί από τις κατώτερες μορφές οι οποίες είναι ανεπεξέργαστες και δεν έχουν κάποια μορφή συμβολικής, διαμεσολάβησης των βασικών λειτουργιών (Vygotsky, 1997b). Τέτοια παραδείγματα λειτουργιών είναι η ανεπεξέργαστη μνήμη, άμεση αντίληψη.

Αυτό που κρίνει την ανώτερη από τη κατώτερη ψυχική λειτουργία είναι η παρέκβαση σε μία απλή σχέση ανάμεσα σε δύο ερεθίσματα ενός τρίτου παράγοντα σημειακής διαμεσολάβησης «X». Παρότι όλες οι ανώτερες λειτουργίες αποτελούνται από απλούστερες πράξεις σύνδεσης, η δομή που εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της αξιοποίησης του συστήματος διαμεσολάβησης δεν μπορεί να αναχθεί στις κατώτερες μορφές του. Αυτό αποτελεί και μία σημαντική τομή με προηγούμενα έργα (Vygotsky, 1993). Οι κατώτερες νοητικές λειτουργίες δεν παύουν να υπάρχουν, αλλά διατηρούνται σε υπηγμένη μορφή. Ή όπως γράφει ο ίδιος ο Vygotsky «Καμία ανώτερη μορφή συμπεριφοράς δεν είναι δυνατή δίχως τις κατώτερες, αλλά η παρουσία των κατώτερων ή των δευτερευουσών μορφών δεν ολοκληρώνει την ουσία της ανώτερης μορφής» (σελ. 68) (Vygotsky, 1997b).

Με την ολοκλήρωση της Ιστορίας των ανώτερων νοητικών λειτουργιών παρατηρείται επίσης αλλαγή στο πως χρησιμοποιείται η έννοια του σημείου σε σχέση με το άρθρο για την Εργαλειακή μέθοδο στη ψυχολογία (Wertsch, 1985). Η έννοια του σημείου στην Εργαλειακή μέθοδο είχε ακοινωνικό και μη επικοινωνιακό χαρακτήρα. Θεωρούνταν απλώς ως διαμεσολαβήσεις που τροποποιούν την άμεση συγκεκριμένη φυσική σχέση του Υποκειμένου με το Αντικείμενο. Αντιθέτως στο βιβλίο εισάγεται αυτό που ο Wertsch (1985) ονομάζει γενετική σχέση νόησης και ομιλίας. Δηλαδή οι δια-

ψυχικές σχέσεις είναι η βάση για την τροποποίηση των αρχών λειτουργίας της ατομικής νόησης. Οι αλλαγές αυτές ανιχνεύονται στο κοινωνικό πεδίο.

Εστιάζοντας στο πλαίσιο της πολιτισμικής ανάπτυξης του παιδιού οποιοδήποτε μέσο λειτουργεί στη κατεύθυνση αφομοίωσης αυτού του συστήματος διαμεσολάβησης των σχέσεων στο σύστημα του Vygotsky αποκτά κεντρικό ρόλο. Το παιχνίδι και η ζωγραφική για παράδειγμα τη στιγμή που σε άλλα ρεύματα σκέψης δεν συσχετίζονται ιδιαίτερα με την ανάπτυξη των ψυχικών λειτουργιών, στο «Ιστορία της ανάπτυξης των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών» έχουν κομβική θέση, όπως και η γραφή σχετικά με την ανάπτυξη των ανώτερων νοητικών λειτουργιών (Δαφέρμος, 2002b). Η δυνατότητα συμβολισμού των αντικειμένων μέσω της ζωγραφιάς, η δυνατότητα νοηματοδότησης αντικειμένων με ιδιαίτερο τρόπο για τις ανάγκες του παιχνιδιού, καθώς και η δυνατότητα παραγωγής συμβόλων ανώτερου επιπέδου, όπως είναι η γλώσσα είναι τρία μέσα της ίδιας πορείας στη προοπτική κατάκτησης της δυνατότητας διαμεσολάβησης της πραγματικότητας (Vygotsky, 1997b). Αυτές οι διαπιστώσεις ήταν και η θεωρητική βάση για τη κριτική σε θεωρίες για την αγωγή των παιδιών.

2)Κριτική άλλων ρευμάτων

Η κριτική στο πως άλλα ρεύματα κατανοούν τη συνείδηση είναι οργανικά συνδεδεμένο με τις αρχές που καθοδηγούν τη σκέψη του Vygotsky, όπως είναι η αρχή του ιστορισμού. Αναλύοντας τη κριτική που κάνει μπορούμε να δούμε και πως ο ίδιος κατανοεί την έννοια των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών. Σύμφωνα με τον Vygotsky η νεώτερη ψυχολογία της εποχής του, όπως αυτή εκφράζεται τόσο στην Υποκειμενική όσο και την Αντικειμενική Ψυχολογία καθώς και την Gestalt Ψυχολογία και τη ψυχανάλυση, είναι ρεύματα στα οποία κυριαρχεί στον ένα ή στον άλλο βαθμό, ο αναγωγισμός διαφορετικών επιπέδων της ύλης σε κατώτερα, η φυσικοποίηση, και η υποβάθμιση της ποιότητας των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών στο πλαίσιο της γενικής δομής της ψυχολογίας του ανθρώπου (Vygotsky, 1997b).

Στο έργο αυτό παρατίθεται ένας πρωτότυπος προσδιορισμός του τι είναι η Ψυχανάλυση. Αποτελεί μία ιδιότυπη σύνθεση Νατουραλισμού και Ιδεαλισμού (Vygotsky, 1997b). Ο νατουραλιστικός χαρακτήρας της Ψυχανάλυσης έγκειται στη τάση αναγωγής

όλων των γνωρισμάτων των ψυχικών λειτουργιών στο σεξουαλικό κίνητρο. Η βιολογία δηλαδή είναι η μορφή έκφρασης του νατουραλισμού στη ψυχολογία (Vygotsky, 1997b). Γνωρίσματα αυστηρά πολιτισμικά περιγράφονται με όρους φυσικών εννοιών, λαθραία κατηγοριοποιούνται μέσω του σεξουαλικού ενστίκτου, το οποίο συνιστά μία αιώνια δι-ιστορική δύναμη κίνησης του ανθρώπινου ψυχισμού. Από την άλλη τα χαρακτηριστικά τα οποία οδηγούν στη τυποποίηση της ψυχανάλυσης ως Ιδεαλιστικής ψυχολογίας σχετίζονται με τη τάση ερμηνείας των φαινομένων της νόησης μέσω άλλων φαινομένων της νόησης. Έτσι όλες οι ψυχολογικές λειτουργίες αποτελούν έκφραση της Ιδέας του υποσυνειδήτου, της ιδέας του πρωταρχικού ζώδους. Επίσης ο Ιδεαλισμός έγκειται στον βαθύ αντι-ιστορισμό που διέπει τη ψυχανάλυση. Από αυτή τη κριτική λοιπόν βγαίνει το συμπέρασμα ότι η νόηση για τον Vygotsky αποτελεί έκφραση της ανώτατης συγκρότησης της ύλης με τη μορφή του εγκεφάλου και ταυτόχρονα προϊόν της κοινωνικής συμμετοχής στο επίπεδο της αντικειμενικής πραγματικότητας που είναι η πολιτισμική συμμετοχή (Vygotsky, 1997b)

Ο Vygotsky λοιπόν παρακάμπτει τον κίνδυνο αναγωγής του φαινομένου της νόησης σε κατώτερους νόμους κίνησης της ύλης, όπως της βιολογίας (Δαφέρμος, 2002b). Η αποφυγή της διατύπωσης του προβλήματος των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών με αναγωγιστικούς όρους είναι έκφραση της συνειδητοποίησης της ανάγκης διάσπασης από τη φιλοσοφική παράδοση του εμπειρισμού. Οι εμπειριστικές φιλοσοφικές καταβολές εκφράζονται τόσο στην αναλυτική μεθοδολογία της φυσικοποίησης των ψυχικών λειτουργιών, όσο και στην Υποκειμενική ψυχολογία της εξέτασης της νόησης μονάχα μέσω της ερμηνείας των αντικειμένων της συνείδησης (Vygotsky, 1997b).

3) Η ιστορική περίοδος διαμόρφωσης του ανθρώπου

Στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου ο Vygotsky παρουσιάζει μία πρωτότυπη μεθοδολογία του πως το βιολογικό μετασχηματίζεται σε πολιτισμικό. Πως δηλαδή ο άνθρωπος αλλάζει και αρχίζει να χρησιμοποιεί πολιτισμικές μορφές προσαρμογής στο περιβάλλον. Κομβικό ρόλο σε αυτό το μετασχηματισμό έχει η ιστορική εμφάνιση, χρήση και κατασκευή συμβόλων (Vygotsky, 1997b). Η αξιοποίηση των συμβόλων ως μέσων διαμεσολάβησης στις προκλήσεις της καθημερινότητας του ανθρώπου μετασχηματίζουν το βασικό τρόπο σχηματισμού των συνδέσεων μεταξύ Ερεθισμάτων και Αντιδράσεων.

Η βασική αρχή με την οποία λειτουργεί και δημιουργεί συνδέσεις ανάμεσα στα αντικείμενα ένας άνθρωπος ο οποίος δεν έχει περάσει μέσα από το στάδιο της πολιτισμικής «διαπαιδαγώγησης» ή ένα ζώο, διέπεται από τη συμπεριφοριστική αρχή της συσχέτισης Ερεθισμάτων με εξαρτημένες Αντιδράσεις. Η δυνατότητα χρήσης και αξιοποίησης συμβόλων έδωσε στην ανθρωπότητα τη δυνατότητα ποιοτικής αναβάθμισης αυτού του βασικού μηχανισμού διαμόρφωσης εξαρτημένων αντιδράσεων στη κατεύθυνση συγκρότησης συνθετότερων συνδέσεων ανάμεσα στα πράγματα (Vygotsky, 1997b). Πριν από τη κατάκτηση του συστήματος κατηγοριοποίησης των πραγμάτων οι διασυνδέσεις ανάμεσα στα ερεθίσματα γινόταν αδιαμεσολάβητα από κάποια διαδικασία. Με τη κατάκτηση της γλώσσας η ανθρωπότητα κατακτά τη δυνατότητα να διαμεσολαβεί τις συνδέσεις μέσω ενός συστήματος το οποίο είναι ήδη διαμορφωμένο (Vygotsky, 1997b). Η εκ των προτέρων ύπαρξη αυτού του συστήματος συμβόλων ανασυνθέτει τη διαδικασία βάζοντας το σύμβολο στη κεντρική βάση συγκρότησης της δομής και όχι τις περιστασιακές συνδέσεις. Η ποιοτική αυτή αναβάθμιση σηματοδοτεί κατά το Vygotsky το ιστορικό πέραςμα στην εμφάνιση της συνείδησης (Vygotsky, 1997b). Όπως δηλαδή η εμφάνιση του εργαλείου είναι η αφετηρία για την δημιουργία του καταμερισμού της εργασίας, έτσι το εργαλείο για τη κατασκευή των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών είναι το «λεκτικό σημείο» (Vygotsky, 1997b).

Ο μετασχηματισμός του βιολογικού σε πολιτισμικό είναι έκφραση της αντίθεσης ανάμεσα στη σηματοδότηση και τη συμβολοποίηση. Η σηματοδότηση ως έννοια αναφέρεται στη φυσική αντανάκλαση του εξωτερικού ως αποτέλεσμα της δυνατότητας απλής συσχέτισης Ερεθισμάτων με Εξαρτημένες αντιδράσεις. Με τη συμβολοποίηση και τη δημιουργία και παραγωγή τεχνητών σημείων μετασχηματίζεται αυτή η απλή «φυσική» αντανάκλαση. Σύμφωνα με τον Wertsch στην ανάλυση αυτή βρίσκεται η σχέση που εξέφρασε ο Pavlov ανάμεσα στο πρώτο και ο δεύτερο σύστημα σήμανσης (Wertsch, 1985).

Η παραπάνω ανάλυση έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι επί της ουσίας περιγράφονται οι γενικές προϋποθέσεις αυτού που στη συνέχεια ονομάζεται κοινωνιογένεση του ανθρώπου (Κακαρίνος, 2012). Είναι βέβαια ακόμα σε ανώριμο επίπεδο αλλά δίνει το προσανατολισμό και αυτό έχει τη σημασία του στη εξέταση της

ιστορικής θέσης αυτού του βιβλίου για τη διαμόρφωση της ιστορικής - πολιτισμικής θεωρίας.

Το έργο αυτό μπορεί να μας βοηθήσει επίσης να καταλάβουμε το πώς η γενετική μέθοδος γεννήθηκε και ωρίμασε. Παραδείγματος χάριν στο έργο «Η συνείδηση σαν πρόβλημα για τη ψυχολογία της συμπεριφοράς» ο Vygotsky αναφέρει τη σημασία των Speech Reflex στη διαμόρφωση των συνθηκών του πειράματος υπό την άποψη ότι η καθοδήγηση που θα δοθεί στο Υποκείμενο επηρεάζει το αποτέλεσμα της ερευνητικής διαδικασίας σε ένα γενικότερο πλαίσιο κριτικής της αντίληψης περί στεγανών όρων ενός πειράματος(Vygotsky, 1997a). Στο βιβλίο «Η ιστορία της ανάπτυξης των ανώτερων νοητικών λειτουργιών» εκφράζεται η διαπίστωση ότι ο πλούτος ενός πειράματος δεν έγκειται μόνο στο αποτέλεσμα του, αλλά κυρίως στο τρόπο και τη χρονική περίοδο κατά την οποία διαμορφώνονται οι συνδέσεις οι οποίες θα κρίνουν και το αποτέλεσμα του πειράματος(Vygotsky, 1997b).

Δηλαδή και στις δύο περιπτώσεις βρίσκουμε μία προσπάθεια να δοθεί έμφαση σε μεθοδολογικά ζητήματα τα οποία είχαν παραβλεφθεί στο παρελθόν. Αυτό που εκφράζεται είναι η ανάγκη εξέτασης της δυναμικής της ψυχικής λειτουργίας, του πώς αναπτύσσεται και όχι στατικά απλώς υπό την άποψη του αποτελέσματος. Θα μπορούσαμε δηλαδή να υποθέσουμε ότι οι απαρχές της γενετικής μεθόδου βρίσκονται στο άρθρο εκείνο, δηλαδή από το 1925 ακόμα. Τότε αποτελούσε μία επιχειρηματολογία στο πλαίσιο της υπέρβασης του νατουραλισμού, ενώ στην «Ιστορία των ανώτερων νοητικών λειτουργιών» υπάρχει στο πλαίσιο συνειδητής εφαρμογής της γενετικής μεθόδου.

Σε κάθε περίπτωση βέβαια αυτό το έργο συγκρινόμενο με τα προηγούμενα δείχνει πως η κατευθυντήρια τάση στην ανάπτυξη της Ιστορικής – Πολιτισμικής προσέγγισης είναι η αντίληψη του κοινωνικού προσδιορισμού της ψυχογένεσης καθώς προοδευτικά αποκτά όλο και σπουδαιότερο ρόλο στο σύστημα που παρουσιάζει(Δαφέρμος, 2002b). Άλλωστε η γενετική μέθοδος βρίσκεται σε αδιάσπαστη σύνδεση με την ερευνητική υπόθεση του κοινωνικού χαρακτήρα της ψυχογένεσης. Βέβαια αυτή η προοδευτική ενίσχυση του κοινωνικού χαρακτήρα της ψυχογένεσης ενέχει και αντιφάσεις. Σύμφωνα με τον Δαφέρμο (2002b) ακόμα και σε αυτό το στάδιο υπάρχουν υπολείμματα νατουραλιστικής κατανόησης του ψυχισμού. Η επιχειρηματολογία σχετικά με τα

νατουραλιστικά γνωρίσματα της περιόδου αυτής γίνεται αναφορικά με το ότι η πολιτισμική διαμεσολάβηση είναι και αυτή σε τελική ανάλυση μία μερική τροποποίηση του βασικού συμπεριφορικού σχήματος Ερέθισμα – Αντίδραση (Δαφέρμος, 2002b). Η έμφαση δηλαδή στον παράγοντα «χ» ο οποίος αλλάζει την απλή σχέση Ερεθίσματος - Αντίδρασης, η οποία εγκαινιάστηκε με το έργο «Η συνείδηση ως πρόβλημα για τη Ψυχολογία της Συμπεριφοράς», σε αυτό το έργο βρίσκεται σε επαφή με τα εσωτερικά του όρια ως αντίληψη. Αυτό θα αποτελέσει και αφορμή για το ξεπέρασμα του διλήμματος της συγκεκριμένης γνωσιακής συγκυρίας με τη περαιτέρω διαμόρφωση της θεωρίας του Vygotsky. Η νέα περίοδος που εγκαινιάστηκε σχετίζεται με τη μείωση της σημασίας αυτών καθεαυτών των λέξεων ως διαμεσολαβήσεις και την ενίσχυση του νοήματος ως τέτοιας και πως αυτό είναι το καθοριστικό στοιχείο της διαμόρφωσης της συνείδησης.

Κεφάλαιο Όγδοο : Νόηση και Ομιλία

1) Η μεθοδολογία συγκρότησης του έργου

Το βιβλίο αυτό είναι αποτέλεσμα σύνθεσης προβληματισμών διαφορετικών περιόδων της ζωής του Vygotsky (Δαφέρμος, 2002b). Αυτό είναι ακριβώς που το καθιστά και δύσκολο στην επεξεργασία του. Για τον λόγο αυτό θα γίνει απόπειρα εξέτασης των διαφορετικών κεφαλαίων με βάση την μεθοδολογία που προτείνεται από τον Δαφέρμο (2002b). Το βιβλίο χωρίζεται σε τρεις φάσεις, στις οποίες διατυπώνονται διαφορετικά στάδια ανάπτυξης της Πολιτισμικής – Ιστορικής προσέγγισης. Το 4^ο και το 5^ο κεφάλαιο ονομάζονται αντίστοιχα «Οι γενετικές ρίζες της Νόησης και Ομιλίας» και «Μία πειραματική έρευνα για τη διαμόρφωση των εννοιών» και συναπαρτίζουν τη πρώτη ερευνητική περίοδο. Το 2^ο και το 3^ο κεφάλαιο ονομάζονται «Το πρόβλημα της Νόησης και της Ομιλίας στη θεωρία του Πιαζέ» και «η Θεωρία του Στερν για την ανάπτυξη του Λόγου» αποτελούν τη δεύτερη περίοδο. Το 6^ο κεφάλαιο διαμορφώθηκε τη περίοδο ανάμεσα στο 1932 -1933 και έχει ένα σχετικά διακριτό περιεχόμενο (Δαφέρμος, 2002b). Το 1^ο και το 7^ο κεφάλαιο τη τελευταία περίοδο. Αποτελεί σαφώς ένα από τα πλουσιότερα έργα του Vygotsky.

Η βασική θεματική του βιβλίου, όπως υποδηλώνει και ο τίτλος του είναι η σχέση ανάμεσα στη σκέψη και την ομιλία. Όσο προχωράει η επεξεργασία των δύο αυτών λειτουργιών βλέπουμε να αλλάζουν και τα συμπεράσματα που βγαίνουν για τη σχέση που επικρατεί ανάμεσα τους. Συγκεκριμένες και ρητές αναφορές στο ζήτημα της συνείδησης βρίσκουμε πολύ δύσκολα. Παρόλα αυτά η κατεύθυνση των ερευνών για τη σχέση νόησης - ομιλίας είναι πάντοτε προς την διερεύνηση της συνείδησης. Συγκεκριμένα όπως λέει στον επίλογο του έργου « Αποπειραθήκαμε να εξετάσουμε πειραματικά τη διαλεκτική μετάβαση από την αίσθηση στη σκέψη και να δείξουμε ότι η πραγματικότητα αντανακλάται διαφορετικά στη σκέψη από ότι στην αίσθηση... Εάν η συνείδηση με τη μορφή της αίσθηση και η συνείδηση με τη μορφή της σκέψης κυριαρχούνται από διαφορετικούς τρόπους αντανάκλασης της πραγματικότητας, αντιπροσωπεύουν και διαφορετικούς τύπους της συνείδησης»(Σελ. 285) (Vygotsky, 1987). Για αυτό σε κάθε περίοδο έχουμε τροποποίηση του περιεχομένου της έννοιας καθώς σε κάθε περίοδο εξετάζεται όλο και πιο βαθιά η σχέση ανάμεσα στη νόηση και την ομιλία.

Σε αυτό το βιβλίο βλέπουμε να ξεδιπλώνεται στην ώριμη μορφή της η γενετική μέθοδος. Όπως επισημαίνει και ο Wertsch η γενετική μέθοδος δεν είναι απλώς η μελέτη των φαινομένων της ψυχολογίας απλώς ως διεργασίες ή διαδικασίες. Είναι κυρίως η μελέτη η οποία έχει ως προϋπόθεση της και το ότι η ίδια η διαδικασία της ανάπτυξης αλλάζει (Wertsch, 1985). Στη βάση αυτής της ανάλυσης, σε αντίθεση με μονοπαραγοντικές θεωρήσεις της ψυχολογίας, όπως η ψυχανάλυση, για τον Vygotsky με την αλλαγή του χαρακτήρα της ανάπτυξης θα πρέπει να αλλάζουν και τα κάθε φορά ερμηνευτικά εργαλεία της επιστήμης (Wertsch, 1985). Στο Νόηση και Ομιλία βλέπουμε την γενετική μέθοδο ιδίως στην έμφαση που δίνεται στις συνθέσεις των δια-λειτουργικών σχέσεων καθώς και στον αναπτυξιακά τροποποιήσιμο λειτουργικό ρόλο της λέξης (Wertsch, 1985) Όπως αναφέρει και ο ίδιος ο Vygotsky «Μόνο μία ιστορική θεώρηση του εσωτερικευμένου λόγου, έχει τη δυνατότητα να μας καθοδηγήσει σε μία σωστή κατανόηση αυτού του σύνθετου και εκπληκτικού προβλήματος».(285)

2) 1η ερευνητική περίοδος

Το 4^ο κεφάλαιο είναι μία προσπάθεια διερεύνησης της προϊστορίας της ομιλίας και της νόησης. Ο Vygotsky παρουσιάζει και αξιολογεί τα γενικά συμπεράσματα σπουδαίων ερευνών της εποχής του σε σχέση με τη φυλογενετική προέλευση και την οντογενετική ανάπτυξη των δύο αυτών λειτουργιών. Είναι σαφές ότι η έρευνα αυτή έχει κομβική θέση για την εξέταση της γενικής σχέσης της νόησης με την ομιλία καθώς αποπειράται να εξηγήσει τις ιστορικές προϋποθέσεις της ανάπτυξης των έξυπνων – γνήσια ανθρώπινων - πράξεων και της ομιλίας. Σύμφωνα με το Δαφέριμο το 4^ο κεφάλαιο αντιπροσωπεύει και ένα γενικό σχεδιάγραμμα της λογικής του βιβλίου καθώς τοποθετεί σε πρώτο πλάνο τον γενικό άξονα σχετικά με τη σχέση λόγου και νόησης.

Όσον αφορά τη φυλογένεση στο πρώτο τμήμα του κεφαλαίου ο Vygotsky αποδεικνύει στηριζόμενος σε μελέτες της εποχής την ύπαρξη τομής ανάμεσα στη νόηση και το λόγο των ανθρώπων σε σχέση με αυτές των χιμπατζήδων. Τα βασικά επιχειρήματα είναι ότι η διανοητική δραστηριότητα των χιμπατζήδων δεν μπορεί να υπερβεί την οπτική οργάνωση ενός προβλήματος καθιστώντας τις σχετικά έξυπνες αντιδράσεις να έχουν

συγκυριακό χαρακτήρα. Αντιστοίχως η έκφραση στα είδη αυτά δεν έχει ούτε συμβολικό ούτε αντικειμενικό χαρακτήρα, υπό την άποψη του προσανατολισμού σε μία έξω-υποκειμενική διαδικασία, και είναι περισσότερο συναισθηματικός λόγος. Αυτό σημαίνει ότι ο λόγος στα ανθρωποειδή συνδέεται με την έκφραση της άμεσης συναισθηματικής κατάστασης, την κοινοποίηση της αντίδρασης σε ένα ακουστικό ή οπτικό ερέθισμα σε ένα ευρύτερο κοινωνικό σύνολο με τη χρήση φυσικών μέσων (Vygotsky, 1987). Σε σημαντικό βαθμό τα επιχειρήματα αυτά βασίζονται στο πρόλογο της ρώσικης μετάφρασης του βιβλίου του Kohler « Η έρευνα της νοημοσύνης των ανθρωποειδών » και στο πρόλογο της ρώσικης μετάφρασης του Koffka « Ανάπτυξη της Βασικής Ψυχολογίας ».

Επομένως τόσο η νόηση όσο και η ομιλία είναι σε σημαντικό βαθμό λιγότερο αναπτυγμένες σε σχέση με τον χαρακτήρα που έχουν στον άνθρωπο. Ο βασικός λόγος για τον οποίο παρουσιάζεται αυτή η καθυστέρηση είναι για το Vygotsky το γεγονός ότι οι δύο αυτές λειτουργίες δεν έχουν βρεθεί σε σύνδεση ώστε η νόηση να λεκτικοποιείται και η ομιλία να συγκροτείται στη βάση των σημείων. Άρα το στάδιο πριν από τη στρατηγική αυτή σύνδεση των δύο λειτουργιών είναι αντιστοίχως η προλεκτική νόηση και η προνοητική ομιλία και αναγνωρίζονται ως οι γενετικές ρίζες της ανθρώπινης ομιλίας και σκέψης (Vygotsky, 1987).

Η ίδια μεθοδολογία χρησιμοποιείται και για την εξέταση του θέματος οντογενετικά. Με τις έρευνες του Buhler κατά τον Vygotsky αποδεικνύεται ότι υπάρχουν νοητικές πράξεις από παιδιά μικρότερο από ενός έτους, προτού δηλαδή το παιδί εξοικειωθεί με την ομιλία. Αντιστοίχως το βάβισμα, το γέλιο και άλλες αντιδράσεις του παιδιού θεωρούνται ότι αποτελούν ένα στάδιο πριν την ανάπτυξη ανθρώπινου λόγου. Επομένως οι ρίζες της αναπτυγμένης ανθρώπινης νόησης και ομιλίας τοποθετούνται πολύ πριν βρεθούν οι δύο αυτές λειτουργίες συνδεδεμένες.

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο είναι σχετικά δύσκολη η εύρεση συγκεκριμένων αναφορών στο ζήτημα της συνείδησης. Η ανάδειξη ενεργητικών συμπεριφορών αποτελεί μία από τις από τις αναφορές που γίνονται. Συγκεκριμένα η θέληση για εκμάθηση του λεξιλογίου από το παιδί και η ενεργητική προώθηση του, οι οποίες αποτελούν εκδηλώσεις μίας πρόωρης οργάνωσης της συμπεριφοράς παρουσιάζονται χρονικά μόλις το παιδί αρχίσει να εξοικειώνεται με τα γλωσσικά σύμβολα. « Το παιδί βλέποντας ένα νέο

αντικείμενο, ρωτά πως το λένε. Βρίσκεται σε μία θέση στην οποία χρειάζεται μία λέξη και ενεργητικά προσπαθεί να μάθει το σημείο που ανήκει στο αντικείμενο και το οποίο που επιτρέπει να ονομάσει και να επικοινωνήσει» (σελ. 148) (Vygotsky, 1987). Η ενεργητικότητα με τη μορφή αυτή αποτελεί εκδήλωση της ανάδειξης αυτών των πρώων ρυθμιστικών γνωρισμάτων της συνείδησης.

Το 5^ο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στο πως διαμορφώνονται οι έννοιες και εντάσσεται στη πρώτη φάση επεξεργασίας του «Νόηση και Ομιλία». Μέσω της αντιπαράθεσης με μηχανιστικές αντιλήψεις για την έρευνα των λέξεων αναδεικνύονται ιδιαίτερα ενδιαφέροντα θεωρητικά ερωτήματα της πορείας του έργου αυτού. Το κομβικό ζήτημα είναι γιατί η χρήση της λέξης στα παιδιά έχει διαφορετικό χαρακτήρα από ότι στους ενήλικες, μία θεωρητική κατανόηση που επηρεάζει ιδιαίτερα το πώς ο Vygotsky εννοεί την σχέση ενός υποκειμένου με την αντικειμενική πραγματικότητα. Ο λειτουργικός ρόλος της λέξης, το νόημα της λέξης και τα τρία στάδια ανάπτυξης των εννοιών είναι οι βασικοί κόμβοι του κεφαλαίου. «... τα θεμελιώδη και αναγκαία στοιχεία της διαδικασίας (της ανάπτυξης των εννοιών) είναι η λειτουργική χρήση των λέξεων ή άλλων σημαδιών ως μέσα ενεργητικής κατεύθυνσης προσοχής, αποχωρισμού και απομόνωσης γνωρισμάτων, αφαίρεσης των γνωρισμάτων και επανανοποίησης τους» (σελ. 158) (Vygotsky, 1987)

Το ερευνητικό έργο του Asch αποτέλεσε σημαντική πηγή αναστοχασμού για τον Vygotsky. Η θεωρία του Asch για το πώς συγκροτούνται οι έννοιες προσανατολιζόταν στην υπέρβαση του μηχανιστικού χαρακτήρα των σύγχρονων ερευνών για τη γλώσσα στα παιδιά και στους ενήλικες και να οικοδομήσει πειραματική διαδικασία που θα αναδείκνυε το ζωντανό χαρακτήρα της λέξης ως στοιχείο της απόκρισης του υποκειμένου. Η μηχανιστική αντίληψη για τη διαμόρφωση των εννοιών θεωρεί πως οι έννοιες συγκροτούνται σε ένα λογικό επίπεδο στη βάση των κοινών χαρακτηριστικών που συγκροτούν εκτενέστερα τις έννοιες αυτές μεταξύ τους. Δηλαδή όσο περισσότερο μοιάζουν δύο αντικείμενα τόσο θα συγκροτούνται από κοινού οι έννοιες τους και όσο λιγότερο μοιάζουν τόσο θα διαφοροποιούνται. Η αντίληψη αυτή υποβάλλεται σε βαθειά κριτική τόσο από το Vygotsky όσο και από τον Asch καθώς δεν δείχνει τη διαδικασία της παραγωγής των εννοιών – το γενετικό χαρακτήρα κατά Vygotsky - και λαμβάνει το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ως ουσία της έρευνας (Vygotsky, 1987).

Η συμβολή του Asch έγκειται στο ότι η παραγωγή της έννοιας οικοδομείται πάνω στη βάση των ζωντανών – ενεργητικών αλληλεπιδράσεων του ατόμου με την πραγματικότητα και όχι σε ένα ιδεατό – εποπτικό χώρο λογικής συνάρθρωσης. Δηλαδή για τον Asch η έρευνα των εννοιών είναι συναρθρωμένη με την εξέταση τους στο πλαίσιο της καθημερινής πραγματικότητας του υποκειμένου. Ιδιαίτερα για τον Vygotsky η αντίληψη του Asch εξειδικεύεται στο ότι οι έννοιες αναδεικνύονται στη βάση ενός στοχοθετημένου προς επίλυση προβλήματος. Η έμπρακτη αναμέτρηση με τα προβλήματα της ζωής διαμορφώνουν τις έννοιες.

Η διαφορά Vygotsky και Asch έγκειται στο ότι ο πρώτος θεωρεί πως μία ανάλυση που μένει μέχρι εκεί αδυνατεί να κατανοήσει την ιδιαίτερη τομή ανάμεσα στο πως ένας ενήλικος σε σχέση με ένα παιδί αποκρίνεται σε μία τέτοια κατάσταση. Η τομή αυτή είναι η διαφορά στο τρόπο σκέψης ανηλικού - ενήλικου ο οποίος κρίνει το ποιες πτυχές της πραγματικότητας γίνονται βάση για τη συγκρότηση των εννοιών. Οι πτυχές της πραγματικότητας που αντανακλούν οι έννοιες αλλάζουν ανάλογα με το λειτουργικό ρόλο της λέξης. Όπως θα εξηγηθεί με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στη συνέχεια, στους ενήλικες η λέξη αποτελεί μέσο τόσο αμοιβαίας όσο και ατομικής (για τον ίδιο τον εαυτό) κατανόησης και επικοινωνίας σε αντίθεση με τα παιδιά που μέχρι μία ηλικία αποτελεί απλή ιδιότητα ενός αντικειμένου. Η διαφοροποίηση του λειτουργικού ρόλου της λέξης δημιουργεί διαφορετικά στάδια συγκρότησης των εννοιών και ως εκ τούτου διαφορετική σκέψη(Vygotsky, 1987).

Ο Vygotsky όμως δεν διαγράφει το ρόλο της εξωτερικής πραγματικότητας στη διαμόρφωση των εννοιών. Συγκεκριμένα «... ούτε η καθιέρωση του στόχου ούτε η ανάδειξη της ανάγκης για τη διαμόρφωση της έννοιας μπορεί να θεωρηθεί η αιτία της διαδικασίας της διαμόρφωσης των εννοιών. Αυτοί οι παράγοντες εγγυώνται το ότι η διαδικασία αυτή θα κινηθεί, όχι όμως και το ότι θα υπάρξει. Αναγνωρίζοντας έναν στόχο ως την ενεργητική δύναμη της διαμόρφωσης των εννοιών δεν μπορεί να εξηγήσει τις αιτιακές - δυναμικές και γενετικές σχέσεις οι οποίες συγκροτούν τη βάση αυτής της πολύπλοκης διαδικασίας» (σελ. 124) (Vygotsky, 1987).

«Ο χαρακτήρας του προβλήματος με το οποίο ο έφηβος βρίσκεται αντιμέτωπος και το επιλύει μέσω της διαμόρφωσης των εννοιών είναι χωρίς αμφιβολία ανάμεσα στα

λειτουργικά χαρακτηριστικά που πρέπει να ληφθούν υπόψη για μία ολοκληρωμένη επιστημονική εξήγηση της διαδικασίας της διαμόρφωσης των εννοιών. Ακριβώς το αναδύμενο πρόβλημα, ανάγκη ή στόχος που τίθεται για τον έφηβο από το κοινωνικό του περιβάλλον τον αναγκάζει να κάνει το αποφασιστικό βήμα για την ανάπτυξη της σκέψης του» (σελ 122) (Vygotsky, 1987).

«Σε αντίθεση με τη θεωρία της ωρίμανσης των ενστίκτων και ενδογενών τάσεων, η κινητήρια δύναμη (ή κίνητρο) η οποία καθορίζει τη αρχή αυτής της διαδικασίας και θέτει σε πράξη τον μηχανισμό ωρίμανσης της συμπεριφοράς προωθώντας την μπροστά προς τη περαιτέρω ανάπτυξη δεν βρίσκεται εσωτερικά αλλά έξω από τον έφηβο» (σελ 125) (Vygotsky, 1987).

Στα αποσπάσματα αυτά βρίσκουμε μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ανάλυση εσωτερικού και εξωτερικού. Η εξωτερική πραγματικότητα έχει πραγματικό ρόλο και θέση στο σύστημα του Vygotsky. Το εξωτερικό έχει ένα δομικό ρόλο στο ψυχισμό του ανθρώπου και αντιπροσωπεύεται με τη μορφή του κινήτρου, δηλαδή της δύναμης που θέτει την όλη διαδικασία σε κίνηση. Έτσι ο άνθρωπος γίνεται αντιληπτός ως ενεργό μέλος του κοινωνικού του περιγύρου, η έμπρακτη αλληλεπίδραση με το οποίο είναι η βάση για την ανάπτυξη των νοητικών του λειτουργιών. Με τις παραδοχές αυτές το περιεχόμενο της σχέσης ανάμεσα στις δια-ψυχικές και τις ενδο-ψυχικές λειτουργίες, αυτό δηλαδή που ονομάζεται από τον Wertsch (1985) γενικός γενετικός νόμος της πολιτισμικής ανάπτυξης, βαθαίνει. Η αλληλεπίδραση των ανθρώπων δεν νοείται σαν μία ξεκομμένη αλληλεπίδραση συνειδήσεων. Οι έμπρακτες, αναγκαίες, κοινωνικές δεσμεύσεις των ανθρώπων είναι αυτές που ωθούν το όλο σύστημα σε κίνηση. Όταν αυτές οι κοινωνικές υλικές δεσμεύσεις απουσιάζουν και ο άνθρωπος δεν έχει τα κίνητρα μέσω των οποίων αναπτύσσεται η νοητική δραστηριότητα, δεν κατακτά τις πραγματικές δυνατότητες του.

Δυστυχώς το ενδιαφέρον των ερευνητών της σκέψης του Vygotsky παραγνωρίζουν αυτή την αρκετά υποτιμημένη πλευρά του Vygotsky καθώς κυρίως προσανατολίζονται στις αντιλήψεις του για τη διαμεσολαβημένη νόηση.

Το κεφάλαιο 5 στο σημαντικότερο και μεγαλύτερο κομμάτι του είναι αφιερωμένο στην εξήγηση των τριών σταδίων ανάπτυξης της σκέψης. Τα τρία αυτά στάδια είναι ο

συγκρητισμός, η σκέψη κατά συμπλέγματα και η εννοιολογικά δομημένη σκέψη. Ο συγκρητισμός που είναι το πρώτο επίπεδο ανάπτυξης των εννοιών αντανακλά μία οργάνωση των εξωτερικών αντικειμένων βάσει τυχαίων απροσδιόριστων στιγμών της αισθητηριακής πραγματικότητας (Δαφέρμος, 2002b). Παραδείγματος χάριν ένα παιδί θα κατηγοριοποιήσει δύο αντικείμενα κάτω υπό την ίδια έννοια λόγω του ότι του αρέσουν ή επειδή μοιάζουν με κάποιο αγαπημένο του αντικείμενο (Wertsch, 1985). Δεν παρουσιάζεται ακόμη εσωτερική ενιαιότητα ανάμεσα στις διαφορετικές έννοιες. Αντιθέτως ο κόσμος και το νόημα του βρίσκονται σε μία χαώδη απροσδιόριστη ενότητα, στην οποία κυριαρχεί η τάση για σύντμηση και περίληψη των νοημάτων σε λίγες λέξεις (Zavershneva, 2014). Έτσι οι ίδιες λέξεις μπορούν να αντανακλούν διαφορετικές πτυχές και αντικείμενα της πραγματικότητας ταυτόχρονα. Η ομιλία είναι αποσπασμένη από τη νοητική δραστηριότητα (Zavershneva, 2014).

Στο επόμενο επίπεδο οι έννοιες αρχίζουν να αποκτούν μία σχετική αλληλεπίδραση μεταξύ τους, με αποτέλεσμα τα παιδιά να μπορούν να κάνουν κάποιες γενικές και εξειδικευμένες κατηγοριοποιήσεις αντικειμένων στη βάση των κοινών τους χαρακτηριστικών (Vygotsky, 1987). Αυτό είναι και το στάδιο της κατηγοριοποίησης βάσει πλεγμάτων ή «οικογενειακών ονομάτων», όπου και παρουσιάζεται η ψευδοέννοια. Πριν την ψευδοέννοια ο Vygotsky παρουσιάζει τέσσερις ακόμη φάσεις ανάπτυξης αυτής της σκέψης. Στη σκέψη αυτή, βασικό χαρακτηριστικό της λέξης είναι ότι βρίσκεται σε άμεση σύνδεση με το αντικείμενο που ονοματίζει. Η λέξη αντιπροσωπεύει κάποια πτυχή της πραγματικότητας. Σε αντίθεση λοιπόν με το συγκρητισμό η λέξη έχει για πρώτη φορά προσανατολισμό προς αντικείμενα (Wertsch, 1985). Αποτυπώνει πραγματικά τους χαρακτηριστικά. Τα αντικείμενα έτσι συνδέονται μεταξύ τους σε αλυσίδες οργανωμένες στη βάση των πραγματικών φανερών συνδέσεων ανάμεσα τους (Zavershneva, 2014). Η διασύνδεση αυτή οφείλεται στην ανάπτυξη αφαιρετικής ικανότητας καθώς με αυτό τον τρόπο είναι δυνατή η από κοινού κατηγοριοποίηση των αντικειμένων σε ιεραρχημένη βάση. Παρόλα αυτά η αφαίρεση είναι αρκετά ανώριμη στο πρώιμο αυτό στάδιο. Ως εκ τούτου υπάρχει σύγχυση βασικών και συμπληρωματικών γνωρισμάτων στη βάση των οποίων υπάρχουν αυτά τα ασταθή συμπλέγματα (Zavershneva, 2014).

Το νόημα της λέξης δεν είναι αποσπασμένο από τα συγκεκριμένα αντικείμενα στα οποία αναφέρεται η λέξη. Η κατάκτηση αυτή ταυτόχρονα είναι και ένα από τα μειονεκτήματα της περιόδου. Η σκέψη δεν μπορεί να υπερβεί το αποκλειστικά άμεσα εμπειρικά δοσμένο και να εκτελέσει αφηρημένες αναλύσεις. Όσο προοδευτικά το παιδί κατακτά αυτή τη νέα λειτουργία οι διάφορες λέξεις συνδέονται μεταξύ τους. Έτσι διαμορφώνονται αλυσίδες λέξεων που συνδέονται μεταξύ τους στη βάση των κοινών χαρακτηριστικών αντικειμένων που αντανακλούν. Το νόημα της λέξης τροποποιείται ανάλογα με τις συγκυριακές συνδέσεις. Είναι πολύ σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι σε αυτή την ερευνητική φάση ο Vygotsky αξιοποιεί την έννοια του νοήματος της λέξης μόνο στο πλαίσιο της εξέτασης της λέξης. Δεν χρησιμοποιείται ως μονάδα εξέτασης της λεκτικής νόησης όπως στην ύστερη φάση του έργου (Vygotsky, 1987).

Στο τρίτο και τελευταίο στάδιο εμφανίζεται η νόηση στην ώριμη της μορφή υπό την άποψη της καθοριστικής σύνθεσης λόγου και νόησης. Στην εννοιολογική σκέψη η αφαιρετική δυνατότητα υπερβαίνει τον ανώριμο χαρακτήρα που παρουσιάζεται στη συμπλεγματική σκέψη και γίνεται η βάση πάνω στην οποία συγκροτούνται μόνιμες και σταθερές αντιστοιχίσεις ανάμεσα στα αντικείμενα και τις λέξεις. Σε αυτό το στάδιο οι έννοιες συγκροτούνται ιεραρχημένες μεταξύ τους σε ένα νοητικά οργανωμένο δίκτυο νοημάτων (Zavershneva, 2014). Αυτή η διασύνδεση των εννοιών μεταξύ τους οφείλεται στο ότι ομοιογενείς γενικεύσεις αποκτούν όλο και πιο στενή και ιεραρχημένη σχέση χάρις στην εννοιολογική τους οικειότητα (Leontiev, 2005). Σε αυτό το στάδιο μία έννοια μπορεί να περιγραφεί αναρίθμητες φορές μέσω άλλων γενικευτικών μέσων και εννοιών, το οποίο ονομάζεται ο νόμος της ισότητας των εννοιών (Zavershneva, 2014). Με την ανάβαση στο επίπεδο της εννοιολογικής σκέψης οι συμπλεγματικές σχέσεις δεν αναιρούνται εντελώς, αλλά παραμένουν στο πλαίσιο της εννοιολογικής σκέψης (Zavershneva, 2014).

Η ουσία της παραπάνω τυπολογίας είναι ο κάθε φορά διαφορετικός ρόλος της λέξης σε κάθε στάδιο. Η αλλαγή του λειτουργικού ρόλου της λέξης οφείλεται στο ότι αλλάζει αυτό στο οποίο μπορεί και αναφέρεται η λέξη. Η αντίληψη αυτή θεμελιώνεται στη κατανόηση της λέξης ως γενίκευσης, δηλαδή ως μέσου αναγωγής αυτού που περιγράφεται από τη λέξη σε κάποιας γενικότερης τάξης φαινόμενο. Όταν το παιδί εξοικειώνεται για πρώτη φορά με τη γλώσσα, η λέξη έχει αποκλειστικά χαρακτήρα ιδιότητας του

αντικειμένου. Δηλαδή έχει αποκλειστικά κοινωνικό χαρακτήρα, εφόσον ο μοναδικός ρόλος που επιτελεί είναι η επικοινωνία. Ο λειτουργικός του ρόλος είναι αποκλειστικά ονοματικός. Ο λειτουργικός αυτός ρόλος γεννά τη σκέψη της περιόδου, δηλαδή τον συγκρητισμό. Η νόηση δεν έχει βρει στη λέξη ένα γενικό σύστημα κατηγοριοποίησης και οργάνωσης καθώς η λέξη αποτελεί χαρακτηριστικό του πράγματος με αποτέλεσμα η σκέψη του παιδιού να θεμελιώνεται στη συγκεκριμένη οπτική και πρακτική εμπειρία του ατόμου. Η σκέψη βάσει ασύνδετων συνδέσεων, τυχαίων συσχετίσεων οφείλεται στο ότι λείπει ένα γενικό υπόστρωμα οργάνωσης των λέξεων μεταξύ τους (Vygotsky, 1987)

Για τη μετάβαση από το συγκρητισμό στη σκέψη βάσει πλεγμάτων κομβικό ρόλο έχει η τροποποίηση του ρόλου της λέξης. Η λέξη γίνεται όργανο κατηγοριοποίησης κοινών αντικειμένων ή όπως παρομοιάζει ο Vygotsky, οικογενειακό όνομα. Η λέξη γίνεται ένα τυπικό υπόδειγμα μιας σειράς αντικειμένων που έχουν κάποια κοινά γνωρίσματα. «Η λέξη δεν λέει κάτι απλώς δείχνει αυτό στο οποίο αναφέρεται» (Wertsch, 1985). Έτσι η λέξη γίνεται αυθεντικά μέσο γενίκευσης. Ιδιαίτερος τύπος αυτής της σκέψης είναι η ψευδοέννοια, η οποία στην ουσία συμπλεγματική αλλά στη μορφή έννοια. Δηλαδή μοιάζουν με έννοιες αλλά ουσιαστικά τα παιδιά τα χρησιμοποιούν κατανοώντας τα αντιστοιχημένα με συγκεκριμένα αντικείμενα και όχι έννοιες. Προωθητικός μοχλός της αλλαγής αυτής στο ρόλο της λέξης και κατ' επέκταση στο χαρακτήρα της σκέψης είναι η επικοινωνία νέου και ενήλικα. Το παιδί αρχίζει και δανείζεται όλο και περισσότερα στοιχεία από το νόημα της λέξης όπως αυτή χρησιμοποιείται από τους ενηλίκους. Με τη περαιτέρω εξοικείωση και βαθύτερη διασύνδεση των λέξεων μεταξύ και τους και τις λέξεις να γίνονται πια αντιπροσωπευτικά στοιχεία των αντικειμένων έχουμε μία πρώτη γενική αλλά θολή οργάνωση του λεκτικού συστήματος ως γενικό σύστημα. Με την αλλαγή αυτή η λέξη γίνεται μέσο καλυτέρευσης των νοητικών διεργασιών του ίδιου του παιδιού (Vygotsky, 1987).

Για τη μετάβαση από τη σκέψη βάσει συμπλεγμάτων στην εννοιολογικά δομημένη σκέψη, κομβικό ρόλο έχει η συγκρότηση της σκέψης στη βάση αφηρημένων πλευρών. Η λέξη αποσυνδέεται από την άμεση και απόλυτη αντιστοίχηση της με οπτικά – εμπειρικά – πρακτικά - αισθητικά χαρακτηριστικά της πραγματικότητας. Η διαδικασία αυτή δεν σημαίνει ότι οι λέξεις παύουν να λειτουργούν αντιπροσωπεύοντας τη πραγματικότητα,

αλλά ότι βαθαίνει ο χαρακτήρας της αντιπροσωπευτικότητας. Οι λέξεις είναι σε θέση να αντανakλούν πιο ιδιαίτερες και εκλεπτυσμένες εκφάνσεις της πραγματικότητας διαμορφώνοντας έτσι νέες «συνθέσεις» (Vygotsky, 1987).

Παράλληλα αλλάζει και ο χαρακτήρας της σχέσης που έχουν οι λέξεις μεταξύ τους. Η πραγματικότητα διαμορφώνεται στη βάση εννοιολογικού συστήματος ορισμών το οποίο απαιτεί ένα ενεργητικό σύστημα κρίσεων. Στην εννοιολογική σκέψη η λέξη γίνεται μέσο ηθελημένης κατεύθυνσης της προσοχής και στη βάση αυτού του ενεργητικού χαρακτήρα αξιοποίησης του συμβόλου οικοδομούνται οι ορισμοί των λέξεων. «Μέσω της λέξης το παιδί ηθελημένα κατευθύνει τη προσοχή του σε ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, ανασυνθέτει αυτά τα απομονωμένα χαρακτηριστικά, συμβολίζει την αφηρημένη έννοια, και λειτουργεί με αυτήν ως τη πιο ανεπτυγμένη μορφή συμβόλου που έχει δημιουργήσει η ανθρώπινη σκέψη (Vygotsky, 1987).

Ο Wertsch (1985) τονίζει ότι στο Vygotsky η μορφή της γενίκευσης αντιστοιχίζεται πάντοτε με μία ιδιαίτερη μορφή ομιλίας. Όταν η ομιλία έχει αποκλειστικά χαρακτήρα κατάδειξης και αναφοράς ενός αντικειμένου κυριαρχούν πρώιμες μορφές γενίκευσης της πραγματικότητας. Όταν δε η ομιλία αρχίζει και αποκτά συμβολικό χαρακτήρα, πραγματοποιούνται ανώτερες μορφές γενίκευσης (Wertsch, 1985). Οι έννοιες της πλαισίωσης και της αποπλαισίωσης χρησιμοποιούνται από το Wertsch για να εξηγήσει τη κίνηση προς ανώτερες μορφές γενίκευσης. Όσο περισσότερο το νόημα της λέξης αποδεσμεύεται από τα φυσικά χαρακτηριστικά του λόγου και τις φυσικές παραπομπές της λέξης τόσο κυριαρχεί η τάση της αποπλαισίωσης. Η πλαισίωση εκδηλώνεται με τον ακριβώς αντίθετο τρόπο (Wertsch, 1985).

Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στην έννοια του «νοήματος της λέξης» η οποία έχει κομβική θέση. «Το παιδί αλληλεπιδρά κοινωνικά με τους ενηλίκους μέσω λέξεων οι οποίες έχουν νόημα. Σε ένα σημαντικό βαθμό, αντικειμενικές συνδέσεις αντανakλώνται σε αυτές τις συγκρητικές συνδέσεις... με τη βοήθεια της λέξης» (σελ. 134). Το «νόημα της λέξης» είναι το υπόβαθρο χάρις στο οποίο είναι δυνατή η αντανakλαση των χαρακτηριστικών των πραγμάτων. Το «νόημα της λέξης» είναι η αντιστοίχιση, η παραπομπή της λέξης στο πράγμα. Όσο περισσότερο αλλάζει ο ρόλος της λέξης βαθαίνει η δυνατότητα του «νοήματος της λέξης» να αντανakλά το πλούτο των πραγματικών σχέσεις

ανάμεσα στα αντικείμενα. Η κοινωνική ένταξη, η ανάγκη αμοιβαίας επικοινωνίας είναι το υπόβαθρο της δημιουργίας αυτών των νοημάτων ως μέσων για την πραγμάτωση της συνδιαλλαγής παιδιών – ενηλίκων (Vygotsky, 1987).

Στο στάδιο του συγκρητισμού το «νόημα της λέξης» αντιπροσωπεύει συνδέσεις στη βάση τυχαίων (υποκειμενικών είναι η ακριβής έκφραση που χρησιμοποιεί ο Vygotsky) πλευρών των αντικειμένων που εντυπώθηκαν στο παιδί. Ο βαθμός ομοιότητας των αντικειμένων δηλαδή οι συγκυριακές εξωτερικές συνδέσεις και όχι κάποια καθολικά χαρακτηριστικά τους είναι ο λόγος που το νόημα της λέξης υπόκειται συνεχώς τροποποιήσεις σε αυτή την ηλικία. Αντιθέτως στη σκέψη στη βάση συμπλεγμάτων και στην εννοιολογική σκέψη οι αντικειμενικές συνδέσεις γίνονται η βάση για το νόημα των λέξεων (Vygotsky, 1987).

Η επικοινωνία του παιδιού με τον ενήλικα είναι δυνατή λόγω του ότι οι λέξεις στα δύο τελευταία στάδια της σκέψης έχουν την ίδια δυνατότητα αντιστοίχισης με αντικείμενα (Object relatedness). Το γεγονός ότι ενήλικοι και ανήλικοι είναι σε θέση να επικοινωνήσουν θεμελιώνεται στην επαφή που πραγματώνεται μέσω των λέξεων. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι έχουν την ίδια λειτουργία. Στην εννοιολογική σκέψη η λέξη γίνεται φορέας και πλαίσιο για την παραγωγή της έννοιας. Η λέξη είναι μορφή ύπαρξης της έννοιας, όχι απλά αντιπροσώπευση του αντικείμενου (Vygotsky, 1987).

Στη βάση των παραπάνω προϋποθέσεων το «νόημα της λέξης» εκφράζει στο εννοιολογικό στάδιο μία βεντάλια θέσεων που μπορεί να πάρει μία λέξη σε μία φράση ανάλογα με το σκοπό που έχει ο ομιλητής. Εντούτοις η απελευθέρωση της λέξης από το συγκεκριμένο νόημα της δεν σημαίνει ότι η λέξη αποδεσμεύεται από τη συγκεκριμένη αναφορά της σε κάποιο αντικείμενο. Η λέξη στο στάδιο στην εννοιολογικής συγκρότησης της σκέψης αποτελεί ακόμη σύμβολο αναφοράς σε συγκεκριμένο αντικείμενο. Για το Vygotsky το ότι η λέξη μπορεί να εκφράσει μία βεντάλια νοημάτων οφείλεται στην περαιτέρω διασύνδεση των γενικεύσεων μεταξύ τους. Δηλαδή η εννοιολογική συγκρότηση των λέξεων μεταξύ τους, η οποία μπορεί να γίνει στη βάση και του πιο αφηρημένου κριτηρίου είναι η αιτία αυτής της ανεξαρτησίας στη χρήση της λέξης (A. N. Leontiev, 2006). Ο βαθμός συνειδητοποίησης των δυνατοτήτων που προσφέρει η λέξη είναι ο μοχλός από τον οποίο κρίνεται ο πλούτος των νοημάτων που μπορεί να λάβει μία λέξη σε

μία πρόταση. «Η έννοια μπορεί να υπάρχει μόνο εντός ενός πλαισίου κρίσεων» (σελ 163) (Vygotsky, 1987)

Από τα παραπάνω είναι φανερό πως η έννοια του «νοήματος της λέξης» δεν σχετίζεται με το προσωπικό νόημα. «Η διαμόρφωση της έννοιας και η απόκτηση του νοήματος της λέξης είναι το αποτέλεσμα μίας σύνθετης δραστηριότητας (της λειτουργίας στη βάση της λέξης ή του σημείου) στην οποία όλες οι βασικές διανοητικές λειτουργίες συμμετέχουν με ιδιαίτερο συνδυασμό». Ο ρόλος του «νοήματος της λέξης» παρουσιάζεται στα πλαίσια της εξήγησης της διαμεσολάβησης της λέξης και όχι στα πλαίσια της ιδιαίτερης προσωπικής νοηματοδότησης. Σε αυτή την ερμηνεία του νοήματος της λέξης αποκρυσταλλώνεται η απουσία των βουλητικών διαστάσεων της ομιλίας και σύμφωνα με το Δαφέρμο (2002b) οφείλεται στο ότι ο Vygotsky τη περίοδο εκείνη εργάζεται στη βάση της νοησιαρχικής κατανόησης του ψυχισμού.

Η συνείδηση στο 4^ο και το 5^ο κεφάλαιο προσεγγίζεται στη βάση της παραπάνω ανάλυσης. Η ανάδειξη συνειδητών και ηθελημένων όρων εκδήλωσης της ανθρώπινης συμπεριφοράς συνδέεται με τη δυνατότητα προσήλωσης της προσοχής με τη βοήθεια του λεκτικού σημείου. Η κυριαρχία της πραγματικής έννοιας είναι ο δρόμος για την ανάπτυξη της συνείδησης. Όσο η νόηση μάλιστα τείνει να συγκροτείται στη βάση της εννοιολογικής σκέψης, τόσο οι εκφάνσεις της συνειδητά οργανωμένης συμπεριφοράς αποτελούν και προϋπόθεση για την περαιτέρω ανάπτυξη των δυνατοτήτων της ομιλίας. Με την ανάβαση δηλαδή στο πλαίσιο των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών, η ψυχική λειτουργία λειτουργεί με επίγνωση και όχι φυσικά και αυτόματα. Αυτή είναι μία σκέψη που ο Vygotsky αναλύει εκτενέστερα στα επόμενα κεφάλαια μέσα από την έννοια της συνειδητής επίγνωσης (Vygotsky, 1987).

Η συνείδηση αποτελεί επομένως μία ιδιαίτερη ποιότητα οργάνωσης της επεξεργασίας της πραγματικότητας ως αποτέλεσμα της οργάνωσης της νόησης στη βάση των συμβόλων της ομιλίας. Όμως σε αυτή τη τοποθέτηση σύμφωνα με τον Δαφέρμο (2002b) υπάρχει ο κίνδυνος η νόηση και η ομιλία να αντιμετωπιστούν σαν ανεξάρτητες οντότητες. Αν παραβλεφθεί δηλαδή το γεγονός ότι η νόηση μπορεί να αναπτυχθεί μονό ως γλωσσικά διαρθρωμένη νόηση, υπάρχει ο κίνδυνος να μην φανούν οι σχέσεις ασυνέχειας όσον αφορά τη νοητική δραστηριότητα έπειτα από την μύηση στο γλωσσικό σύστημα.

Ένας τέτοιος κίνδυνος εκφράζεται από την θεωρία ότι οι χιμπατζήδες λειτουργούν χρησιμοποιώντας αναπαραστάσεις και γενικότερα τις θεωρίες ανθρωπομορφισμού της συμπεριφοράς των ζώων. Οι θεωρίες αυτές ανάγουν τις κατώτερες μορφές κίνησης της δραστηριότητας των ζώων (π.χ. δοκιμή και πλάνη) σε ανώτερες (π.χ. αναπαραστάσεις, σκέψη). Έτσι παραβλέπεται η σημασία της συνείδησης ως ιδιαίτερης τάξης φαινόμενο(Vygotsky, 1987).

Από την ανάλυση της κριτικής της αντίληψη του Asch για το ρόλο της εξωτερικής πραγματικότητας στη διαμόρφωση των εννοιών και την θεωρία των τριών σταδίων ανάπτυξης διακρίνεται μία αντίφαση στην συγκεκριμένη ερευνητική περίοδο. Η αντίφαση αυτή έγκειται στο ότι παρότι η εξωτερική πραγματικότητα ορίζεται ως πηγή των κινήτρων, ο ορισμός του ψυχισμού είναι κατά βάση νοησιαρχικός. Η πορεία της συγκρότησης των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών στο παιδί παρουσιάζεται κατά βάση ως αποτέλεσμα της ένταξης του σημείου. Απουσιάζει ακόμη ο κρίκος εκείνος που συνδέει την εξωτερική πραγματικότητα με την γλωσσικά διαρθρωμένη νόηση. Έτσι ο ρόλος των κινήτρων δεν αποκτά ένα δομικό ρόλο εντός του θεωρητικού συστήματος και για αυτό κατά βάση προσδιορίζεται πολύ γενικά και καθόλου συγκεκριμένα.

Η πολυδιάσπαση αυτή δεν είναι καθόλου τυχαία. Συμβαδίζει με το χαρακτήρα της επεξεργασίας αυτής της περιόδου κατά την οποία ο Vygotsky προσδιόριζε αναλυτικά τη σχέση νόησης και λόγου. Η ενοποίηση του εξωτερικού με το εσωτερικό θα επέλθει μεταγενέστερα όταν όλες οι επιμέρους πλευρές επεξεργαστούν και το «νόημα της λέξης» τεθεί ως βαθύτερη μονάδα ανάλυσης της συνείδησης.

2) 2^η ερευνητική περίοδος – Κριτικές επεξεργασίες του Vygotsky

Το κεφάλαιο αυτό αποτελεί μία πολεμική στη θεωρία της εγωκεντρικής σκέψης η οποία αποτελεί και τη βάση από την οποία συγκροτεί ο Piaget το ερευνητικό του εγχείρημα. Για την ερευνητική μας υπόθεση η κριτική αυτή αποκτά διπλό ενδιαφέρον. Αφενός είναι μία μεθοδολογική κριτική της αδυναμίας συγκρότησης επιστημονικού προβληματισμού σε περιβάλλον φιλοσοφικής ουδετερότητας και μονόπλευρης αντικατάστασης της ερμηνείας από το πείραμα. Αφετέρου έχει ενδιαφέρον διότι ο

Vygotsky εκθέτει μερικές ενδιαφέρουσες σκέψεις σε σχέση με την έννοια της κοινωνικοποίησης όσον αφορά το ζήτημα της νόησης.

Κατά τη θεωρία του εγωκεντρικού σταδίου του Λόγου, τα παιδιά διανύουν μία περίοδο της ζωής τους στην οποία ο λόγος τους έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Είναι Λόγος ο οποίος δεν έχει προσανατολισμό προς τα εξωτερικά αντικείμενα της πραγματικότητας και είναι λόγος ημι-αυτιστικός, ημι-συνειδητός, ημι-φαντασιακός υπό την άποψη ότι κυρίως προσανατολίζεται στην ατομική ευχαρίστηση (Vygotsky, 1987). Η εμπειρική αυτή διαπίστωση που φάνηκε από τα πειράματα του Piaget, σύμφωνα με τον Vygotsky είναι αποτέλεσμα ψυχαναλυτικών και γαλλικών κοινωνιολογικών ερμηνευτικών επιρροών (Vygotsky, 1987). Πιο συγκεκριμένα το εγωκεντρικό στάδιο μπορεί να γίνει κατανοητό μόνο στο πλαίσιο μίας θεωρίας που αντιλαμβάνεται αυτό το στάδιο ως μετάβαση από το αυτιστικό στάδιο της προ-νηπιακής νόησης στην κοινωνικοποιημένη, την συνειδητά προσανατολισμένη προς την αντικειμενική πραγματικότητα, νόηση (Vygotsky, 1987).

Ο Vygotsky διαφοροποιείται σημαντικά από την παραπάνω εξήγηση και παρουσιάζει μία διαφορετική άποψη σχετικά με το εγωκεντρικό στάδιο. Το κατά Piaget εγωκεντρικό στάδιο του Λόγου αποτελεί κατά το Vygotsky στάδιο προετοιμασίας από τον εξωτερικό λόγο, στον εσωτερικευμένο λόγο (Vygotsky, 1987). Στο στάδιο του εξωτερικού Λόγου, η ομιλία εξυπηρετεί μόνο λειτουργίες κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Για αυτό ονομάζεται και κοινωνικός λόγος. Δεν είναι ακόμη Λόγος «δι' εαυτόν», εξατομικευμένος. Αντιθέτως ο εσωτερικευμένος Λόγος, αποτελεί Λόγο «δι' εαυτόν». Λειτουργεί κυρίως οργανώνοντας την εσωτερική ψυχική λειτουργία και όχι την επικοινωνία (Vygotsky, 1987). Το στάδιο του εγωκεντρικού Λόγου είναι μεταβατικό με κύρια λειτουργία τη καθοδήγηση της δραστηριότητας του παιδιού. Έχει δηλαδή πολύ σημαντικό ρόλο στις καθημερινές ανάγκες του νέου καθώς συνοδεύει τη δραστηριότητα του και παρουσιάζεται ιδίως όταν δυσκολεύεται να οργανώσει την αλληλεπίδραση του με τη πραγματικότητα. Δεν αποτελεί απλώς μερική τροποποίηση της αυτιστικής σκέψης.

Αυτό που έχει πρακτική σχέση με το ερευνητικό ερώτημα της εργασίας είναι ότι ο Λόγος είτε στην απλή εξωτερικευμένη μορφή του είτε στην εγωκεντρική φάση του, είτε στην εσωτερικευμένη φάση του είναι πάντοτε κοινωνικός Λόγος (Δαφέρμος, 2002b).

Γεννιέται με σκοπό την εξυπηρέτηση της επικοινωνίας και μετασχηματίζεται με σκοπό την εξυπηρέτηση των αυξημένων διανοητικών αναγκών που έχει η συμμετοχή στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Επομένως η αντιπαράθεση των δύο σχημάτων σκέψης στην ερμηνεία της εγωκεντρικής σκέψης έχει ως αποτέλεσμα ο Vygotsky να εκθέσει μία πολύ σημαντική πτυχή της συνείδησης, ότι δηλαδή αυτή είναι αναπόσπαστη από την κοινωνική ουσία της. Αυτό ονομάζεται γενετικός νόμος της πολιτισμικής ανάπτυξης (Wertsch, 1985). Εφόσον κάθε Λόγος έχει αναγκαστικά κοινωνικές ορίζουσες, αυτό σημαίνει πως για τον Vygotsky δεν υπάρχει μη κοινωνικοποιημένος ομιλία ή νόηση (Δαφέρμος, 2002b). Επομένως η συνείδηση για την οντογένεση είναι ευθύς εξαρχής κοινωνική νόηση, η κατάσταση της οποίας εξαρτάται από τις εκάστοτε συνθέσεις με το Λόγο. Τις συνθέσεις αυτές αναλύει ο Vygotsky στην επόμενη φάση ανάπτυξης του έργου.

Βασικό ερευνητικό θέμα του 6^{ου} κεφαλαίου είναι η ανάλυση των καθημερινών και των επιστημονικών εννοιών στα παιδιά. Το 6^ο κεφάλαιο αποτελεί τη τελευταία φάση της δεύτερης ερευνητικής περιόδου του Vygotsky κατά την οποία επεξεργάστηκε ακόμα βαθύτερα την Πιαζετική θεωρία για την ανάπτυξη της σκέψης στα παιδιά. Η επεξεργασία αυτή βασίστηκε στα πειράματα που έγιναν από την Shiff και τον Vygotsky για τη συγκρότηση των καθημερινών και των επιστημονικών εννοιών στα παιδιά.

Το πλαίσιο επεξεργασίας ορίζεται στο τρίπτυχο ανάμεσα στη κοινωνική αλληλεπίδραση με τη συμβολή των ενηλίκων στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, την προοδευτική ανάπτυξη ανώτερων και αποτελεσματικότερων συστημάτων γενίκευσης της εμπειρίας και τρίτον την ανάδειξη ηθελημένης, συνειδητής συμπεριφοράς. Οι τρεις αυτές πλευρές της διαδικασίας ανάπτυξης της σκέψης στη βάση επιστημονικών εννοιών είναι στενά συνυφασμένες αλλά αυτοτελείς διαδικασίες.

Στο κέντρο της ανάλυσης βρίσκεται η γραπτή λέξη. Χωρίς την δυνατότητα του λεκτικού ορισμού ή της λεκτικής αναφοράς είναι αδύνατη η ανάπτυξη της σκέψης πέραν του επιπέδου των καθημερινών εννοιών. Αυτή είναι μία βασική προϋπόθεση που εκφράζει ολόκληρο το έργο. Κινητήρια όμως δύναμη της ωρίμανσης των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών και της εμφάνισης της σκέψης στη βάση επιστημονικών εννοιών είναι η ύπαρξη βούλησης και συνειδητού ελέγχου της σκέψης. Η ανάπτυξη αυτών των πρώιμων

βουλητικών εκφάνσεων της συμπεριφοράς με τη μορφή του ελέγχου της γνωστικής διεργασίας είναι η βάση για τη διαμόρφωση της επιστημονικής σκέψης.

«Αυτό (η ανάπτυξη των εννοιών) προϋποθέτει την ανάπτυξη της ηθελημένης προσοχής, της λογικής μνήμης, της αφαίρεσης, σύγκρισης και της διαφοροποίησης» (σελ. 168). Φαίνεται δηλαδή πως για τον Vygotsky η είσοδος στο πεδίο της ανώτερης νόησης συνδέεται εξ αρχής με την ανάδειξη πρώιμων διεργασιών που αποτελούν κατεξοχήν γνώρισμα της συνείδησης (Vygotsky, 1987).

«...έχουμε επιχειρηματολογήσει σε άλλο σημείο ότι ο βαθμός στον οποίο μπορούμε να μιλήσουμε για ηθελημένη προσοχή μπορούμε να πούμε και για ηθελημένη μνήμη και στο βαθμό στον οποίο μπορούμε να μιλήσουμε για μνήμη στη βάση της λογικής μπορούμε να μιλήσουμε για προσοχή στη βάση της λογικής. Αυτό αντανακλά το γεγονός ότι η διανοητικοποίηση και η κατάκτηση των λειτουργιών είναι απλώς δύο πλευρές μίας και της αυτής διαδικασίας» (σελ. 187) (Vygotsky, 1987)

Η περαιτέρω ανάπτυξη των πρόωρων βουλητικών εκφάνσεων της συμπεριφοράς ως αποτέλεσμα της διδασκαλίας, οδηγεί στην εκδήλωση της συνειδητής επίγνωσης των διανοητικών μας λειτουργιών. Η διδασκαλία δεν περιορίζεται απλώς στην αφομοίωση του συγκεκριμένου υλικού που αποτελεί αντικείμενο της. Το δεύτερο και καθοριστικότερο χαρακτηριστικό που κατακτιέται είναι η δυνατότητα συνειδητής διαχείρισης του υλικού με το οποίο εξοικειώνεται το παιδί. Είναι δηλαδή η γνώση που αφομοιώνεται και αναφέρεται πάνω στην ίδια τη διαδικασία της κατάκτησης της γνώσης. Τα παιδιά μαθαίνουν πώς να χειρίζονται τη γνώση συνειδητά. Έτσι προοδευτικά από τη συνειδητή διαχείριση της γνώσης που αναφέρεται σε ένα αντικείμενο διδασκαλίας κατακτιέται η δυνατότητα συνειδητής επίγνωσης σε μια λειτουργία και έτσι τελειοποιείται η τέλεση της νοητικής της πράξης γενικά, δηλαδή μπορούμε και χειριζόμαστε αποτελεσματικότερα την επεξεργασία του υλικού (Vygotsky, 1987).

Η συνειδητή επίγνωση μπορεί να εμφανιστεί μόνο υπό τη προϋπόθεση της δυνατότητας επεξεργασίας των νοητικών του λειτουργιών στη βάση της λέξης και του νοήματος. Η μετάβαση στη «λεκτική ενδοσκόπηση» αντιπροσωπεύει την αφετηρία της δυνατότητας αφαίρεσης στις εσωτερικές νοητικές μορφές της δραστηριότητας. Η

εσωτερική ψυχική ζωή θεμελιώνεται σε διακριτές νοητικές συστηματοποιήσεις δίνοντας έτσι και τη δυνατότητα για το συνειδητό έλεγχό τους. Με το να επεξεργαζόμαστε αντικείμενα λεκτικά, μαθαίνουμε πώς να επεξεργαζόμαστε τις ίδιες μας τις ψυχικές λειτουργίες. Μαθαίνουμε πώς να βγάζουμε συμπεράσματα, τι να προσέχουμε κατά την επεξεργασία του υλικού. Στη πορεία αυτή κατακτιέται η συνειδητή επίγνωση της προσοχής χάρις στην οποία διαχωρίζεται η χαώδης αισθητηριακή πραγματικότητα σε λεκτικά σύνολα μέσω των οποίων μπορεί να προσανατολιστεί η προσοχή και όλες οι άλλες νοητικές λειτουργίες. Αυτού του είδους η προσοχή δεν σχετίζεται με τον αυθόρμητο παθητικό συντονισμό στα εξωτερικά γεγονότα. Η μνήμη, η αντίληψη αναμορφώνονται στη βάση μίας κατηγοριοποιήσιμης πραγματικότητας.

Η συνειδητή επίγνωση έχει διακριτά χαρακτηριστικά σε σχέση με την έννοια της συνείδησης. Για τον Vygotsky η συνειδητή επίγνωση αντιπροσωπεύει τη κατάκτηση εκείνου του επιπέδου ώστε το παιδί να είναι σε θέση να τοποθετεί ως αντικείμενο της ίδιας της συνείδησης του τη διεξαγωγή μίας δραστηριότητας. Έτσι μαθαίνοντας για ένα υλικό μαθαίνουμε και τη δυνατότητα να το χειριζόμαστε συνειδητά. «Η συνειδητή επίγνωση είναι μία πράξη της συνείδησης της οποίας αντικείμενο είναι η ίδια η δραστηριότητα της συνείδησης καθεαυτής». (Σελ. 190) (Vygotsky, 1987)

Η ποιοτική αυτή ανάβαση σε όλες τις νοητικές λειτουργίες θεμελιώνει τη γενική συνειδητή οργάνωση κατ' επέκταση όλων των νοητικών λειτουργιών. Χαρακτηριστικά ο Vygotsky αναφέρει « Έχουμε παρατηρήσει ότι όλες οι ανώτερες λειτουργίες έχουν μία ομογενή βάση. Γίνονται ανώτερες λειτουργίες επειδή το υποκείμενο κατακτά τη συνειδητή επίγνωση και τελειοποίηση τους» (σελ 210) (Vygotsky, 1987). Βλέπουμε λοιπόν πόσο κομβική θέση έχει η ανάδειξη της συνειδητής επίγνωσης στο γενικό σύστημα του Vygotsky καθώς είναι ο κεντρικός κόμβος εισαγωγής στις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες. Το βασίλειο των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών μπορεί να υπάρξει μόνο διαμέσου της ανάπτυξης επίγνωσης (Vygotsky, 1987).

Με τις παρατηρήσεις αυτές βλέπουμε ότι προϋπόθεση για την ανάπτυξη συνειδητής επίγνωσης με τη μορφή του οργανωμένου ελέγχου της συμπεριφοράς είναι η δυνατότητα έμφασης και διάκρισης. Το προπαρασκευαστικό στάδιο της συνειδητής προθετικής συμπεριφοράς είναι η απλή διαχείριση μη σύνθετων νοημάτων και αιτιακών

σχέσεων. Στη κατανόηση απλών λεκτικών σχέσεων βρίσκεται η προϋπόθεση για τη κατανόηση και το συνειδητό χειρισμό γενικότερων και συνθετότερων νοημάτων.

Τα συστήματα συγκρότησης των εννοιών είναι η δεύτερη σημαντική πλευρά του. Η έννοια εξετάζεται στη βάση δύο πολύ σημαντικών κόμβων. Ο πρώτος κόμβος είναι το γεγονός ότι η έννοια αποτελεί μορφή γενίκευσης ενός αντικειμένου σε άλλα αντικείμενα. Η έννοια δηλαδή προσδιορίζεται από το βαθμό στον οποίο απομακρύνεται από το άμεσο και το απτό μέσω της αφαίρεσης επουσιωδών πλευρών. Ο αντίστοιχα απτός ή αφηρημένος χαρακτήρα της είναι το κριτήριο προσδιορισμού της. Ο δεύτερος κόμβος είναι το γεγονός ότι η έννοια εξαρτάται από το σύστημα γενίκευσης στο οποίο υπάγεται κάθε φορά η έννοια. Η σχέση της έννοιας με τις υπόλοιπες μέσω του λεκτικού ορισμού της καθορίζει το σύστημα της γενίκευσης που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος μέσω των εννοιών. Η σχέση μεταξύ των εννοιών καθορίζει το κατά πόσο η σκέψη συγκροτείται ως συγκρητισμός, ως πλέγμα είτε ως εννοιολογικά δομημένες έννοιες. Κατ' αυτόν τον τρόπο αποκτά και διαφορετικό νόημα η λέξη. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το παρακάτω απόσπασμα « Έξω από ένα σύστημα (εννοιών), οι μόνες πιθανές συνδέσεις ανάμεσα στις έννοιες είναι εκείνες που υπάρχουν μεταξύ των αντικειμένων αυτών καθ' εαυτών, δηλαδή τις εμπειρικές σχέσεις τους. Αυτή είναι η πηγή για τη κυριαρχία της λογικής της πράξης και των συγκρητικών συνδέσεων των εντυπώσεων στη πρώιμη παιδική ηλικία». (σελ. 234) (Vygotsky, 1987)

Το θεωρητικό μοντέλο των αυθόρμητων – καθημερινών εννοιών και των επιστημονικών είναι μία σημαντική συμβολή στην εξήγηση του περάσματος στην εννοιολογική σκέψη. Στην αυθόρμητη έννοια η προσοχή προσανατολίζεται προς το αντικείμενο, ενώ στην επιστημονική η προσοχή προσανατολίζεται προς τη διαδικασία της νόησης. Η καθημερινή έννοια δηλαδή βρίσκεται σε μία μονόπλευρη εξάρτηση από το αντικείμενο υπό εποπτεία. Αντιθέτως η επιστημονική έννοια θεμελιώνεται στο λεκτικό ορισμό, πράγμα που της δίνει τη δυνατότητα αποκάλυψης και άλλων χαρακτηριστικών του αντικειμένου με τη βοήθεια άλλων εννοιών.

Ιδιαίτερα διδακτικό για τη σχέση Επιστημονικών και Καθημερινών εννοιών είναι το παρακάτω απόσπασμα. «Το παιδί γνωρίζει πράγματα. Έχει μία έννοια του αντικειμένου (ο Vygotsky αναφέρεται στις αυθόρμητες – καθημερινές έννοιες). Το τι ακριβώς αντιπροσωπεύει η έννοια καθ' εαυτή παραμένει θολό παρόλα αυτά για το παιδί. Κατέχει

την έννοια του αντικειμένου και έχει συνειδητή επίγνωση του αντικειμένου που αντιπροσωπεύεται με την έννοια. Δεν έχει, όμως συνειδητή επίγνωση από την έννοια καθ' εαυτή. Δεν έχει συνειδητή επίγνωση της πράξης της σκέψης που του επιτρέπει να αναπαραστήσει το αντικείμενο. Σε αντίθεση με αυτό η ανάπτυξη της επιστημονικής έννοιας... ξεκινά με την επεξεργασία πάνω στην έννοια καθ' αυτή. Ξεκινά με την επεξεργασία στον λεκτικό ορισμό της έννοιας...». (σελ 217) (Vygotsky, 1987)

Η δυνατότητα συνειδητής επίγνωσης των σχέσεων ανάμεσα στις λέξεις είναι λοιπόν και η βάση για τη δυνατότητα των επιστημονικών εννοιών να αναμετρηθούν με πολύπλοκες αιτιακές σχέσεις. Επιβεβαιώνεται μέσα από αυτές τις διαπιστώσεις ότι η συνειδητή επίγνωση έχει έναν αναγκαίο δομικό - συνοδευτικό ρόλο κατά τη διαχείριση επιστημονικών εννοιών.

Επομένως στην επιστημονική έννοια ή σχέση της έννοιας με το αντικείμενο εξαρτάται από ολόκληρο το εννοιολογικό σύστημα που έχουν οι έννοιες μεταξύ τους. Έτσι η επιστημονική έννοια περιέχει ανώτερες δυναμικές τροποποίησης του νοήματος της λέξης, σε σχέση με την καθημερινή έννοια. Φαίνεται πως σε αυτή την ερευνητική περίοδο η λέξη δεν έχει απλώς έναν εργαλειώδη διαμεσολαβητικό χαρακτήρα αλλά γίνεται κατανοητή περισσότερο, όσο η νόηση τείνει να διαρθρωθεί στη βάση της λεκτικής νόησης, ως το σύστημα μέσα από το οποίο ο άνθρωπος μπορεί και χειρίζεται νοήματα. Το φάσμα των δυνατών νοημάτων της λέξης εξαρτάται από την δυνατότητα αξιοποίησης των λέξεων ως μέσα για τη γενίκευση της εμπειρίας σε όλο και πιο αφηρημένες πλευρές εντός του εκάστοτε συστήματος γενίκευσης (π.χ. συγκρητισμός) που κυριαρχεί κάθε φορά. «Το νόημα της λέξης είναι η γενίκευση. Η ιδιαίτερη δομή αυτών των γενικεύσεων αντιπροσωπεύει τον ιδιαίτερο τρόπο αντανάκλασης της πραγματικότητας στη σκέψη». (Σελ. 238)

Η πολυτιμότερη ενδεχομένως συμβολή της κατηγοριοποίησης βάσει καθημερινών και επιστημονικών εννοιών είναι η κατανόηση τους ως συγκυριακό συμβιβασμό των δύο δυνάμεων που επιδρούν στο πως λειτουργεί η νόηση. Οι δύο αυτές δυνάμεις επίδρασης στη νόηση είναι η πρακτική αισθητική αλληλεπίδραση του ανθρώπου με το περιβάλλον του και η οργανωμένη διδασκαλία του κόσμου στη βάση λεκτικού συστήματος. Πίσω από τις καθημερινές έννοιες ο Vygotsky διακρίνει την άμεση πρακτική αισθητική

αλληλεπίδραση, ενώ πίσω από τις επιστημονικές την οργανωμένη διδασκαλία στη βάση ενός λεκτικά οργανωμένου συστήματος. Παρατηρείται σε κάποια στιγμή της ανάπτυξης του παιδιού η ταυτόχρονη συνύπαρξη των δύο τύπων εννοιών. Και οι δύο έννοιες λειτουργούν ταυτόχρονα ως «εργαλεία» αποτύπωσης της αντικειμενικής πραγματικότητας (Δαφέρμος, 2002b). Η συνύπαρξη αυτή είναι προϋπόθεση για την περαιτέρω ανάπτυξη. Μόνο χάρις στην ύπαρξη ενός επιπέδου ανάπτυξης των καθημερινών εννοιών μπορούμε να έχουμε επιστημονικές έννοιες. Αυτό οφείλεται στην ανάγκη ύπαρξης τουλάχιστον λέξεων ούτως ώστε με τη μετάβαση στις Επιστημονικές έννοιες οι λέξεις να μπορούν να λειτουργούν ως μορφές συγκρότησης των νοημάτων των εννοιών. Καθώς ωριμάζουν οι Επιστημονικές έννοιες παρατηρούμε επίσης μία σημαντική αύξηση των καθημερινών εννοιών. Αυτό σημαίνει ότι στην αντίθεση αυτή οι αντιθετικοί της πόλοι προϋποθέτουν ο ένας τον άλλον.

Η αντίθεση αυτή όταν το παιδί μεγαλώσει αίρεται κάτω υπό την κυριαρχία της λεκτικά διαρθρωμένης νόησης. Η αντανάκλαση της πραγματικότητας δεν γίνεται στη βάση πρωταρχικής διάσπασης της νόησης βάσει εποπτείας από τη νόηση στη βάση της έννοιας. Αντιθέτως η έννοια πλουτίζει τόσο από συγκεκριμένο εμπειρικό - εποπτικό υλικό όσο και από τις λογικά διαρθρωμένες σχέσεις που έχει η λέξη με άλλες λέξεις. Κατ' επέκταση το στάδιο που ο κάθε τύπος έννοιας (καθημερινή – επιστημονική) παρατηρείται διαχωρισμένος αποτελεί ένα προπαρασκευαστικό στάδιο της μετέπειτα σύνθεσης της νόησης βάσει εποπτικά αντιλαμβανόμενων αντικειμένων και της νόησης στη βάση των ορισμών. Η αντίθεση των δύο τρόπων πρόσκτησης της πραγματικότητας είναι ένα συμβιβαστικό στάδιο συνύπαρξης των δύο σταδίων και είναι ουσιώδης για την γενετική κατανόηση της εξέλιξης των εννοιών.

Για το Vygotsky οι ρίζες των ανώτερων συστημάτων γενίκευσης της εμπειρίας μέσω των επιστημονικών εννοιών και αυτών των πρωίμων συνειδητών ελέγχων της γνωστικής διεργασίας βρίσκονται στη συνεργασία παιδιού – ενήλικου. Δύο αποσπάσματα είναι ιδιαίτερα διδακτικά επ' αυτού. «Η ανάπτυξη που βασίζεται στη συνεργασία... είναι η πηγή για όλες τα ειδικώς ανθρώπινα χαρακτηριστικά της συνείδησης που αναπτύσσονται στο παιδί» (σελ 218) (Vygotsky, 1987)

« Η ανάπτυξη της επιστημονικής έννοιας στις κοινωνικές επιστήμες, ένα φαινόμενο που συμβαίνει ως κομμάτι της εκπαιδευτικής διαδικασίας, αποτελεί μία ιδιαίτερη μορφή συστηματικής συνεργασίας ανάμεσα στο δάσκαλο και το μαθητή. Η ωρίμανση των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών συμβαίνει εντός αυτής της διαδικασίας συνεργασίας, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι συμβαίνει μέσω της βοήθειας και της συμμετοχής του ενήλικα. Στο πεδίο που μας ενδιαφέρει, αυτό εκφράζεται με την ανάπτυξη της αιτιακής σκέψης και έως ένα βαθμό του ηθελημένου ελέγχου στην επιστημονική σκέψη. Αυτό το στοιχείο του ηθελημένου ελέγχου είναι προϊόν της ίδιας της διαδικασίας της διδασκαλίας». (σελ 163)

Η σχέση ανάμεσα στη διδασκαλία και την ανάπτυξη είναι η καθοριστική τρίτη πλευρά. Για το Vygotsky η εξωτερική βοήθεια, η ουσία της οποίας είναι η συνεργασία μαθητή με το δάσκαλο είναι αυτή που προσδιορίζει τα ανώτατα όρια της επερχόμενης κατάκτησης νοητικών δυνατοτήτων. Πρακτική έκφραση της παραπάνω αντίληψης είναι η θεωρία της ζώνης εγγύτερης ανάπτυξης του παιδιού. Η ζώνη εγγύτερης ανάπτυξης του παιδιού περιγράφει τη διαφορά ανάμεσα στο τωρινό επίπεδο νοητικών δυνατοτήτων που έχει το παιδί μόνο του και αυτό που υπάρχει χάρις στη βοήθεια του ενήλικου. Με τη θεωρία αυτή επιδιώκεται να αποτυπωθεί η δυναμική της ανάπτυξης και η απεμπλοκή από μοντέλα που απλώς περιγράφουν το τωρινό στάδιο της νόησης.

Χαρακτηριστικά ο Vygotsky αναφέρει ότι «Οι δυνατότητες του παιδιού για το πέρασμα από αυτό που μπορεί να κάνει σε αυτό που μπορεί να κάνει συνεργαζόμενο είναι η πιο σημαντική ένδειξη της δυναμικής της ανάπτυξης και του βαθμού της επιτυχίας που θα χαρακτηρίζει τη νοητική δραστηριότητα του παιδιού» (σελ 126) (Vygotsky, 1987).

Ο προωθητικός χαρακτήρας της συνεργατικής μάθησης έγκειται στο ότι τροφοδοτεί ένα δομημένο πλαίσιο που επιτρέπει την εκδήλωση των ανώτερων δυνατοτήτων. Εντός αυτού του πλαισίου οι ψυχικές λειτουργίες είναι σε θέση να εκδηλώσουν τη πλήρη δυναμική της ανάπτυξης. Έτσι «η επίλυση (του προβλήματος που έχει θέσει ο ενήλικας) γίνεται δυνατή ως αποτέλεσμα της διαίσθησης της δομής του πεδίου, της διαίσθησης των σχέσεων που κυριαρχούν ανάμεσα στα αντικείμενα» (σελ 126) (Vygotsky, 1987). Η κατανόηση ως αποτέλεσμα της όλο και καλύτερης νοητικής ανασύστασης των σχέσεων ενός προβλήματος είναι ο βασικός μοχλός της ανάπτυξης που

κινείται χάρις στη συνεργασία του παιδιού με τον ενήλικα. Από τις παραπάνω παρατηρήσεις συνάγεται πως η συνεργασία πάντοτε προπορεύεται του επόμενου αναπτυξιακού σταδίου διάρθρωσης των εννοιών και ταυτόχρονα εξαρτάται από αυτήν σε μεγάλο βαθμό το πέρασμα αυτό καθ' εαυτό.

Σύμφωνα με τον Vygotsky (1987) για την χρήση των επιστημονικών εννοιών αποτελεί προϋπόθεση η συνειδητή – εκούσια αξιοποίηση τους. Όσο λοιπόν ανεβαίνει στη γνωσιολογική σκάλα το παιδί και μπορεί και χρησιμοποιεί όλο και συνθετότερο εννοιολογικό εξοπλισμό αποτύπωσης της πραγματικότητας, όπου η αφαίρεση και η λογική σχέση ανάμεσα στις έννοιες αποκτά κρισιμότερο ρόλο, τόσο περισσότερο πρέπει να υπάρχει συνείδηση με τη μορφή της επίγνωσης. Κάτω υπό αυτό το πρίσμα η συνείδηση ως έννοια στο σύστημα του Vygotsky αποκτά διπλό χαρακτήρα. Η συνείδηση γίνεται τόσο οι όροι λειτουργίας των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών, όσο και το τελικό αποτέλεσμα. Η συνείδηση έχει δομικό χαρακτήρα υπό την άποψη ότι η συνείδηση είναι μία συγκεκριμένη ποιότητα επεξεργασίας της πραγματικότητας. Η συνείδηση αποκτά με βάση τη παραπάνω διατύπωση και λειτουργικό χαρακτήρα δηλαδή την επίγνωση. Επί της ουσίας η δομική και η λειτουργική στιγμή της συνείδησης αποτελεί έκφραση του ίδιου φαινομένου. Η επίγνωση προϋποθέτει την νοητική ανασύσταση του αντικειμένου στη βάση των εννοιών, κάτι το οποίο μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω αυτού του συστήματος. Επομένως η επίγνωση και το σύστημα λεκτικής νόησης είναι δύο στιγμές του ίδιου ενοποιημένου όλου.

3) 3^η ερευνητική φάση

Τα κεφάλαια που κωδικοποιούν τη τρίτη ερευνητική περίοδο του Vygotsky αποτελούν μία ιδιότυπη επιστροφή πίσω στη γενικότερη σχέση ανάμεσα στην ομιλία και τη σκέψη (Δαφέρμος, 2002b). Η τρίτη ερευνητική φάση είναι και η σπουδαιότερη διότι όλα τα δεδομένα ενοποιούνται εκ νέου στο πλαίσιο ενός οργανωμένου όλου. Οι επιμέρους πλευρές της ανάλυσης της εξέλιξης των εννοιών οργανώνονται σε ενιαία θεωρητική βάση. Ο χαρακτήρας της συνεργασίας ενηλίκου –ανηλίκου, τα ανώτερα συστήματα γενίκευσης και η ανάδειξη συνειδησιακών εκφάνσεων στη δραστηριότητα του παιδιού και ο ρόλος του εγωκεντρικού λόγου στο δρόμο προς εσωτερικευμένο λόγο αναλύονται από κοινού και εξάγονται σημαντικά συμπεράσματα.

Στο 1^ο και το 7^ο κεφάλαιο υπάρχει οριστική και απόλυτη ρήξη με την αντίληψη ότι η λέξη αποτελεί απλώς ένα διαμεσολαβητικό εργαλείο που επιτρέπει την ανάβαση από τις κατώτερες στις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες. Ο Vygotsky παρουσιάζει μια πολύ πιο σύνθετη διεργασία η οποία στηρίχθηκε στα πειράματα που αναλύθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια. Η ανακάλυψη των ιδιαίτερων σχέσεων της λέξης με το νόημα της, της εξέλιξης των εννοιών, έγιναν η βάση ώστε ο Vygotsky να κατανοεί την ψυχολογική ανάπτυξη του ανθρώπου με τη μορφή επιπέδων στη πορεία συγκρότησης της λεκτικής νόησης. Αυτά τα επίπεδα καθορίζονται κυρίως από το βαθμό στον οποίο η λέξη αποτελεί φορέας όλο και πιο αφηρημένου νοήματος.

Η ουσία της διαμόρφωσης της νόησης είναι ο αναπτυξιακός χαρακτήρας του νοήματος της λέξης. Η σκέψη κινείται από πρωτόγονες μορφές γενίκευσης σε όλο και ανώτερες - συνθετότερες - πιο αφηρημένες. Η σχέση ανάμεσα στη νοηματική και την εξωτερική ή γραμματική διάσταση της λέξης έχει καθοριστικό ρόλο στην αντανάκλαση της αντικειμενικής πραγματικότητας. Η γραμματική διάσταση της λέξης αναφέρεται στις άμεσες συγκεκριμένες παραπομπές της λέξης ως αποτέλεσμα των γραμματικών της διαστάσεων (Vygotsky, 1987). Κατά τη περίοδο της πρώτης εξοικείωσης με το λεκτικό μέσο, στην οποία η λέξη αποτελεί απλώς γνώρισμα του αντικειμένου δεν παρατηρούμε ακόμη αποδέσμευση της λέξης από το άμεσο και συγκεκριμένο νόημα της, όπως αυτό εκπορεύεται από τις γραμματικές διαστάσεις της. Η ακουστική και γενικώς η αισθητηριακή πλευρά της λέξης υπό την έννοια ότι αναφέρεται σε μία άμεση αισθαντική παραπομπή, ένα άμεσο και συγκεκριμένο νόημα. Η αντανάκλαση της πραγματικότητας είναι δεσμευμένη από τις συγκεκριμένες προεκτάσεις της λέξης, μία πρώτη γενίκευση στο πεδίο της άμεσης αλληλεπίδρασης.

Προοδευτικά η αντιστοίχιση της λέξης επί ενός συγκεκριμένου νοήματος αμφισβητείται. Το νόημα της λέξης τείνει να γίνεται όλο και πιο αδέσμευτο από τις συγκυριακές και απόλυτες προεκτάσεις της λέξης. Έτσι οι δυνατότητες έκφρασης όλο και πιο πολύπλοκου νοήματος αυξάνονται. Το νόημα τροποποιείται στη βάση του τι θέλουμε να εκφράσουμε, ποια ιδιαίτερη υφή νοήματος θέλουμε να μεταδώσουμε. Οι λέξεις από δεσμώτες των νοημάτων τους γίνονται μέσα των οποίων το νόημα υπόκειται σε διαρκή αλλαγή. Το νόημα της πρότασης αλλάζει το νόημα της υπαγόμενης λέξης. Οι προθέσεις

και η βούληση μας να εκφράσουμε μία ιδιαίτερη πλευρά της ζωής αποκτούν καθοριστικότερο ρόλο. Η αλλαγή αυτή της φύσης της αντανάκλασης καθορίζεται από την αλλαγή του δομικού ρόλου του λεκτικού νοήματος στη πορεία της ανάπτυξης. Το λεκτικό νόημα από ηγεμονευόμενο γίνεται ηγεμονεύον και μερικώς ανεξαρτητοποιείται της λέξης. Από τα παραπάνω γίνονται φανερά τα εξής συμπεράσματα. Πρώτον η κατάκτηση της ανώτερης νόησης είναι η διαλεκτική της διάσπασης και της ενοποίησης ανάμεσα στο εξωτερικό και το εσωτερικό τμήμα της λέξης στη πορεία κατάκτησης της λεκτικής νόησης. Δεύτερον η μετάβαση από την αυστηρώς επικοινωνιακή διάσταση της λέξης στην διάσταση όπου η λέξη γίνεται μέσο οργάνωσης της νόησης αποτυπώνεται στη διπλή άρνηση της φύσης της. Από την πρώτη φάση στην οποία η λέξη δεν αντανακλά το πράγμα (ιδιότητα αντικειμένου), οδηγείται στην άρνηση του εαυτού της, δηλαδή ως λέξη δεσμευμένη απόλυτα από τις άμεσες – συγκεκριμένες προεκτάσεις της. Στη συνέχεια η απόλυτη δέσμευση της λέξης αίρεται από το στάδιο της μερικής αποδέσμευσης της λέξης από το νόημα της. Η έννοια της σημασίας της λέξης χρησιμοποιείται από το Vygotsky για να εξηγήσει τη δυναμική των νοημάτων των λέξεων τα οποία μπορεί να ενδυθεί μία λέξη (Vygotsky, 1987).

Η εισαγωγή της έννοιας του sense στη τελευταία ερευνητική περίοδο ενέχει σημαντικές θεωρητικές επιπτώσεις για ολόκληρο το σύστημα του περιγράφεται. Η ελληνική μετάφραση του sense είναι η σημασία. Το νόημα της έννοιας «sense» ενδεχομένως θα αποδιδόταν καλύτερα με την λέξη της αίσθησης. Επελέγη η λέξη σημασία, με κάθε επιφύλαξη, ακριβώς για να τονιστεί η σημασιολογική και όχι η άμεση αισθητηριακή πτυχή στη βάση του πως χρησιμοποιείται από το Vygotsky Η σημασία είναι «το άθροισμα όλων των ψυχολογικών γεγονότων που αναδεικνύονται στη συνείδηση ως αποτέλεσμα της λέξης» (Σελ 369) (Vygotsky, 1987). Στη διαδικασία της ομιλίας μία λέξη μπορεί να λάβει ποικίλα νοήματα στη βάση ποιός ιδιαίτερης υφής της πραγματικότητας θέλουμε να εκφράσουμε. Το σύνολο των νοημάτων που μπορεί να λάβει μία λέξη σε μία πρόταση ονομάζεται σημασία της λέξης αυτής. Δηλαδή η σημασία αντανακλά ένα σημασιολογικό δίκτυο νοημάτων από το οποίο δανείζεται το νόημα της λέξης. Δηλαδή στη διαδικασία της εμπλοκής μας με την πραγματικότητα διαμεσολαβείται ένα γενικότερο σημασιολογικό δίκτυο. Από άνθρωπο σε άνθρωπο αυτό το σημασιολογικό δίκτυο αλλάζει, καθώς η διαμόρφωση αυτού εκφράζει μία γενικότερη προσωπική κατανόηση του κόσμου.

Έτσι με την έννοια της σημασίας, η σχέση μας με την εξωτερική πραγματικότητα αποκτά ένα δυναμικό χαρακτήρα. Η δυναμική αυτή αποτυπώνεται στην ελευθερία της υποκειμενικής ερμηνείας ως αποτέλεσμα της επιλογής συγκεκριμένου νοήματος έναντι άλλων (Zavershneva, 2014). Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η επιλογή ενός συγκεκριμένου νοήματος γίνεται αναγκαστικά υπό συνειδητούς όρους.

Η σημασία έχει διπλή διάθρωση ως ενότητα γενίκευσης και ψυχολογικού κινήτρου. Σύμφωνα με τον Rey (2009) πρέπει να σημειώσουμε ότι ο ορισμός της σημασίας ως ψυχολογικό γεγονός κατά τον Vygotsky δεν αποκλείει τα συναισθήματα. Μία λέξη αναδεικνύει ποικίλα ψυχολογικά γεγονότα είτε αυτά είναι γνωστικού ή συναισθηματικού χαρακτήρα. Το σημασιολογικό αυτό δίκτυο αποτελεί έτσι μία ενότητα γνωστικών και συναισθηματικών πόρων από τους οποίους λαμβάνει το νόημα της η λέξη. Η σημασία δεν αποτελεί ένα σταθερό σύστημα νοημάτων από το οποίο μεταφέρονται νοήματα, σαν μία διαδικασία μετάδοσης εντολών σε ηλεκτρονικό υπολογιστή. Έτσι για το Vygotsky το σημασιολογικό δίκτυο διαμορφώνεται επίσης στη βάση του ψυχολογικού κινήτρου. Το ψυχολογικό κίνητρο συνοψίζει τις συναισθηματικές και γενικότερα συμβολικές διαστάσεις της συμπεριφοράς μας (Rey, 2009). Η σημασία είναι το γενικότερο σύστημα από το οποίο εξαρτάται το τι είδους γενίκευση θα γίνει, και άρα το τι είδους συμπεριφορά χαράσσουμε στη καθημερινότητα μας. (Zavershneva, 2014). Συνεπώς η συνείδηση έχει σημασιολογική υφή. Τα αντικείμενα που βλέπουμε στη συνείδηση μας έχουν σημασιολογική φόρτιση.

Αρκετοί ερευνητές αδυνατούν να προσέξουν το πώς η έννοια της σημασίας αλλάζει ολόκληρο το θεωρητικό σχήμα του Vygotsky. Δίνεται περισσότερη έμφαση στο απόσπασμα ότι η λέξη αποτελεί το μικρόκοσμο της συνείδησης παραγνωρίζοντας το ότι ο ρόλος, το περιεχόμενο και το σημασιολογικό και συναισθηματικό πλαίσιο της λέξης αλλάζει. Η σημασία γίνεται η κατεξοχήν μονάδα συγκρότησης των συνειδησιακών φαινομένων.

Όπως ιδιαίτερα εύστοχα παρατηρεί η Zavershneva (2014) η έννοια στο στάδιο της εννοιολογικής σκέψης τείνει να συγκροτείται ως αδέσμευτη σκέψη. Όσο λοιπόν βαθαίνει η σχέση ανάμεσα στην ομιλία και τη νόηση τόσο αλλάζει ο χαρακτήρας της αντανάκλασης της αντικειμενικής πραγματικότητας. Η συνείδηση συγκροτείται ως ιδιαίτερο όλον που

αποτελεί βάση αυτόνομης και ενεργητικής παραγωγής της πραγματικότητας στη βάση του σημασιολογικού δικτύου παρά αντανάκλασης της. Όσο τείνει να συγκροτείται το σημασιολογικό δίκτυο των γνωστικών και συναισθηματικών πόρων, ο άνθρωπος γίνεται προσωπικότητα. Δημιουργείται μία νέα ανεξαρτητοποιημένη δομή, αντικείμενο της οποίας είναι η καθοδήγηση της δραστηριότητας μας (Rey, 2006). Επομένως δεν αλλάζουν απλώς οι πτυχές της πραγματικότητας που αντανακλώνονται στη συνείδηση μας ως αποτέλεσμα της περαιτέρω αφαιρετικής αξιοποίησης του νοήματος της λέξης, αλλά η κάθε αντανάκλαση αποκτά προσωπικό νόημα στη βάση του προσωπικού αυτού δικτύου σημασιοδότησης.

Η επεξεργασία του Vygotsky για τον εγωκεντρικό λόγο στο 7^ο κεφάλαιο τίθεται εκ νέου και συνδέεται αμοιβαία με την αλλαγή του λειτουργικού ρόλου της λέξης και του νοήματος της. Με τη θεωρία του περάσματος από τον εγωκεντρικό λόγο στον εσωτερικευμένο ο Vygotsky βρίσκει το νήμα της εξήγησης της στρατηγικής σύμπλεξης ομιλίας και νόησης. Η πορεία αυτή έχει τρία στάδια. Στο πρώτο στάδιο επικρατεί μία αδιαφοροποίητη λειτουργία του λόγου. Ο λόγος έχει αποκλειστικά επικοινωνιακό ρόλο στο παιδί που εξοικειώνεται με το γλωσσικό μέσο. Το στάδιο του εγωκεντρικού ρόλου αποτελεί ένδειξη της προοδευτικής διαφοροποίησης του λειτουργικού ρόλου της ομιλίας. Σε αυτό το στάδιο το παιδί αξιοποιεί για πρώτη φορά το λόγο για να καθοδηγήσει την διανοητική του προσπάθεια. Ιδίως σε δύσκολα εγχειρήματα σχεδόν πάντοτε η περίσκεψη τους συνοδεύεται από τον εγωκεντρικό λόγο. Για αυτό φαίνεται σαν να είναι εγωκεντρικός και απομονωμένος ο λόγος αυτός από τα άλλα άτομα, επειδή ακριβώς απευθύνεται στο ίδιο το άτομο που ενεργεί (Vygotsky, 1987).

Η διαφοροποίηση αυτή ανάμεσα στην επικοινωνιακή και τη διανοητική λειτουργία του λόγου όσο μεγαλώνει το παιδί τείνει να αποσχίσει την μεν από τη δε σε αυτοτελή και διακριτά είδη λόγων. Η διαφοροποίηση αυτή ολοκληρώνεται με την εμφάνιση του εσωτερικευμένου λόγου και την εξαφάνιση του εγωκεντρικού. Η διαδικασία αυτή αποδεικνύει ότι η πορεία της συγκρότησης του εσωτερικευμένου λόγου είναι μία πορεία όλο και μεγαλύτερης αφαίρεσης του διανοητικού λόγου από εξωτερικά / φωνητικά χαρακτηριστικά. Όπως βλέπουμε ότι η πορεία της ανάπτυξης των εννοιών τείνει προς τη συγκρότηση τους σε όλο και πιο αφηρημένη μορφή, έτσι και η πορεία του εσωτερικευμένου λόγου. Με τη διαφοροποίηση της ομιλίας σε λόγο για τον ίδιο τον

άνθρωπο, περιορίζεται η εξάρτηση του από την φωνητική διάσταση του λόγου. Η ανάβαση στο στάδιο της εσωτερίκευσης του λόγου δεν είναι όμως απλώς αποδέσμευση από τα φυσικά χαρακτηριστικά της ομιλίας. Η άρση του εγωκεντρικού λόγου διαδραματίζεται παράλληλα με την ανάδειξη της συνειδητής επίγνωσης. Επομένως ο εγωκεντρικός λόγος είναι διανόηση που δεν έχει συνειδητοποιήσει ακόμα το περιεχόμενο και τις δυνατότητες της ίδιας της νόησης του (Vygotsky, 1987).

Μετά τη συγκρότηση του εσωτερικευμένου λόγου η αποδέσμευση του νοήματος από τη συγκεκριμένη λέξη γίνεται ακόμη μεγαλύτερη. Η φύση του εσωτερικευμένου λόγου τείνει στην όλο και μεγαλύτερη σύντμηση του νοήματος σε περιληπτική και αφηρημένη βάση. Το νόημα συγκροτείται όλο και πιο ανεξάρτητα από τη μορφή της λέξης. Το ίδιο παρατηρεί ο Vygotsky και στην ομιλία μεταξύ των ανθρώπων, όταν υπάρχει η συνθήκη της αμοιβαίας κατανόησης των συνομιλητών. Η ομιλία αυτή προσαρμόζεται σε όλο και μικρότερα και πιο περιληπτικά σημεία μετάδοσης της γνώσης. Αναδεικνύονται κώδικες οι οποίοι αναπροσαρμόζουν τις λέξεις ώστε να μεταδίδεται ευκολότερα νόημα. «Αυτή η απλοποίηση της σύνταξης, ο εκμηδενισμός της συντακτικής διαφοροποίησης, η έκφραση του λόγου σε συμπυκνωμένη μορφή και η μείωση στην ποσότητα των λέξεων, όλα αυτά χαρακτηρίζουν αυτή τη τάση» (σελ. 269) (Vygotsky, 1987)

Στη κίνηση αυτή παρατηρούμε το φαινόμενο της τροποποίησης των δομικών χαρακτηριστικών του λόγου ως αποτέλεσμα της αλλαγής του λειτουργικού του ρόλου. Όσο χωρίζονται τα είδη των λόγων λειτουργικά τόσο αποκαλύπτονται και διαφορετικές μορφές λόγων (εξωτερικευμένος, εγωκεντρικός, εσωτερικευμένος). Τα φυσικά χαρακτηριστικά του λόγου, δηλαδή οι λέξεις στην αρχή είναι τα μέσα από τα οποία στερεώνεται η ωρίμανση της νόησης. Όσο όμως ο λόγος τείνει να χρησιμοποιείται για τον ίδιο τον εαυτό εξατομικευμένα και όχι για τους άλλους τόσο αποδεσμεύεται από αυτά τα φυσικά χαρακτηριστικά (Vygotsky, 1987). « Η κίνηση από τον εσωτερικευμένο στον εξωτερικευμένο λόγο απαιτεί τη συνολική αναδόμηση του λόγου. Χρειάζεται ο μετασχηματισμός από ένα διακριτό και μοναδικό συντακτικό σε ένα άλλο, τη μεταμόρφωση της νοηματικής και της ηχητικής δόμησης του εσωτερικευμένου λόγου στις δομικές μορφές του εξωτερικευμένου». (σελ. 273) (Vygotsky, 1987)

Η σημαντικότερη συνέπεια της παραπάνω ανάλυσης είναι με τα λόγια του Vygotsky ότι «Η σκέψη δεν διαμεσολαβείται απλώς εξωτερικά από τα σημεία. Διαμεσολαβείται εσωτερικά από νοήματα. Η επικοινωνία των συνειδήσεων μπορεί να εκπληρωθεί μόνο εμμέσως, μέσα από ένα διαμεσολαβημένο δρόμο. Αυτός ο δρόμος συνίσταται στην εσωτερική μεσολάβηση της σκέψης πρωταρχικά από νοήματα και στη συνέχεια από τις λέξεις» (281) (Vygotsky, 1987). Στη βάση των παραπάνω η τρίτη φάση επεξεργασίας της σχέσης νόησης και ομιλίας είναι διακριτή περίοδος διαμόρφωσης της σκέψης του Vygotsky. Το περιεχόμενο της διαμεσολάβησης έχει τελείως διαφορετικό χαρακτήρα σε αυτή τη φάση σε σχέση με τη περίοδο που η συγκρότηση των ψυχικών λειτουργιών γινόταν κατανοητή ως αποτέλεσμα της εισαγωγής του σημείου στη νόηση.

Η συγκρότηση του εσωτερικού λόγου είναι επί της ουσίας η συγκρότηση του εσωτερικού χώρου της συνείδησης από νοήματα. Με τη διαμόρφωση αυτής της τομής που δομικά εκφράζεται με την ανεξαρτητοποίηση του εσωτερικού λόγου και εσωτερικά με την εγκαθίδρυση του νοήματος ως βασικής μονάδας ολοκληρώνεται η πορεία προς τη λεκτική νόηση. Η αυτονόμηση του εσωτερικού πεδίου αντανακλάται στο μικρόκοσμο της λέξης αφενός από την αποδέσμευση της συγκεκριμένης λέξης από το συγκεκριμένο νόημα της αφετέρου από τη διαμόρφωση του εσωτερικού σημασιολογικού δικτύου. Λόγω της αποδέσμευσης ο άνθρωπος μπορεί και αξιοποιεί με αυτόνομο τρόπο τα νοήματα δημιουργώντας έτσι έναν διπλασιασμό ανάμεσα στη πραγματικότητα και την αντανάκλαση της. «Η συνείδηση της αίσθησης και της σκέψης χαρακτηρίζονται από διαφορετικούς τρόπους αντανάκλασης της πραγματικότητας. Αποτελούν διαφορετικά είδη συνείδησης. Επομένως, η σκέψη και η ομιλία είναι το κλειδί για τη κατανόηση της φύσης της ανθρώπινης συνείδησης... Η λέξη που περιέχει νόημα είναι ο μικρόκοσμος της ανθρώπινης συνείδησης» (σελ 285) (Vygotsky, 1987)

Εφόσον η νόηση συγκροτείται στη βάση της διαχείρισης νοημάτων όλες οι νοητικές λειτουργίες οργανώνονται σε τέτοια βάση. Χαρακτηριστικά ο Vygotsky αναφερόμενος στην αντίληψη φέρνει το εξής παράδειγμα. «Δεν βλέπω, παρόλα αυτά ξεχωριστά το παιδί, τη μπλούζα, το γεγονός ότι η μπλούζα ήταν μπλε, το γεγονός ότι το αγόρι έτρεξε και το γεγονός ότι το παιδί ήταν χωρίς παπούτσια. Βλέπω όλα αυτά μαζί σε μία ενοποιημένη πράξη της σκέψης» (σελ. 281) (Vygotsky, 1987). Η πολυδιάσπαση που

χαρακτηρίζει τη λέξη αντικαθίσταται από τον ενοποιητικό χαρακτήρα του νοήματος ως κομμάτι ενός γενικότερου συστήματος που στηρίζεται στη διαχείριση νοημάτων. Η σχέση του υποκειμένου με την αντικειμενική πραγματικότητα αλλάζει επειδή το εσωτερικό αυτό σύστημα ανεξαρτητοποιείται από τις άμεσες φυσικές σχέσεις με την αντικειμενική πραγματικότητα. Η πηγή της ανεξαρτησίας έγκειται στο ότι η νόηση μπορεί και αντανακλά όποιο επίπεδο, χαρακτηριστικό ή σχέση της πραγματικότητας επιθυμεί το υποκείμενο. Δηλαδή αυτός ο διπλασιασμός της πραγματικότητας στο νοητικό επίπεδο γίνεται η βάση για τη διαχείριση των πραγματικών εξωτερικών σχέσεων και της οργάνωσης του εαυτού βάσει αυτού του σχεδίου. Η διαμεσολάβηση του νοήματος έτσι εγκαινιάζει τη δυνατότητα συνειδητής καθοδήγησης της αντανάκλασης της πραγματικότητας στη βάση όσων ονομάζει ο Vygotsky «ενοποιημένες πράξεις της σκέψης». Δηλαδή μπορούμε να σκεφτόμαστε ό,τι συνειδητά βάζουμε ως αντικείμενο της σκέψης. Παρατηρούμε και ακούμε ό,τι τοποθετούμε ως αντικείμενο της αντίληψης μας. Οργανώνουμε τη μνημονική περισυλλογή στη βάση ενός κριτηρίου. Αντίστοιχα οργανώνουμε την ομιλία μας με σκοπό να εκφράσουμε κάποια έκφραση της αντικειμενικής πραγματικότητας με τη μορφή της συνοχής ενός νοήματος. Έτσι όπως τονίζει και ο Shotter (2006) «υπάρχει πάντοτε ένα υπόβαθρο της σκέψης, ένα κρυφό νόημα στην ομιλία μας», ακόμα και αν η σκέψη συνεχίζει να διαμεσολαβείται εξωτερικά στην ομιλία μέσω της λέξης.

Η ανακάλυψη ότι το περιεχόμενο της συνείδησης αποτελείται πάντοτε από νόημα, το οποίο συνειδητά αξιοποιείται για την οργάνωση της αντικειμενικής πραγματικότητας επιτρέπει μία πραγματικά διαλεκτική κατανόηση της σχέσης εσωτερικού-εξωτερικού. Ο Vygotsky μπορεί χάρις στη συγκεκριμένη επεξεργασία της συνείδησης και απεμπλέκεται από το αδιέξοδο μίας θεωρίας παθητικής αντανάκλασης της πραγματικότητας. Στη ζωή και στο σύνολο των έμπρακτων υλικών σχέσεων του ανθρώπου με το περιβάλλον του βρίσκονται οι ρίζες και το πλαίσιο δράσης της συνείδησης. Με τα λόγια του ίδιου του στοχαστή «Η σκέψη έλκει τη καταγωγή της από την σφαίρα των κινήτρων στη συνείδηση, μία σφαίρα η οποία εμπεριέχει τις κλίσεις μας και τις ανάγκες μας, τα ενδιαφέροντα και τις παρορμήσεις μας, και τις επιθυμίες και το συναίσθημα μας. Η επιθυμία και η βουλευτική τάση βρίσκεται πίσω από τη σκέψη... Μία πραγματική και σύνθετη κατανόηση της σκέψης του άλλου είναι δυνατή μόνο όταν ανακαλύπτουμε τη πραγματική, βουλευτική της

βάση». (Σελ. 252) (Vygotsky, 1987) Στα κεφάλαια που είναι αφιερωμένα στο Νόηση και Ομιλία, το εξωτερικό περιβάλλον έχει θέση στο σύστημα του Vygotsky τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Δεν παραγνωρίζεται η εξωτερική πραγματικότητα παρότι βέβαια η συντριπτική πλειοψηφία του βιβλίου αναφέρεται στις μορφές και τα στάδια εγκαθίδρυσης του γλωσσικού συμβόλου στη σκέψη. Θα αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα, εκτός από αυτά στα οποία έχει γίνει ήδη ανάλυση.

«...στις περιπτώσεις στις οποίες το περιβάλλον δεν δημιουργεί τις απαραίτητες υποχρεώσεις, το πέραςμα σε νέες απαιτήσεις της πραγματικότητας, ή δεν λειτουργεί ως ερέθισμα για την ανάπτυξη της νόησης μέσω νέων στόχων, η ανάπτυξη της σκέψης του εφήβου δεν αναπτύσσει όλες τις δυνατότητες που βρίσκονται εντός του. Ενδεχομένως δεν θα μπορέσει να κατακτήσει τις ανώτατες δυνατές μορφές της νόησης ή θα τις κατακτήσει μονάχα έπειτα από μεγάλη καθυστέρηση. Επομένως θα ήταν λάθος να αγνοήσουμε ή να αποτύχουμε να αναγνωρίσουμε τη σημασία αυτών των υποχρεώσεων της ζωής ως παράγοντες οι οποίοι θρέφουν και προσανατολίζουν τη διανοητική ανάπτυξη στη περίοδο της μετάβασης. Παρόλα αυτά, θα ήταν εξίσου λάθος να δούμε αυτή τη πτυχή της αιτιακής δυναμικής ανάπτυξης σαν το βασικό μηχανισμό του προβλήματος της ανάπτυξης της έννοιας ή το βασικό κλειδί αυτού του προβλήματος» (σελ. 132) (Vygotsky, 1987)

Όπως λέει και ο Miller (2014) ο ρόλος των εξωτερικών δεσμεύσεων/προβλημάτων της ζωής έχει στο σύστημα του Vygotsky το χαρακτήρα της θρέψης και του προσανατολισμού της νοητικής δραστηριότητας στην εφηβεία. Το εξωτερικό, οι κοινωνικοί παράγοντες είναι αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξη των εννοιών, όχι όμως ικανή για την εξήγηση της ανάδειξης του πλήρους εύρους της νοητικής ανάπτυξης. Τα προβλήματα στη ζωή είναι η αφορμή χάρις στην οποία ο άνθρωπος αλλάζει τον τρόπο της σκέψης του, είναι το εξωτερικό περίβλημα της νοητικής ανάπτυξης. Η ζωή δίνει πνοή και κίνηση στο όλο σύστημα. Έτσι σύμφωνα με τον Miller η πηγή της διανοητικής ανάπτυξης δεν εντοπίζεται σε παράγοντες που βρίσκονται σε εξωτερικούς παράγοντες. Η κοινωνικοποίηση του παιδιού και ιδίως η έννοια της εσωτερίκευσης έχει τελείως διαφορετική σημασία στο Vygotsky από ότι στην ομάδα του Χαρκόβου (Miller, 2014).

Κεφάλαιο Ένατο: Μεταγενέστερη ανάπτυξη του έργου του Vygotsky και η Κριτική της Θεωρίας της Δραστηριότητας

1) Τα πρώτα βήματα της Θεωρίας της Δραστηριότητας

Η θεωρία της δραστηριότητα αποτελεί μία θεωρία που αποτελεί σύμφωνα με τον Wertsch (1985) η συνέχεια της προσέγγισης του Vygotsky. Σε μία τέτοια ανάλυση βασίζονται και αρκετοί ερευνητές αναφερόμενοι στην Ιστορική- Πολιτισμική προσέγγιση και τη θεωρία της Δραστηριότητας σαν μία ενοποιημένη θεωρία με το όνομα CHAT (Zavershneva, 2014). Σύμφωνα μάλιστα με τον Davydov, όπως αναφέρει ο Wersch (1985) ο Vygotsky ήταν αρκετά κοντά στο να προσεγγίσει τη θεωρία της δραστηριότητας.

Για την εξέταση του ερωτήματος αυτού είναι αναγκαίο να διακρίνουμε τα πρώτα βήματα της πορείας της θεωρίας της δραστηριότητας, πρωταγωνιστής της οποίας ήταν ο Leontiev. Η εργαλειακή μέθοδος στην εξέταση των ψυχικών λειτουργιών δεν αποτελούσε ερευνητική υπόθεση μόνο για το Vygotsky. Στα χρόνια που ο Vygotsky έμενε στη Μόσχα και εργαζόταν στο Ινστιτούτο Ψυχολογίας μία ολόκληρη γενιά ερευνητών επηρεάστηκε από τη σημασία της διαμεσολάβησης των σημείων στη νόηση, μεταξύ αυτών και ο Leontiev. Οι πρώτες έρευνες του Leontiev για τη μνήμη οι οποίες αποκρυσταλλώθηκαν στο βιβλίο «Η ανάπτυξη της Μνήμης» καθώς και οι έρευνες για το συναίσθημα είχαν ως σκοπό την επιβεβαίωση της ερευνητικής υπόθεσης περί ψυχολογικών εργαλείων τα οποία αναδιαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η νόηση. Ιδίως στην έρευνα για τη μνήμη ο Leontiev έκανε διαχωρισμό ανάμεσα στις φυσικές και τις πολιτισμικές μορφές οργάνωσης της ως αποτέλεσμα της ένταξης του σημείου στις νοητικές λειτουργίες.

Περισσότερο κρίσιμη για το ζήτημα της διάσπασης ανάμεσα στις δύο σχολές έχει η περίοδος μετά το 1930, αφού δημιουργήθηκε η ομάδα των ψυχολόγων στο Χάρκοβο της Ουκρανίας. Σύμφωνα με τον A.A. Leontiev (2005) η δραστηριότητα ήταν ήδη από το 1930 υπαρκτή έννοια στο θεωρητικό σύστημα του Vygotsky. Ο A. N. Leontiev θεωρούσε τον εαυτό του μέλος της επιστημονικής σχολής του Vygotsky το 1930, θεωρώντας ότι οι εξειδικεύσεις της ομάδας του Χαρκόβου σε σχέση με το ζήτημα της πρακτικής δραστηριότητας του υποκειμένου δεν συγκροτούν διαφορετική σχολή (Leontiev, 2005). Οι εξειδικεύσεις αυτές είχαν τον προσανατολισμό ότι το πλαίσιο, η εξωτερική

πραγματικότητα δεν αποτελεί απλώς το εξωτερικό όριο μίας αυτόνομα κινούμενης βούλησης (Leontiev, 2005). Τα μέσα που συγκροτούν το περιβάλλον γύρω μας έχουν καθοριστικό ρόλο στο ψυχισμό των ανθρώπων. Ο Leontiev βασιζόταν ιδιαίτερα σε θέσεις που είχε διαμορφώσει για το παιχνίδι ο ίδιος ο Vygotsky (Leontiev, 2005). Η ουσία των θέσεων αυτών κωδικοποιούνταν στο ότι η ποιοτική σύνθεση της νόησης με την ομιλία και η συγκρότηση του νοήματος των λέξεων σε όλο και πιο αφηρημένη βάση οφείλεται στη πρακτική δραστηριοποίηση του παιδιού με τα παιχνίδια με άλλα παιδιά και ενηλίκους (Leontiev, 2005). Έτσι η συνεργασία, ο καταμερισμός της δραστηριότητας με άλλους ανθρώπους και ο αντίκτυπος αυτής στη συγκρότηση του ψυχισμού, αποτελούσε τη κοινή βάση ανάμεσα στο Vygotsky –και τους υπόλοιπους Χαρκοβίτες ψυχολόγους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα του momentum της συμφωνίας Vygotsky – Leontiev εκείνη τη περίοδο είναι το εξής απόσπασμα του Vygotsky (όπως αναφέρεται στο Leontiev, 2005). «Φυσικά η ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στο περιβάλλον του παιδιού και αυτού του ζώου είναι ότι το ανθρώπινο περιβάλλον είναι ένα κοινωνικό περιβάλλον, ότι δηλαδή το παιδί είναι κομμάτι ενός ζωντανού περιβάλλοντος και ότι το περιβάλλον δεν είναι ποτέ κάτι το εξωτερικό για το παιδί. Εάν το παιδί είναι ένα κοινωνικό όν και το περιβάλλον του είναι ένα κοινωνικό περιβάλλον, τότε αυτό συνεπάγεται ότι το παιδί το ίδιο είναι κομμάτι αυτού του κοινωνικού περιβάλλοντος» (σελ. 293) (Vygotsky, 1998). Πίσω από αυτές τις παραδοχές κρύβεται, μπορούμε να πούμε η μεταγενέστερη ανάπτυξη των πορειών των δύο ερευνητών. Ο Leontiev, η Bozhovich, ο Zaporozhets, ο Gal'perin, ο Zinchenko, και οι Asnin και Lukon που συγκροτούσαν την ερευνητική ομάδα του Χαρκόβου μελέτησαν τις υλικές πραγματικές σχέσεις αυτού που συνιστά κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού, ενώ ο Vygotsky τη κοινωνικοποίηση της νόησης μέσω της ομιλίας (Leontiev, 2005).

Τη περίοδο εκείνη η ομάδα του Χαρκόβου είχε ήδη απομακρυνθεί από την εργαλειακή θεώρηση των λέξεων, όπως και ο Vygotsky. Η αντίληψη που τους συγκροτούσε σε ενιαία ομάδα ήταν η άποψη ότι πρέπει να προσανατολιστούν προς την έννοια της πρακτικής νόησης και των ζωντανών δεσμεύσεων του ατόμου με την πραγματικότητα. Διερευνώντας αυτά τα ερωτήματα κατέληξαν και στην έννοια της δραστηριότητας από την οποία θεμελίωσαν τις έρευνες τους. Αυτή η έννοια έμελε να

αποτελέσει και τη βασική συνισταμένη της βασικής θεωρίας στη Ψυχολογία στη Σοβιετική Ένωση από το θάνατο του Vygotsky και μετά.

2) Η διάσπαση των δύο σχολών και η μεταγενέστερη ανάπτυξη τους

Η πορεία στην οποία οδηγήθηκε ο Vygotsky έπειτα από το 1930 ήταν αρκετά διαφορετική. Αναφορές σχετικά με τη δραστηριότητα βρίσκονται σχετικά δύσκολα στο έργο του. Η λέξη αποτελεί σε κάθε περίπτωση το βασικό πυρήνα συγκρότησης της θεωρητικής του προσπάθειας. Κατά τον A.A. Leontiev (2005) η βάση για τη κριτική της ομάδας του Χαρκόβου ήταν ο όλο και μεγαλύτερος λογοκεντρισμός που χαρακτήριζε το σύστημα του Vygotsky. Σύμφωνα και με την γνωστή κριτική του Rubinstein «Η λέξη-σημείο μετατρέπεται σε δημιουργό της σκέψης» (Leontiev, 2005). Παράλληλα με τον λογοκεντρισμό, όπως αναλύθηκε ιδιαίτερα στη τελευταία φάση συγγραφής του Νόηση και Ομιλία, ο Vygotsky φαίνεται να υιοθετεί μία σχετικά ανεξάρτητη λειτουργία της νόησης στο στάδιο που ολοκληρώνεται η λεκτική διάρθρωσης της. Η αυτονομία της νόησης ήταν αιτία ρήξης με της ερευνητική ομάδα του Χαρκόβου.

Κατά τη διετία 1930 – 1931 ο Vygotsky αναδεικνύει όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τα συναισθήματα. Μέσω της θεωρίας της ενότητας νόησης και συναισθημάτων ο Vygotsky προσπαθούσε να αποτυπώσει αυτό το δυναμικό χαρακτήρα της συνείδησης με την εξωτερική πραγματικότητα. Το 1931 ο Vygotsky άρχισε τη συγγραφή νέου βιβλίου για τις φιλοσοφικές βάσεις των σύγχρονων προβλημάτων στη Ψυχολογία μέσω από το πρίσμα της αντιπαράθεσης του Καρτεσιανού δυισμού με τον Σπινοζικό μονισμό (Zavershneva, 2014). Ο Δαφέρμος (2002b) αναφέρει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της στροφής που παρατηρείται στο τελευταίο αυτό ανολοκλήρωτο έργο «... Τα συναισθήματα αποτελούν το άλφα και το ωμέγα, τον αρχικό και τον τελικό κρίκο, τον πρόλογο και τον επίλογο ολόκληρης της ψυχικής ανάπτυξης του παιδιού» (σελ. 237).

Στη τελευταία ερευνητική φάση του Νόηση και Ομιλία αποτυπώνεται αυτή η στροφή προς την εξέταση των συναισθηματικών διεργασιών. Σύμφωνα με την Zavershneva (2014) ο Vygotsky απέτυχε να εξετάσει τις δια-λειτουργικές σχέσεις ανάμεσα στα συναισθήματα και τη νόηση και κατέληξε εν τέλει σε μία νοησιαρχική αντίληψη περί

συναισθημάτων. Η προσπάθεια ένταξης στο θεωρητικό σύστημα της βουλητικής διάστασης της συνείδησης και των κινήτρων εκφράστηκε μέσω της έννοιας του «sense» (σημασία). Με την εισαγωγή αυτής της έννοιας, όπως αναλύθηκε και στο αντίστοιχο κεφάλαιο του Νόηση και Ομιλία, περιορίζεται ο νοησιαρχικός τρόπος κατανόησης του ψυχισμού.

Τη τελευταία διετία της ζωής του ο Vygotsky αποπειράθηκε να συνοψίσει όλα τα χαρακτηριστικά της έννοιας της σημασίας μέσω της έννοιας του *Perezhivanie*. Η έννοια αυτή αποτελεί μία δυναμική μονάδα ανάλυσης της συνείδησης. Σύμφωνα με την Zavershneva (2014) η έννοια *Perezhivanie* αποτυπώνει την υποκειμενική διάσταση της σχέσης ανθρώπου - περιβάλλοντος, το πώς η ιδιαίτερη συγκρότηση της προσωπικότητας διαμορφώνει την αντίληψη της πραγματικότητας αυτής. Η *Perezhivanie* καθορίζει το είδος της επίδρασης που θα έχει στο παιδί η κατάσταση και το περιβάλλον, διότι καθορίζει τις γνωστικές και τις συναισθηματικές μορφές πρόσληψης της πραγματικότητας αυτής.

Ο Vygotsky αναφέρει στα παρακάτω αποσπάσματα (από Zavershneva, 2014) «Η *Perezhivanie* είναι μία ενότητα, η οποία αποτελείται στην αδιάσπαστη της μορφή, αφενός, από το περιβάλλον, δηλαδή αυτό στο οποίο αποκομίζεται/βασίζεται η εμπειρία μας, – καθώς κάθε εμπειρία βασίζεται σε κάτι που βρίσκεται εξωτερικά του υποκειμένου – και, αφετέρου βασίζεται στο πώς εγώ λαμβάνω αυτήν την εμπειρία, δηλαδή όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και όλα τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του περιβάλλοντος που είναι παρόντα στην εμπειρία». (σελ. 91)

«Η *Perezhivanie* (*experiencing*) μίας κατάστασης, το πώς δέχομαι το περιβάλλον ως εμπειρία, καθορίζει το είδος της επίδρασης που θα έχει αυτή η κατάσταση ή το περιβάλλον στο παιδί. Άρα, κανένα εξωτερικό χαρακτηριστικό από μόνο του ξεχωριστά, δεν μπορεί να γίνει ερμηνευτεί χωρίς αναφορά στο συγκεκριμένο παιδί. Μόνο ένα γνώρισμα όπως διαθλάται μέσα από τη διαδικασία της εμπειρίας ενός παιδιού μπορεί να καθορίζει το τι επίδραση θα έχει αυτό στη πορεία της επακόλουθης ανάπτυξης του» (σελ. 91)

«Η κατάσταση θα επηρεάσει το παιδί με διαφορετικό τρόπο ανάλογα από το πόσο καλά το παιδί καταλαβαίνει τη σημασία και το νόημα της... Η επίδραση του

περιβάλλοντος στην ανάπτυξη του παιδί κρίνεται στη βάση των πιο ποικίλων επιδράσεων, όπως είναι ο βαθμός της κατανόησης, της επίγνωσης και της συνειδητοποίησης αυτού που συμβαίνει στο περιβάλλον».(σελ 91)

Για τον Rey (2009) αντίστοιχα η έννοια *Perezhivanie* συνοψίζει όλες τις υποκειμενικές διαστάσεις της αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με μία κατάσταση. Η σχέση του ανθρώπου με την εξωτερική πραγματικότητα δεν αποτελεί μία αδιαμεσολάβητη διεργασία από τη γενικότερη συγκρότηση του ως προσωπικότητα. Η σχέση μας με το εξωτερικό περισσότερο προσομοιάζει με δημιουργική ενεργητική παραγωγή της πραγματικότητας παρά στείρα αντανάκλαση της (Rey, 2009). Αυτή η δημιουργική παραγωγή στηρίζεται σε δύο συμπληρωματικά μέρη που αποτελούν το όλον της προσωπικότητας, την προσανατολισμένη προς το βίωμα/εμπειρία ενότητα νοηματικών και συναισθηματικών γνωρισμάτων. Είναι φανερό πως η έννοια αυτή συνοψίζει τα βασικότερα γνωρίσματα της έννοιας της σημασίας (*Sense*). Το σύστημα των γνωστικών αναπαραστάσεων εκπορεύονται από το σημασιολογικό σύστημα που καθορίζει το νόημα που θα πάρει κάθε φορά η λέξη. Το σύστημα των συναισθημάτων στηρίζεται στη συναισθηματική φόρτιση που επενδύουμε στα αντικείμενα και στις διεργασίες της εξωτερικής και της εσωτερικής μας δραστηριότητας ως αποτέλεσμα της γενικότερης συναισθηματικής μας σχέσης με τη πραγματικότητα, αυτή, το γενικό συναισθηματικό προφίλ αναμέτρησης με τις προκλήσεις της πραγματικότητας. Για τον Rey (2009) χάρις σε αυτή ακριβώς τη συγκρότηση εμφανίζεται η ενεργητική, γενετική, δημιουργική πλευρά της υποκειμενικότητας. Για αυτό άλλωστε ο Rey θεωρεί πως η προσωπικότητα αποτελεί ένας αυτορρυθμιζόμενος μηχανισμός συγκρότησης των *Perezhivanie*.

Πιο συγκεκριμένα η αντίληψη περί ενότητας της νόησης με το συναίσθημα και του νοήματος ως βασική μονάδα ανάλυσης της συνείδησης γίνονταν αντιληπτά από την ομάδα του Χαρκόβου ως στοιχεία απομάκρυνσης από τις δικές τους παραδοχές.(Leontiev, 2005). Ο A. N. Leontiev (2006) αφιέρωσε, επικρίνοντας τις θεωρητικές αρχές της παιδολογίας μάλιστα ένα άρθρο που εξέταζε το πώς ο Vygotsky κατανοούσε την έννοια *Perezhivanie*. Η έννοιας της *Perezhivanie* θεωρήθηκε από τον A. N. Leontiev (2005) ότι στηρίζεται σε μία παραγοντικού τύπου κατανόηση της εμπειρίας στη βάση μίας τεχνητής ενότητας του υποκειμένου και της εξωτερικής πραγματικότητας. Η ανάλυση κατά παράγοντες για τον

Leontiev βρήκε την έκφραση της στο κλάδο της παιδολογίας, κατανοώντας το εξωτερικό περιβάλλον σαν παράγοντα ωρίμανσης ή διαμόρφωσης της ανάπτυξης του ανθρώπου. Στην έννοια της *Perezhivanie* ο A. N. Leontiev βρίσκει μία τάση επανεμφάνισης της παραπάνω λογικής.

Η κριτική του A. N. Leontiev είναι οργανικά συνδεδεμένη με τις δικές του παραδοχές. Η βάση για την εξέταση του ψυχισμού του ανθρώπου είναι η συγκεκριμένη δραστηριότητα του, δηλαδή το μέσο με το οποίο εκπληρώνονται οι ανάγκες του με τη πραγματικότητα. Το επίπεδο ανάπτυξης της δραστηριότητας καθορίζει το πώς διαθλάται η πραγματικότητα. Δηλαδή η διαδικασία στη βάση της οποίας τα χαρακτηριστικά της πραγματικότητας ανάγονται στη συνείδηση μας ως καθοριστικά γνωρίσματα των αντικειμένων θεμελιώνεται στο χαρακτήρα της δραστηριότητας μας. Αυτό για τον Leontiev σημαίνει πως από τη στιγμή που η ανθρώπινη δραστηριότητα είναι μία αναγκαστικά κοινωνική διεργασία, κάθε αντικείμενο διαθλάται στη συνείδηση μας ως κοινωνικό και εργαλειακό διαμεσολαβημένο αντικείμενο και όχι υπό τη προοπτική των άμεσων φυσικών του ιδιοτήτων. Ακόμα και το φαγητό στα υποκείμενα που διαμεσολαβείται η σχέση τους με τη πραγματικότητα στη βάση της ανθρώπινης δραστηριότητας, γίνεται κατανοητό ως αντικείμενο οι ιδιότητες του οποίου υπερβαίνουν τα φυσικά του χαρακτηριστικά. Η σημαντικότερη επιπλοκή της θεωρίας του Leontiev είναι ότι το εξωτερικό περιβάλλον δεν είναι ένα αυτόνομο πεδίο δράσης μίας αυτόνομης προσωπικότητας, αλλά ότι ο άνθρωπος βρίσκεται εκ των προτέρων σε μία οργανική υλική ενότητα με αυτό και στη βάση αυτής της ενότητας συνειδητοποιούμε τη πραγματικότητα ως τέτοια (Leontiev, 2005) .

Ο Leontiev βρίσκει και μία δεύτερη σημαντική προβληματική στην εξέταση της συνείδησης από το Vygotsky. Η αλλαγή της συνείδησης είναι αποτέλεσμα της αλλαγής του περιεχομένου και του χαρακτήρα της γενίκευσης της λέξης. Στο Vygotsky η λεκτική επικοινωνία είναι ο λόγος για την προοδευτική αυτή ανάπτυξη της γενίκευσης με το πέρασμα στα διαφορετικά στάδια σκέψης. Σύμφωνα με τον Leontiev αυτού του είδους η περιγραφή της αλλαγής της συνείδησης έχει ως προϋπόθεση το γεγονός ότι το παιδί έχει ευθύς εξαρχής συνείδηση, εφόσον αυτή μπορεί να αλλάξει. Το παιδί κατανοείται σαν ανθρώπινο υποκείμενο τόσο στο ανώτερο όσο και στο κατώτερο στάδιο ανάπτυξης του,

παραβλέποντας ότι η ανθρωποποίηση του είναι αποτέλεσμα της υλικής του σύνδεσης με τη πραγματικότητα. Η λέξη λοιπόν γίνεται τόσο η αιτία ύπαρξης όσο και προοδευτικής ανάπτυξης της συνείδησης. Η σχέση του υποκειμένου με τη πραγματικότητα εξαρτάται απόλυτα από τη προοδευτική αυτόκεντρη ανάπτυξη της συνείδησης του, καθιστώντας έτσι αυτή τη θεωρία στην ουσία της Ιδεαλιστική. Έτσι το περιβάλλον στη θεωρία αυτή γίνεται εξωτερικός παράγοντας επίδρασης «με μόνη διαφορά ότι το περιβάλλον εμφανίζεται τώρα σαν μία ιδανική, πολιτισμική πραγματικότητα, σαν τη πραγματικότητα της κοινωνικής συνείδησης».(Leontiev, 2005).

Για τον Leontiev (2005) η ανάδειξη της ομιλίας αποτελεί σημαντική προϋπόθεση για την εγκαθίδρυση του γενικού συστήματος της συνείδησης. Δεν είναι όμως ο γενικός κόμβος από τον οποίο εξαρτάται η εγκαθίδρυση της συνείδησης, όπως ισχύει στο Vygotsky. Σύμφωνα με τον Leontiev οι πραγματικές σχέσεις του ανθρώπου με το υλικό περιβάλλον του είναι αυτό που κρίνει τον τρόπο λειτουργίας της διανοητικής δραστηριότητας, και άρα την ανάδειξη της συνείδησης. «Η παιδική συνείδηση είναι το παράγωγο της δικής του ανθρώπινης δραστηριότητας που συνδέεται με την αντικειμενική πραγματικότητα η οποία γίνεται κατανοητή κάτω υπό τις συνθήκες της γλώσσας, δηλαδή κάτω υπό τις συνθήκες της λεκτικής επικοινωνίας» (σελ. 49 – 50). Σε αυτές τις παρατηρήσεις είναι φανερό η έμφαση που δίνεται στην έμπρακτη υλική αλληλεπίδραση του ανθρώπου με το περιβάλλον χάρις στο οποίο ανθρωποποιείται και κατακτά τη συνείδηση.(Leontiev, 2005).

Υπό αυτό το πρίσμα η έννοια *Perezhivanie* γίνεται κατανοητή από το Leontiev σαν μία προσπάθεια τεχνητής επανενοποίησης μίας ήδη διασπασμένης σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον του. Το βίωμα μίας εμπειρίας γίνεται κατανοητό σαν την επιλεκτική αποδοχή κάποιων πλευρών της πραγματικότητας ως αποτέλεσμα της ιδιαίτερης συγκρότησης της προσωπικότητας του. Αντιθέτως για τον Leontiev ο άνθρωπος είναι πρωτίστως υποκείμενο μίας δραστηριότητας και μέσω αυτής αποτελεί δευτερευόντως υποκείμενο συνείδησης. Η δυνατότητα διαχείρισης νοηματικών σχέσεων ως αποτέλεσμα του γενικευτικού χαρακτήρα της λέξης μπορεί να καλλιεργηθεί στο παιδί μόνο αν βρεθεί σε κάποιου είδους σχέση με το αντικείμενο. Η πρώτη αυτή σχέση δείχνει και το είδος της γενίκευσης που θα χρησιμοποιηθεί για να ονοματίσει και να κατηγοριοποιήσει το

αντικείμενο. Αντιστοίχως όσο μεγαλώνει το παιδί αυτό που είναι η καθοριστική πλευρά για τη διαμόρφωση των γενικεύσεων του είναι η πραγματική υλική σχέση που έχει αυτό το παιδί με τη πραγματικότητα ως αποτέλεσμα του χαρακτήρα της δραστηριότητας του. Σε αυτό το πλαίσιο ο ρόλος της γλώσσας είναι αυτός της κρυσταλλοποίησης των αποτελεσμάτων αυτής της υλικής δραστηριότητας.(Leontiev, 2005).

Η αντιπαράθεση ανάμεσα στον Vygotsky και τον A. N. Leontiev θεωρήθηκε από τον Rey (2009) ως εκδήλωση μίας βαθύτερης αντίθεσης στη Ρώσικη Ψυχολογία που έχει τις ρίζες της πριν από τη Ρώσικη επανάσταση του 1917. Στην αντιπαράθεση αυτή ο Rey βρίσκει τη ρήξη ανάμεσα στη κατανόηση βάση της οποίας είναι το ότι η συνείδηση είναι αντανάκλαση της αντικειμενική πραγματικότητας και στο ότι η συνείδηση είναι παραγωγή, δημιουργική ενεργητική διαδικασία. Κατά τον Rey τα ερεθίσματα του Vygotsky για την υιοθέτηση της δεύτερης αντίληψης προέρχονται από το περιβάλλον του Chepalnov και του Sphet, ενώ η βάση της αντίληψης του Leontiev θεμελιώνεται στη παράδοση της εκχυδαϊσμένης ανάγνωσης του μαρξισμού και της αναπαραγωγής μίας παθητικής κατανόησης της συνείδησης(Rey, 2009).

Είναι λοιπόν φανερό ότι η ρήξη αυτή βαθαίνει ακόμα περισσότερο τη διαίτια του 1933-1934. Η απομάκρυνση από τον Vygotsky είναι χαρακτηριστική στα αποσπάσματα που έχει επιλέξει ο A.A. Leontiev (2005) από ομιλία του L.A. Leontiev στο Χάρκοβο «Αν με ρωτήσετε – για τη συνείδηση του ανθρώπου ως τη διαμόρφωση του κόσμου του από μόνιμα νοήματα των πραγμάτων , σαν τη διαμόρφωση του κόσμου δηλαδή από σχέσεις – στις ποίες οι πραγματικές αντικειμενικές συνδέσεις αντανακλώνται στη συνείδηση ως αποτέλεσμα της εμφάνισης της ομιλίας, θα απαντήσω όχι. Πρώτα από όλα, (η συνείδηση) είναι το αποτέλεσμα της μεταμόρφωσης του υποκειμένου αυτού καθεαυτού σε ένα κοινωνικό, ανθρώπινο υποκείμενο, και η ομιλία είναι απλώς μία σημαντική προϋπόθεση για αυτό». (σελ. 49)

Συμπεράσματα

Το ταξίδι στο κόσμο του Vygotsky μας εισάγει σε ένα κόσμο στον οποίο η ανθρωπότητα βρέθηκε αντιμέτωπη με μεγάλες προκλήσεις. Ο Vygotsky γεννήθηκε και μεγάλωσε σε μία κοινωνία ραγδαίων αλλαγών. Στην νεότευκτη ΕΣΣΔ ο επιστημονικός στοχασμός βρέθηκε απεγκλωβισμένος από παραδοσιακές αγκυλώσεις της Δύσης και ελεύθερος να διεκδικήσει εναλλακτικούς τρόπους κατανόησης της πραγματικότητας. Σε μία τέτοια κοινωνία ο Vygotsky αποτέλεσε εκείνο το συνειδητό υποκείμενο της διαδικασίας της ριζοσπαστικής άρσης του θεωρητικού κεκτημένου που παλαιού. Ο Vygotsky για τη νέα γενιά ψυχολόγων συμβολίζει την συνολική κοινωνική προσπάθεια και προσωπική αυτοθυσία για το πλησίασμα στο νέο κόσμο που εγκαινίασε η Οκτωβριανή Επανάσταση. Υπό αυτό το πρίσμα μπόρεσε και ο ίδιος να συμβάλει στη συγκρότηση μίας σύγχρονης υλιστικής θεωρίας για τη Ψυχολογία.

Η συνείδηση, όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή είναι το ζήτημα κλειδί από το οποίο ουσιαστικά κρίνονται όλες οι θεωρίες και τα ρεύματα της Ψυχολογίας. Η πολύπλοκη φύση του φαινομένου της συνείδησης θέτει αρκετά προβλήματα. Αποτελεί λειτουργία που καθοριστικό της γνώρισμα είναι η επίγνωση; Αποτελεί δομή, χώρος αντανάκλασης του εξωτερικού; Από αυτό το ταξίδι στον κόσμο του Lev Semionovits το βασικό συμπέρασμα είναι ότι είναι αδύνατο να επιλύσουμε τα κορυφαία αυτά προβλήματα δίχως βαθύ αναστοχασμό των θεωρητικών και φιλοσοφικών μας προϋποθέσεων από τις οποίες περιγράφουμε, επεξεργαζόμαστε και ερμηνεύουμε. Το σημαντικότερο θεμέλιο μίας θεωρίας ώστε να μπορεί να οδηγήσει σε μία πραγματικά ριζοσπαστική ανάπτυξη τη σύγχρονη κατάσταση πραγμάτων στην Επιστήμη μας, όπως έλεγε και ο ίδιος ο στοχαστής δεν είναι η συνέχιση της συγκέντρωσης γεγονότων, αλλά η δημιουργική επεξεργασία του τρόπου με τον οποίο εμείς συλλέγουμε και ερμηνεύουμε γεγονότα.

Η εξέταση του φαινομένου της συνείδησης στο έργο αυτό θεμελιώθηκε στη γενετική – ιστορική μέθοδο συμβάλλοντας έτσι σημαντικά στην εξέταση τους υπό το πρίσμα της διαλεκτικής. Η εξέταση της προϊστορίας στη φυλογενετική και την ιστορική της βάση ήταν σημαντικές προϋποθέσεις για την διακρίβωση του αυτού που διακρίνει τον ζώωδη από τον ανθρώπινο ψυχισμό. Η κίνηση του ψυχισμού ήταν αναγκαία προϋπόθεση

για τη κατανόηση των επιμέρους στιγμών του. Ακριβώς το συμπέρασμα ότι η ανθρώπινη απόκριση στο περιβάλλον δεν μπορεί να εξηγηθεί με συμπεριφοριστικούς όρους, και ότι διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα της πολιτισμικής συμμετοχής διατηρεί το ριζοσπαστικό του χαρακτήρα μέχρι τις ημέρες μας.

Η σημαντικότερη όμως συμβολή του Vygotsky που επηρέασε το ρου της Επιστήμης, με τη διαμόρφωση μίας ολόκληρης γενιάς επιστημόνων ήταν η διερεύνηση πειραματικής μεθόδου εξέτασης των συνειδησιακών φαινομένων στη βάση της ομιλίας και της πολιτισμικής συμμετοχής. Η εξέταση της σχέσης Εσωτερικού – Εξωτερικού λόγου απογυμνώνει όλες τις ιδεαλιστικές θεωρίες περί συγκρότησης του νου ανεξάρτητα από την υλική πραγματικότητα. Η εξέταση αυτή μπόρεσε και εγκαθίδρυσε έναν υλιστικό τρόπο εξέτασης ενός φαινομενικά άυλου ζητήματος. Αυτή η εξέταση θα ήταν αδύνατη δίχως μία δυνατή βάση κριτικής των δυιστικών αντιλήψεων στην ψυχολογία. Αν μάλιστα είχε ολοκληρωθεί το βιβλίο που ετοίμαζε για τον Σπινόζα και τη κριτική στον καρτεσιανό δυισμό θα μπορούσαμε να εξάγουμε ακόμα σπουδαιότερα συμπεράσματα για τη φιλοσοφική και τη μεθοδολογική ιστορία του ύστερου Vygotsky.

Η υλιστική κατεύθυνση στην επιστήμη της Ψυχολογίας που πρότεινε ιδιαίτερα ο Vygotsky έκανε μία βασική διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις φυσικές και τις πολιτισμικές ψυχολογικές λειτουργίες. Οι πρώτες είναι πρώιμες, αδιαφοροποίητες και αποτελούν εκδήλωση των φυσικών γνωρισμάτων τα οποία έχει ο άνθρωπος. Οι δεύτερες είναι προϊόν της κοινωνικής – πολιτισμικής δραστηριότητας και διαμορφώθηκαν ως προϊόν της συμμετοχής στο κοινωνικό περιβάλλον. Η αντίθεση βιολογικού και πολιτισμικού έμελε να επηρεάσει σημαντικά τη μεταγενέστερη θεωρητική παραγωγή στην Σοβιετική Ένωση. Η κατανόηση ότι η συγκρότηση του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας είναι μία πορεία προοδευτικής αντικατάστασης των φυσικών δεσμών που υπάρχουν ανάμεσα στους ανθρώπους από ολοκληρωτικά κοινωνικούς – πολιτισμικούς δεσμούς συσχετίζεται ιδιαίτερα με το Vygotsky (Παυλίδης, 2011). Οι φυσικές σχέσεις που επικρατούν μεταξύ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα της ελλειπούς διαφοροποίησης και ανάπτυξης των κοινωνικών και πολιτισμικών μορφών προσαρμογής στο περιβάλλον.

Υπό τη προοπτική αυτή η συμβολή του Vygotsky κυρίως έχει να κάνει με το γεγονός ότι ανακάλυψε και περιέγραψε τις πολιτισμικές μορφές του ψυχισμού που

αναπτύσσονται ως αποτέλεσμα της ένταξης των κοινωνικών μέσων επικοινωνίας. Δυστυχώς ο Vygotsky ανήγαγε τη σφαίρα της επικοινωνίας σε κυρίαρχη για την εξέταση των ερευνητικών του υποθέσεων, παραβλέποντας το γεγονός ότι η συμμετοχή στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας έχει να κάνει τόσο με τις υλικές σχέσεις που διαμορφώνουν το χαρακτήρα της δραστηριότητας του, όσο και με τα κοινωνικά μέσα επικοινωνίας. Είναι ακριβώς το γεγονός της αλλαγής που πως αναφέρεται το ατομικό υποκείμενο προς την εξωτερική πραγματικότητα χρησιμοποιώντας κοινωνικούς τρόπους προσαρμογής στο ιστορικά εξελισσόμενο περιβάλλον που μετασχηματίζει τον άνθρωπο από φυσικό σώμα σε ανώτερο κοινωνικό υποκείμενο που διαθλά με ενεργητικό τρόπο τη πραγματικότητα βάσει των σκοπών του.

Η έννοια του «συνειδένα» μπορεί να μας βοηθήσει ιδιαίτερα για να εμβάθυνση στην συμβολή του Vygotsky όσον αφορά τη συνείδηση. Όπως αναφέρει και ο Παυλίδης (2011) η συνείδηση αποτελείται από δύο μέρη, το ειδέναι και το συνειδένα. Το ειδέναι είναι μία έννοια που κωδικοποιεί τα καθαρά γνωσιακό κομμάτι της κατανόησης μας της αντικειμενικής πραγματικότητας. Το συνειδένα είναι η συνειδησιακή της πλευρά η «συνειδητοποίηση των δεσμών του ατόμου με τους άλλους ανθρώπους ως δεσμών μεταξύ υποκειμένων- φορέων συνείδησης στη σχέση τους προς την αντικειμενική πραγματικότητα» (σελ. 175) (Παυλίδης, 2011).

Ο Vygotsky αναλύοντας τη σχέση της ομιλίας με τη νόηση ανακάλυψε το γεγονός ότι η σχέση των ανθρώπων με την αντικειμενική πραγματικότητα αλλάζει ως αποτέλεσμα της κοινωνικής τους σχέσης. Η σημαντικότερη συμβολή του έγκειται στο γεγονός ότι τα ανώτερα συστήματα γενίκευσης της εμπειρίας αντιστοιχούν στη προοδευτική αλλαγή του ρόλου της λέξης και του νοήματος της. Ιδίως στο Νόηση και Ομιλία τα διάφορα επίπεδα συγκρότησης της συνείδησης εξηγούνται στη βάση της αλλαγής του χαρακτήρα της λέξης και των συνεπαγόμενων τροποποιήσεων στη σκέψη. Δηλαδή η εκμάθηση του κοινωνικού τρόπου επικοινωνίας, η οποία συνιστά αλλαγή στον κοινωνικό δεσμό των ανθρώπων, αλλάζει το πώς αντανakλάται η πραγματικότητα αυτή. Η αλλαγή της σχέσης των ανθρώπων αλλάζει τη σχέση τους με τη πραγματικότητα. Η κατεξοχήν συν-ειδησιακή διάσταση της συνείδησης προέρχεται από τον κοινωνικό δεσμό.

Η κριτική όμως του Leontiev έχει πραγματική βάση. Η υλική σχέση του ανθρώπου με την εξωτερική πραγματικότητα θυσιάστηκε στο βωμό της εξέτασης της σχέσης νόησης-ομιλίας. Στην αντίθεση βιολογικού και πολιτισμικού η σφαίρα της επικοινωνίας ήταν θεμελιώδης σφαίρα ανάλυσης. Βέβαια αυτή η κριτική καθώς εξελισσόταν βρέθηκε και αυτή σε επαφή με τα εσωτερικά όρια των αρχών της. Η θεωρία περί κοινής δομής της εσωτερικής και εξωτερικής δραστηριότητας δημιούργησε έναν ιδεότυπο ανθρώπου περιορισμένο την εξωτερική του δραστηριότητα.

Η συμβολή του Vygotsky είναι σπουδαία. Το βάρος που κληρονόμησαν οι μαθητές του και οι μελλοντικοί του αναγνώστες είναι σημαντικό αν πράγματι θέλουμε να ανταποκριθούμε στους στόχους και τα κίνητρα του ίδιου του Vygotsky. Κλείνοντας την εργασία αυτή πρέπει να τονιστεί ότι αυτή η εργασία παραμένει ανολοκλήρωτη. Ο Vygotsky ανέλυσε σημαντικά ζητήματα σε ποικίλους κλάδους που δυστυχώς δεν κατορθώσαμε να εξετάσουμε στη παρούσα εργασία όπως θα άρμοζε. Ακόμα περισσότερο δύσκολο θα ήταν να αναμετρηθούμε με το σύνολο των επεξεργασιών που έχουν γίνει από μεταγενέστερους αναλυτές του έργου.

Βιβλιογραφία

- Βυγκότσκι, Λ. (1993) Σκέψη και γλώσσα. (μτφρ. Α. Ρόδη) Αθήνα: Γνώση
- Βυγκότσκι, Λ. (1997). Νους στην κοινωνία' η ανάπτυξη των ανώτερων ψυχολογικών διαδικασιών Αθήνα: Gutenberg
- Λεόντιεφ, Α (χχ). Δραστηριότητα, συνείδηση, προσωπικότητα. Αθήνα: εκδ. Αναγνωστίδη
- Ιλιένκοφ, Ε. (1988). Η Διαλεκτική του Λένιν και η μεταφυσική του Θετικισμού. Αθήνα: εκδ. Σύγχρονη Εποχή
- Λένιν, Β. Ι. (1977). Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός. Αθήνα: Εκδ. Σύγχρονη Εποχή
- Δαφέρμος, Μ. (2010). Το Ιστορικό Γίνεσθαι της Ψυχολογίας. Από τις Μυθολογικές Αντιλήψεις περί της Ψυχής ως τη Μετατροπή της Ψυχολογίας σε Ανεξάρτητη Επιστήμη. Αθήνα: Εκδ. Gutenberg
- Δαφέρμος, Μ. (2002b). Η πολιτισμική – ιστορική θεωρία του Vygotsky. Αθήνα: Ατραπός
- Δαφέρμος, Μ. (2012). Σοβιετική Ψυχολογία: Μία απόπειρα ιστορικής οριοθέτησης. Ουτοπία, 101,27-55
- Κακαρίνος, Γ. (2012). Η μαρξιστική θεωρία της συνείδησης: Η συνεισφορά του Α. Ν. LEONTIEV. Ουτοπία, 101, 73 – 98
- Μεϊμάρης, Τ. (2012). Το ζήτημα της προσωπικότητας στην ψυχολογική θεωρία της δραστηριότητας. Ουτοπία, 101, 99 – 118
- Πατέλης, Δ. (2012). Σοβιετική Ψυχολογία και Λογική της Ιστορίας. Μαρξισμός και Ψυχολογία. Ουτοπία, 101, 151 -188
- Engels, F. (2001). Αντι – Ντυρινγκ (μτφρ. Α. Ιωαννάτου – Visse). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Βαζιούλιν, Β, Α. (2004). Η Λογική της Ιστορίας. Ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας (μτφτ. Δ. Σ. Πατέλης). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

- Παυλίδης, Π. (2011) Η γνώση στη διαλεκτική της κοινωνικής εξέλιξης. Αθήνα: Επίκεντρο
- Veresov, N (1999). Undiscovered Vygotsky Frankfurt. Peter Lang GmbH
- Veer, Rene van der & Valsiner, Jaan (1993). Understanding Vygotsky Oxford UK & Cambridge USA
- Veer, Rene van der & Valsiner, Jaan (1994). The Vygotsky Reader. Oxford – Cambridge: Blackwell
- Vygotsky, L. S. (1987). The collected works of L. S. Vygotsky: Vol. 1. Problems of general psychology (including the volume Thinking and Speech) (In R. Rieber & A. Carton, Eds.). New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. S. (1993). The collected works of L. S. Vygotsky: Vol. 2. The fundamentals of defectology (In R. Rieber & A. Carton, Eds.). New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. S. (1997a). The collected works of L. S. Vygotsky: Vol. 3. Problems of the theory and history of psychology (In R. Rieber & A. Carton, Eds.). New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. S. (1997b). The collected works of L. S. Vygotsky: Vol. 4. The history of the development of the higher mental functions (R. Rieber & A. Carton, Eds.). New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. S. (1998). The collected works of L. S. Vygotsky: Vol. 5. Child psychology (In R. Rieber & A. Carton, Eds.). New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. S. (1999). The collected works of L. S. Vygotsky: Vol. 6. Scientific legacy (In R. Rieber & A. Carton, Eds.). New York: Plenum Press.
- Sawchuk, P.H., Duarte, N. and Elhammoumi, M. (Eds). *Critical perspectives on activity theory: explorations across education, work, and everyday life*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006

Gindis, B. (1995). Vygotsky's "Defectology". *American Journal on Mental Retardation*, Vol. 32, 55-87.

Gindis, B. (1988). Children with Mental Retardation in the Soviet Union. *Mental Retardation*, Vol. 26/6, 381-384.

Leitch, D.G. (2011). Vygotsky, Consciousness, and the German Psycholinguistic Tradition. *Mind, Culture and Activity*, Vol. 18, 305-318

Rey, F.L.G. (2009). Historical relevance of Vygotsky's work: Its significance for a new approach to the problem of subjectivity in psychology

Rey, F.L.G. (2011) The path to Subjectivity: Advancing Alternative understandings of Vygotsky and the Cultural Historical Legacy In P.P/ Portes, & S. Salas (Eds.), *Vygotsky in the 21st century society* (pp. 32-49). New York: Peter Lang

Leontiev, A. N. (2005). Study of the Environment in the Pedological Works of L.S. Vygotsky. A critical study. *Journal of Russian and East Europeans Psychology*, Vol. 43, no. 4

Leontiev, A. A. (2005). The Life and Creative Path of A. N. Leontiev. *Journal of Russian and East European Psychology*, Vol. 43, no. 3

Shotter, J. (2006) Vygotsky, Bakhtin, Goethe: Consciousness as Con-scientia, as witnessable knowing along with others. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Vol. 23, no. 4, 459 – 482

Wertsch, J. V. (1985) *Vygotsky and the social formation of Mind*. Cambridge: Harvard University Press

Zavershneva, E. (2014) The problem of consciousness in Vygotsky's cultural-historical psychology. In A. Yanitsky & R. Van der Veer & M. Ferrari, *The Cambridge Handbook Of Cultural – Historical Psychology* (63-97) Cambridge: Cambridge University Press.

Miller, R. (2014) Introducing Vygotsky's cultural-historical psychology. In A. Yanitsky & R. Van der Veer & M. Ferrari, *The Cambridge Handbook Of Cultural – Historical*